

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI-SAFEVÎ MÜCADELESİNDE ASKERÎ
HAREKÂT ALANI VE MUHAREBELER
(1578-1590)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Turgay KOÇAK

İSTANBUL-2016

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI-SAFEVÎ MÜCADELESİNDE ASKERÎ
HAREKÂT ALANI VE MUHAREBELER
(1578-1590)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Turgay KOÇAK

Danışman:

Prof. Dr. Feridun M. EMECEN

İSTANBUL-2016

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı'nda 010313YL02 numaralı Turgay Koçak'ın "Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Askerî Harekât Alanı ve Muharebeler (1578-1590)" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 01/02/2016 Pazartesi günü 10:00-12:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Feridun M. Emecen
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ömer İşbilir
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Üye
Yrd. Doç. Dr. M. Şakir Yılmaz
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

01/02/2016

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Turgay KOÇAK

01.02.2016

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Turgay Koçak
Üniversite	: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Tarih
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa	: XI + 118
Mezuniyet	: 01/02/2016
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Feridun M. Emecen

OSMANLI-SAFEVÎ MÜCADELESİNDE ASKERÎ HAREKÂT ALANI VE MUHAREBELER (1578-1590)

Osmanlı tarihinin uzun soluklu ve yorucu savaşlarından biri olan 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı, siyasi, askerî ve sosyo-politik özellikleri açısından büyük bir önemi haizdir. Osmanlı-Safevi ilişkilerinin düzelmeye başladığı bir anda birçok farklı sebepler neticesinde patlak veren savaş, Osmanlıların Kafkaslarda Gürcistan'dan Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeyle Ermenistan ve Güney Azerbaycan sahalarındaki fetihleriyle son bulmuştur. XVI. yüzyılın sonunda dahi gücünü ve manevra kabiliyetini koruduğunu ispat etmiş olan Osmanlı ordusunun Safevilere karşı verdiği başarılı mücadele sonrasında Osmanlı Devleti doğuda daha önce ulaşamadıkları sınırlara ulaşmıştır. Bu savaş sırasında meydana gelen muharebeler, Osmanlıların XVI. yüzyıldaki savaşma anlayışlarına dair önemli izler içermekte ve bu izler bize Osmanlıların dünyadaki askerî teknolojik ve taktiksel gelişmeleri yakından takip ettiğini

göstermektedir. Daha önce bu açıdan araştırmaya tabi tutulmamış olan 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı, bu çalışmada, dönemin kaynakları yoluyla coğrafi ve askeri şartlar çerçevesinde incelenmiştir. Elde edilen bulgular sayesinde de “Osmanlı savaş nizamı”na dair yeni sorular ve yeni yorumlar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı, Osmanlı-Safevi Münasebetleri, Muharebeler, Osmanlı Ordusu, Askeri Devrim

ABSTRACT

Name and Surname	: Turgay Koçak
University	: İstanbul 29 Mayıs University
Institution	: Social Science Institution
Field	: History
Degree Awarded	: Master of Arts
Page Number	: XI + 118
Degree Date	: 01/02/2016
Supervisor	: Prof. Dr. Feridun M. Emecen

BATTLES AND OPERATIONAL AREA IN THE OTTOMAN-SAFAVİD STRUGGLE (1578-1590)

The Ottoman-Safavid War of 1578-1590, which was one of the long-lasting and tiring wars of the Ottoman Empire, has a crucial importance in terms of its political, social and military aspects. The time period of the war actually coincided with the rapprochement of the Safavid and Ottoman Empires. However, hostilities broke out for a variety of reasons and resulted in the Ottoman conquest of a large geography covering the territory from Georgia to Caspian Sea on the Caucasian front on the one hand and from Armenia to south Azerbaijan on the other. The Ottoman army proved that it still retained its power and the manoeuvre capability at the end of the 16th century and hence expanded its territory further in the East. The battles of this war have several explicatory points regarding the understanding of the Ottoman art of war in the 16th century and these clues indicate that Ottomans could follow the contemporaneous technology on military and tactical matters. The Ottoman Safavid War of 1578-1590, which has never

been studied from these approaches, is analyzed from the point of geographic and military conditions with the help of contemporary documents. Not only can we reach fresh outlooks and comments on “the Ottoman battle system” but also we can ask novel question on that issue with the help of findings coming from the thesis.

Keywords: The Ottoman-Safavid War of 1578-1590, The Relationship between the Ottoman and Safavid Empires, The Ottoman Army, The Military Revolution

ÖNSÖZ

1980’li yılların sonlarından itibaren Osmanlı askerî tarihiyle ilgili çalışmalar ciddi denecek düzeyde ivme kazanmış, yerli ve yabancı tarihçiler bu konuya dair önemli araştırmalar yapmaya başlamışlardır. Ancak yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu Osmanlıların batıdaki askeri faaliyetleriyle ilgili olmuştur. Yapılan bu kıymetli çalışmalar Osmanlı askerî tarihi araştırmalarındaki büyük bir literatür boşluğunu doldurmuş görünseler de doğudaki gelişmelere yönelik incelemeler hayli zayıf kalmıştır. Bu eksiklik hem Osmanlı askerî gücünün mahiyetinin hem de devletin doğuda yürüttüğü harekâtın doğru bir zeminde anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı söz konusu eksikliği nispeten de olsa gidermek bu çalışmanın ana hedefi olmuştur.

Osmanlı-Safevi mücadelelerinin pek dikkat çekmemiş ve özellikle de 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı’nın Bekir Kütükoğlu ve Fahrettin Kırzioğlu dışında incelenmemiş olması bu dönemdeki açığı gözler önüne sermektedir. Kıymetli iki tarihçinin 1578-1590 Savaşı’na siyasî yönden yaklaştıklarını da hesaba kattığımızda, bu mücadele daha önce bir askerî tarih olgusu olarak hiç incelenmemiştir. Bu nedenle tezin çerçevesi, siyasi olaylardan ziyade, 12 yıllık dönemdeki Osmanlılarla Safeviler arasındaki askerî faaliyetler olarak belirlenmiştir.

Bahsi geçen savaşın sadece askerî yönlerini incelemeye çalışacağımız bu tez, üç ana başlık üzerine oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde, ilk olarak bir savaşın mahiyetini ve sonucunu etkileyecek en önemli amillerin başında gelen askerî harekât alanı incelenmiş ve doğu serhaddindeki operasyon sahasıyla batıdaki sahanın bazı özellikleri karşılaştırılmıştır. Ayrıca bu bölümde, başlangıcından 1578’e kadarki

Osmanlı-Safevi savaşlarına değinilmiş, Osmanlıların doğuda yavaş yavaş değışen stratejilerine ve sebeplerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde, 12 yıllık savaş boyunca meydana gelen muharebeler, kronolojik olarak değil, ölçekleri ve türlerine göre tasnif edilmiştir. Daha sonra kroniklerden elde edilen bilgiler çerçevesinde muharebelerin doğru bir anlatımı oluşturulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, muharebelerin Osmanlı askerî tarihi açısından anlam ve önemiyle birlikte erken modern dönemdeki askerî gelişmeler muvacehesinde değlendirilmesi yapılmıştır.

Tezin konusunun belirlenmesinden itibaren yardımlarını esirgemeyen ve en meşgul zamanında bile beni geri çevirmeyip sorularımı cevaplama nezaketi gösteren, İstanbul Üniversitesi yıllarından itibaren yetişmemde emeği olan değerli hocam Prof. Dr. Feridun M. Emecen'e teşekkürü borç bilirim. Tez yazım sürecindeki sıkıntılı zamanlarda tarihçilik ve hayatla ilgili sorularımı büyük bir sabırla dinleyen ve adeta bir abi samimiyetiyle beni yönlendiren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Özgür Kolçak'a; sohbetleriyle kafamdaki birçok sorunun cevap bulmasına vesile olan kıymetli arkadaşlarım Osman Özkan ve Sinan Kaya'ya teşekkür ederim.

Son olarak, eğitim hayatımın her anında yanımda olan ve desteklerini benden bir an olsun bile esirgemeyen aileme en içten şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
1578-1590 Savaşı'nın Kaynaklarının ve İlgili Araştırma Eserlerinin Değerlendirilmesi	3
İlk Osmanlı Savaşları ve “Klasik Osmanlı Muharebe Nizamı”	9
SAVAŞIN COĞRAFYASI: 1578-1590 SAVAŞINDA ASKERÎ HAREKÂT ALANI.....	13
1.1.Coğrafi Alanın Mahiyeti	14
1.2. Şarka Yönelik Askeri Harekât Mukaddimesi.....	17
1.3.Genişleyen Askerî Harekât: Irak-ı Acem ve Arab	21
1.4.Şark Seferlerinin Yeni Safhası: Uzun Mücadelenin Kısa Tarihi	28
SAVAŞIN ANLATIMI: TARİHİ KAYNAKLARA GÖRE 1578-1590 MUHAREBELERİ..	34
2.1. Ana Muharebeler.....	36
2.1.1. Çıldır Muharebesi (9 Ağustos 1578).....	36
2.1.2. Koyungeçidi Muharebesi (9 Eylül 1578).....	42
2.1.3. Meşale Muharebesi (8-11 Mayıs 1583)	46
2.2. Tali Muharebeler.....	52
2.2.1. Şemahı Muharebeleri	52
2.2.1.1. Aras Han Muharebesi (9-11 Kasım 1578)	54
2.2.1.2 Şahoğlu Muharebesi (24-26 Kasım 1578)	57
2.2.2. Tebriz Muharebeleri.....	59
2.2.2.1. Alvar(Alivar) Muharebesi (21 Eylül 1585).....	62
2.2.2.2. Neheng Muharebesi(16 Ekim 1585)	65
2.2.2.3. Fehusfenc Muharebesi (24 Ekim 1585)	67
2.2.2.4. Şenb-i Gazan (Şam-ı Kazan) Muharebesi (28 Ekim 1585).....	70
2.2.2.5. Mayan(Muyan) Muharebesi (30 Ekim 1585).....	72
2.3. Mahalli Çatışmalar ve Akınlar	73
2.4. Kuşatma Muharebeleri	78
SAVAŞIN DOĞASI: 1578-1590 SAVAŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ	82

3.1. Osmanlı Askeri Tarihi’nden Bir Kesit Olarak 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı.....	83
3.2. Askeri Devrim ve 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı	95
SONUÇ	101
BİBLİYOGRAFYA	105
EKLER.....	109
ÖZGEÇMİŞ	118

GİRİŞ

XIII. yüzyılın başlarında Batı Anadolu’da, Anadolu Selçuklularının Bizans ucunda kurulan Osmanlı Beyliği, bölgede kurulan diğer beylikler arasında en küçüklerinden biri olmasına rağmen birçok faktörün de etkisiyle hızlı bir şekilde gelişmiş, erken modern dönem askerî ve siyasî tarihine yön verecek bir imparatorluk haline gelmişti. Osmanlıların hızlı şekilde gelişip tarih sahnesinde başrol oynamasındaki en önemli etkenlerden birisi, özellikle Türkmen geleneğinin beraberinde getirmiş olduğu muntazam askerî teşkilat yapısıydı. Bu yapı, daha erken devirlerden itibaren temelleri sağlam olan bir devletin kurulmasına ve rakiplerine karşı üstünlük kurmasına büyük ölçüde katkı sağladı.¹

Osmanlıların gelişiminde en önemli amillerden biri olduğunu belirttiğimiz askerî yapı, beyliğin erken devirlerinden itibaren etkisini göstermiş ve imparatorluk olma yolunda girilen muharebelerdeki taktiksel manevralarla da vücut bulmuştu. Osmanlıları ileri götüren bu yapı, dönemin şahitlerinden modern araştırmacılara kadar herkesin ilgisini çekmiş ve bu konuda oldukça önemli bir külliyat oluşmuştur.² Konumuz itibariyle değerlendirilecek olan çalışmalar ise, genel Osmanlı askerî yapısı üzerine yapılmış araştırmalardan ziyade muharebeler sırasında Osmanlıların nasıl bir taktiksel anlayışla çarpıştıkları konusunda yapılan incelemeler olacaktır. Osmanlıların muharebe esnasındaki taktiksel anlayışlarını inceleyen eserlerin yanı sıra Osmanlı-Safevi savaşları

¹ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), s. 24.

² Özellikle “Osmanlı Askeri Tarihi” üzerine yapılan modern çalışmaların toplu bir değerlendirilmesi için bkz. Kahraman Şakul, “Osmanlı Harbiyesi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* 1/2 (2003): s. 529-571.

ve ilişkileri hakkında yapılmış bazı temel çalışmalara da burada değinilecektir. Modern çalışmalarla birlikte, özellikle “savaşın anlatısı”nın oluşturulması sırasında kullanılan kroniklerin de kısaca bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Tez konusu olarak 1578-1590 Savaşı’nın seçilmesindeki en önemli amillerden birisi, Osmanlı askerî tarihiyle ilgili yapılan çalışmaların ağırlığının batıdaki savaflara verilmiş olmasıdır. Osmanlıların ne şekilde savaştığı, teknolojik ve taktiksel gelişmelere ne şekilde uyum sağladığına dair araştırmalar büyük oranda Osmanlıların batıdaki rakiplerine karşı yaptıkları savaflar üzerinden konuyu incelemektedir. Ancak bu durum, uzun yıllar doğuya seferler düzenlemiş, askeri harekâtlar yapmış olan Osmanlıların savaşma nizamlarını anlama noktasında bir eksiklik oluşturmaktadır. Batı eksenli yapılan çalışmalar Osmanlıların doğuda ne şekilde çarpıştıkları sorununu cevaplamamaktadır. Bu nedenle akıllara şu sorular gelmektedir: Osmanlılar doğuda batıdaki gibi mi savaşmakta yoksa farklı bir yol izlemekte miydi? Birbirinden oldukça farklı iki coğrafyada Osmanlılar nasıl savaşmışlardı? Doğudaki sert coğrafi koşullar Osmanlı muharebe nizamını ve stratejisini etkiledi mi? Safevilerin Osmanlılara karşı yürüttükleri taktikler nelerdir ve bunların Osmanlı muharebe düzenine etkisi nasıldır? Bu nedenle çalışmamızda öncelikli olarak amacımız, bu eksikliği gidermek adına soruların en azından birkaçına cevap bulmak veya bu soruları gündeme getirerek 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı çerçevesinde Osmanlıların doğudaki askerî harekâtlarına dikkat çekmektir.

1578-1590 Savaşı'nın Kaynaklarının ve İlgili Araştırma Eserlerinin Değerlendirilmesi

1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı, birçok savaşa nispetle oldukça fazla görgü şahidinin olduğu ve hakkında oldukça kıymetli eserler yazılan bir mücadeledir. Bu savaş hakkında, günümüze ulaşmış ve tespit edilebilen 13 monografik eser mevcuttur.³ Bu monografilerin yanı sıra Osmanlı-Safevi Savaşı'nı kapsayan genel Osmanlı tarihleri de bulunmaktadır. Ancak Safevi Savaşı üzerine kaleme alınmış olan eserlerin tamamı çalışmamızın dayanak noktası olan muharebelerle ilgili bilgi vermediğinden ya da başka kroniklerdeki bilgileri tekrarladığından yazım sırasında kullanılmamıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında ve özellikle “savaşın anlatımı”nın oluşturulmasında kullanılan eserlerin başında 1578 yılındaki sefere Serdar Lala Mustafa Paşa'nın münşisi olarak katılmış olan Gelibolu Mustafa Âlî'nin *Nusretnâme* adlı eseri gelmektedir. Âlî, sefer sırasında şahit olduklarının yanı sıra serdarın kâtibi olması sebebiyle resmi yazışmaları da eserine dercetmiştir. Bu nedenle *Nusretnâme* hem resmi yazışmaları hem de müellifin tanıklıklarını içermesi sebebiyle 1578 Seferi, Çıldır ve Koyungeçidi Muharebeleri, Şirvan'ın fethi ve Kars Kalesi'nin inşası gibi konularla ilgili önemli ve ilginç detaylar vermektedir.⁴ Âlî'nin Safevi Savaşı'yla ilgili kaleme aldığı bir başka eser olan *Fursatnâme* ise, *Nusretnâme*'ye zeyl niteliğinde olup Koca Sinan Paşa'nın İran serdarlığı dönemini kapsamaktadır.⁵ Ancak Koca Sinan Paşa'nın

³ Bkz. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, 5. Baskı (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013), s. 51-54.

⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nusret-nâme*, haz. H. Mustafa Eravcı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

⁵ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mustafa Ali's Fursat-name: Edition und Bearbeitung einer Quelle zur Geschichte des Persischen Feldzug unter Sinan Paşa 1580-1581*, haz. Rana von Mende (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1989).

serdarlığı sırasında sadece Tiflis'e bir yardım seferi düzenlendiğinden ve herhangi bir çarpışma yaşanmadığından dolayı bu eser çalışmamızda kullanılmamıştır.

Osmanlı-Safevi Savaşı hakkında kalem oynatan bir başka müellif ise Rahimizade İbrahim Harimi Çavuş'tur. İyi eğitim almış ve divanda çavuşluk yapmış olan Rahimizade'den, Lala Mustafa Paşa tarafından sefere katılması ve seferle ilgili eser kaleme alması istenir. Böylece Osmanlı ordusuyla birlikte şark seferine yönelen Rahimizade, görgü tanığı olduğu 1578 seferiyle ilgili olarak *Zafernâme-i Sultan Murad Han* adlı eserini kaleme alır.⁶ 1585'teki Tebriz Seferi'ne de katılan Rahimizade, biri müsvedde olarak tutulmuş risaleyle, bir diğeri manzum olarak kaleme alınmış *Gonca-i Bağ-ı Murad* adında olan iki eser yazmıştır.⁷ Müellif son olarak da, Ferhat Paşa'nın serdarlığı sırasında Gence'nin fethine katılmış ve *Kitâb-ı Gencine-i Feth-i Gence* isimli eseri kaleme almıştır.⁸ Fakat şehir Safeviler tarafından boşaltılmış olduğundan Osmanlılar tarafından rahatlıkla ele geçirilmişti. Şehir herhangi bir çatışma yaşanmaksızın ele geçirilmesinden dolayı bu eserden faydalanılamamıştır.

1578-1590 Savaşı'nın bir başka görgü tanığı ise Asafî Dal Mehmed Çelebi'dir. Devlet kademesindeki ilk görevine divan kâtipliğiyle başlayan Dal Mehmed Çelebi, daha sonra Özdemiroğlu Osman Paşa'nın emrinde tezkirecilik görevine getirilmişti. Paşa'yla birlikte şark seferine çıkan müellif, vuku bulan muharebelere katılmış,

⁶ Rahîmîzade İbrahim Harîmî Çavuş, *Rahîmîzade İbrahim Harîmî Çavuş'un Zafername-i Sultan Murad Han Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu* Haz. Çetin Sungur (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 1998)

⁷ Rahîmîzade İbrahim Harîmî Çavuş, *Harîmî'nin Zafernâme ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa* haz. Mustafa Karanfil (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998). Risalesi ise Yunus Zeyrek'in hazırladığı eserin içinde bir bölüm olarak yayınlanmıştır. Bkz. *Tarih-i Osman Paşa: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Fetihleri (H.986-988/M.1578-1580) ve Tebriz'in Fethi (H.993/M.1585)* haz. Yunus Zeyrek (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001), s. 77-90.

⁸ Rahimi-zâde İbrahim Çavuş Harimi, *Kitab-ı Gencine-i Feth-i Gence [Osmanlı-İran Savaşları ve Gence'nin Fethi (1583-1590)]*, haz. Günay Karaağaç, Adnan Eskikurt (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2010).

Şirvan'da kaldığı sürece üst düzey görevlerde bulunmuş, Safevilere esir düşmüş ve döndükten sonra da Tebriz seferinde görev almıştı. Savaşın başından sonuna kadar içerisinde bulunan ve üst düzey görevler de almış olan Dal Mehmed Çelebi kaleme aldığı *Şecaatnâme* adlı eserinde şahit olduklarını manzum bir şekilde ve farklı detaylarla anlatmaktadır.⁹

Savaşla ilgili önemi haiz bir başka eser Ebu Bekir b. Abdullah isimli bir müellif tarafından kaleme alınan eserdir. Savaşa katılmış bir asker olan müellif, özellikle ordunun ve askerin durumuyla ilgili verdiği bilgilerle diğer kaynaklardan ayrılmaktadır.¹⁰ Savaşın Ferhad Paşa serdarlığındaki Revan seferiyle Özdemiroğlu Osman Paşa serdarlığındaki Tebriz seferine paşanın maiyetinde katılan Talikizâde Mehmed Subhi şehrin alınması sebebiyle *Tebriziyye* ismini verdiği eserini telif etmiştir. Bu eserde şehrin ele geçirilmesi ve sonrasında vuku bulan çarpışmalarla ilgili önemli detaylar mevcuttur.¹¹ Ayrıca Talikizâde'nin Ferhad Paşa'nın Gürcistan seferini anlattığı bir başka eseri daha mevcuttur.¹² Hüseyin b. Mehmed adlı bir müellifin kaleme aldığı *Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa* adlı eserde, 1578'deki sefer kaleme alınmış ve diğer kaynaklarda olmayan farklı bilgiler verilmiştir. *Gazavat* bu yönüyle oldukça dikkat çekmektedir.¹³ Aynı şekilde XVI. yüzyılın son önemli Osmanlı müelliflerinden olan Selanikî Mustafa Efendi kâtip olarak Ferhad Paşa'nın Gence seferine iştirak

⁹ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecaatnâme*, haz. H. Mustafa Eravcı (İstanbul: MVT Yayıncılık, 2009).

¹⁰ Yunus Zeyrek, ismini tespit edemediği yazarın eserini Viyana'da bulunan bir nüshaya dayanarak "Tarih-i Osman Paşa" olarak yayınlamıştır. *Tarih-i Osman Paşa*, s. 13-69.

¹¹ Talikizâde Mehmed Subhi, *Ta'likî-zâde Mehmed Subhî Tebriziyye (Metin Transkripsiyonu, Eser ve Bilgilerin Değerlendirilmesi, Yazar Hakkında İnceleme)*, haz. Bülent Özkuzugüdenli (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005).

¹² Talikizâde Mehmed Subhi, *Gürcistan Seferi*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Bölümü, Nr. 1300. Eserin içeriği hakkında en detaylı bilgi için bkz. Afyoncu, *Araştırma Rehberi*, s. 52.

¹³ Hüseyin b. Mehmed, *Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa*, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları O. 118/2.

etmişti. Sefer sırasında yaşanan olaylarla ilgili değerli malumat veren müellif, savaşın öncesini ise payitahttan kaleme almıştı. Ancak bu kısımlar, seferin başkentte nasıl yankılandığını göstermesi bakımından kıymetlidir.¹⁴

Kataloglarda ve rehber kitaplarda Safevi Savaşı üzerine yazıldığı belirtilen fakat farklı sebeplerden dolayı çalışmamızda kullanamadığımız birkaç eser daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki Seyyid Sadeddin b. Mevlana Mahmud eş-Şirvanî tarafından kaleme alınmış olan *Nesrû'l-Nazîrîn ve Makbulü'l-Hâtîrîn* adlı eserdir.¹⁵ Üniversite kütüphanesinin katalogunda yer alan bilgilere göre, eserin kısa bir bölümünde Şirvan'ın fethinden bahsedilmiş ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın buraya serdar atanması kaydedilmiştir. Metnin diğer bölümlerinde ise dini konular, Ebu's-Su'ûd Efendi'nin Kızılbaşlara karşı verdiği fetva, İstanbul'da bulunan eserler ve Bursa'da bulunan medreseler gibi konular işlenmiştir.¹⁶ Bir diğer eser, Mehmed Vücûdî adlı müellifin kaleme aldığı *Risâle-i Gazâ*'dır. Bu eser 1578-1585 tarihleri arasındaki seferler ve İran, Kafkasya ve Kırım'daki olaylardan bahsetmektedir.¹⁷ İçeriğine dair pek fazla bilgi bulunmayan, sefere katılan Adlî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alındığı belirtilen *Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şirvan Seferi Tarihi* adlı bir eser

¹⁴ Selânîkî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânîkî (971-1003/1563-1595)* haz. Mehmet İpşirli, cilt 2, 2. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999).

¹⁵ Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, Cod.Or. 801, vr. 2b-89a.

¹⁶ Jan Schmidt (haz), *Catalogue of Turkish Manuscript: In the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands* (Leiden: Leiden University Library, 2000), I, s. 263.

¹⁷ Afyoncu, *Araştırma Rehberi*, s. 53. Ancak Erhan Afyoncu hazırlamış olduğu araştırma rehberinde bu eserin künye bilgilerini ve bulunduğu yeri vermek yerine, kimler tarafından yayına hazırlandığını vermeyi tercih etmiştir. Tezin yazımı sırasında ulaşamadığımız bu eser, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Osmanlı Araştırmaları Bölümü ve Şevket Rado Yazma Eserler Kitaplığı, nr. ŞR_000332'da bulunmaktadır.

bulunmaktadır.¹⁸ Ancak tezin yazım aşamasında bu iki eserin yerleri tespit edilemediğinden çalışmada kullanılamamıştır.

Osmanlı tarafı kadar olmasa da Safeviler de 1578-1590 Savaşı hakkında farklı bilgiler veren ve savaşı nasıl gördükleriyle ilgili kıymetli eserler üretmişlerdir. Bunlardan en geniş ve aslında genel bir tarih olan İskender Münşi'nin *Târih-i Âlem-â râ-yı Abbasî* adlı eseridir. Savaşa katılmış olan müellif eserindeki malumatla Osmanlı kaynaklarını tamamlamaktadır.¹⁹ İskender Münşi'nin eserinin yanı sıra, babası Safevi ordusunda komutan olan, kendisi Tebriz'deki çatışmalara katılan ve daha sonra elçilik heyetiyle gittiği İspanya'da din değiştirerek Katolik olan Oruç Bey Bayat'ın eseri bulunmaktadır. Oruç Bey Bayat, iştirak ettiği Tebriz'deki çatışmalarla ilgili diğer kaynaklarda olmayan bilgiler vermesiyle dikkat çekmektedir.²⁰

Dönenim müellifleri ve sefer tanıkları oldukça mühim eserler yazmalarına rağmen, 1578-1590 Savaşı'na döneminde olan ilgi günümüz araştırmacıları arasında görülmemiştir. 1578-1590 Savaşı'yla ilgili ilk ve en önemli çalışma Bekir Kütükoğlu'nun *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I 1578-1590* adlı eseridir.²¹ Birincil kaynaklar ve arşiv belgeleriyle kaleme alınmış olan bu eser, Osmanlı-Safevi Savaşı'nın daha çok siyasi yönlerine yaklaşmıştır. Kütükoğlu'nun kıymetli eserinin yanı sıra, Osmanlıların Kafkaslara yönelik fetih hareketlerini ele alan, 1578-1590 Savaşı eserin

¹⁸ Agâh Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956, s. 89. A.S. Levend, eserin Fahri Bilge Kütüphanesi'nde bulunduğunu söylese de, onu görmediğini belirtmiştir.

¹⁹ İsgəndər Bəy Münşi Türkman, *Tarix-i Aləmarə-yi Abbasi (Abbasi Dünyanı Bəzəyan Tarixi)*, haz. Oqtay Əfəndiyev, Namiq Musalı, c. I, (Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A. Bakıxanov Adına Tarix İnstitutu, 2009).

²⁰ Bkz. Oruç Bey Bayat, *İlişkiler: Bir Şii/Katolik Oruç Bey Bayat/İranlı Don Juan*, çev. Tufan Gündüz (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014).

²¹ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I 1578-1590* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1962).

bir bölümü olarak yazılmış olsa da kitap mesabesinde olan ve literatürdeki önemli bir boşluğu dolduran Fahrettin Kırzioğlu'nun *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)* adlı çalışması büyük bir önemi haizdir.²² Kırzioğlu da Osmanlı-Safevi Savaşı'nı Kafkasya'nın ele geçirilmesi çerçevesinde incelemiş muharebeleri detaylı bir şekilde ele almıştır. Kütükoğlu ve Kırzioğlu'nun bu kıymetli eserlerinin dışında Türkiye'deki Osmanlı-Safevi münasebetleriyle ilgili çalışmalar ya Yavuz Sultan Selim-Şah İsmail, Kanuni Sultan Süleyman-Şah Tahmasb ya da Şah Abbas devri ile XVIII. yüzyıldaki ilişkilerle ilgilidir.²³

Günümüzde 1578-1590 Savaşı'yla ilgili iki monografinin olmasının yanı sıra Osmanlı muharebe nizamı hakkında da özel çalışmalar çok azdır. Kuruluşundan itibaren erken modern dönem boyunca Osmanlıların hangi tertip üzere çarpıştıklarıyla, muharebe nizamının gelişimi ve muharebedeki uygulamalarıyla ilgili en kapsamlı çalışmalar Feridun M. Emecen tarafından yapılmıştır. Osmanlı ordusu, taktikleri ve savaşları üzerine yaptığı araştırmaları topladığı eseri bu alandaki çok önemli bir boşluğu doldurmaktadır.²⁴ Osmanlı ordusunda ateşli silahların varlığı ve serhad çalışmalarıyla Osmanlı askeri tarihi araştırmalarına çok önemli katkılar yapan Gábor Ágoston da, Osmanlı muharebe taktikleri üzerine bir yazı kaleme almıştır.²⁵ Bu konudaki bir diğer çalışma ise, daha önce 1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşı'nı çalışmış olan Caroline

²² M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, 2. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998).

²³ Bu konudaki belli başlı çalışmalar için bkz. Özer Küpeli, "Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Hakkında Birkaç Not ve Bir Bibliyografya Denemesi," *Tarih Okulu* VI (2010): s. 17-32. Aynı şekilde yurtdışında yapılan çalışmalarda da 1578-1590 Savaşı'yla ilgili bir araştırma olmaması dikkat çekmektedir. Bkz. Özer Küpeli, "Batıda Safevi Çalışmalarının Geldiği Aşama ve Son Yıla Dair Bir Bibliyografya Denemesi," *Tarih Okulu* VIII (2010): 51-61.

²⁴ Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş* (İstanbul: Timaş, 2010).

²⁵ Gábor Ágoston, "Osmanlı Muharebe Taktikleri Üzerine Bazı Gözlemler," *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, haz. Kahraman Şakul (İstanbul: Timaş, 2013), s. 65-77.

Finkel tarafından 1997’de “XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler Sempozyumunda” sunduğu tebliğidir.²⁶

İlk Osmanlı Savaşları ve “Klasik Osmanlı Muharebe Nizamı”

Osmanlılar, beyliğin kuruluş yıllarında mensubu oldukları Türkmen geleneğinin de büyük ölçüde etkisiyle “savaşçı bölükler” şeklinde örgütlenmiştir. Bu örgütlenme beyliğin askeri ve siyasi olarak güçlenmesindeki en önemli etkenlerin başında gelmektedir.²⁷ İlk Osmanlıların bu yapılanması çarpışmalardaki taktiklerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştı. Osmanlıların bilinen ilk muharebesi 1302 tarihinde meydana gelmiş olan Bafeus Muharebesi’dir. Bizans kuvvetleriyle karşılaşılana bu muharebede Osmanlı kuvvetleri neredeyse tamamen süvari birliklerinden oluşmakta iken Bizans kuvveti ise piyade ağırlıklıydı. Bu muharebede, Osmanlıların hafif ve okçu süvari birlikleri, hızlı hücum ve seri ok atışlarıyla Bizans piyadelerinin saf düzenini bozdu ve daha sonra onları kuşatarak Bizans ordusu mağlup etti. İlk ciddi sınavlarında Osmanlı kuvvetleri hafif süvari birlikleriyle Türkmen savaş geleneğini de uygulayarak piyade ağırlıklı Bizans kuvvetlerine karşı önemli bir zafer kazandı.²⁸

Bafeus’tan sonra Pelekanon Muharebesi’yle bir kez daha karşı karşıya gelen Osmanlı-Bizans kuvvetleri bu defa Eskişehir bölgesinde çarpışmaya tutuştular. Bölgeye önceden gelerek arazinin hâkim noktalarına yerleşen Orhan Bey Bizans birliklerini

²⁶ Caroline Finkel, “XV ve XVI. Yüzyıllarda Büyük Meydan Muharebelerinde Uygulanan Strateji ve Taktikler,” *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, ed. Abdülkadir Özcan, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), s. 155-164.

²⁷ Emecen, *Savaş*, s. 15.

²⁸ Emecen, *Savaş*, s. 17-18.

beklemeye başladı. Arazinin avantajlarını ele geçiren Orhan Bey'in kuvvetlerinde Osman Bey dönemine göre daha fazla piyade asker bulunmaktaydı. Bizanslıların gelmesiyle Orhan Bey, babasının da daha önce uyguladığı Türkmen savaş taktiği neticesinde, hafif okçu süvarilerin atışlarıyla Bizans piyadelerinin saf düzenini bozdu ve onları birbirinden ayırarak imparatorluk kuvvetlerini mağlup etti. Bu muharebede süvarilerin ardından yayaların da çatışmalara girmesi, Osmanlı savaş anlayışının Türkmen savaş geleneğinden piyade ağırlıklı bir formasyona doğru değişmeye başladığının ilk göstergesi olması bakımından önemlidir.²⁹

Pelekanon Muharebesi'nde görülen değişimin izleri I. Kosova Muharebesi'nde iyice belirginleşmiş ve bu çarpışmada Osmanlılar klasik Türkmen muharebe taktiğinden vazgeçerek muharebe nizamlarını "merkeze ağırlık veren ve hareketli kanat güçlerinden" oluşacak şekilde yeniden düzenlediler.³⁰ Ayrıca Osmanlıların I. Kosova Savaşı'nda ilk kez ateşli silah kullandıklarına dair bilgiler bulunsa da çok gerçekçi görünmemekte, fakat bu durum onların ateşli silahlardan habersiz olduğunu da göstermemektedir.³¹ Fakat 1394 ve 1402 İstanbul kuşatmalarından itibaren Osmanlıların ateşli silah kullandığı kaynaklarda ifade edilmiş, fakat bu silahların taktiksel olarak önem kazanması ve Osmanlı savaş formasyonuna dâhil olması 1440'ları bulmuştu.³²

Okçu süvari ağırlıklı Türkmen savaş geleneğinden merkez odaklı ve piyade ağırlıklı taktiksel bir anlayışı benimseyen Osmanlılar, 1444 yılındaki Varna Savaşı'nda

²⁹ Emecen, *Savaş*, s. 20-21.

³⁰ Emecen, *Savaş*, s. 23.

³¹ Emecen, *Savaş*, s. 30.

³² Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), s. 39.

Macarların uyguladığı “wagenburg”³³ sistemiyle tanıştılar. Bu sistemde, tekerleklerinden birbirine zincirlenmiş arabalardan oluşan ve top, tüfekli-okçu piyadeyle donatılmış olan askerlerle takviye edilmiş ordugâhlar oluşturulur. Böylece süvari hücumlarına karşı piyadenin sığınabileceği etkili bir savunma sistemi –bu araçlardan oluşturulan set bir nevi seyyar kale görevi görmekteydi– teşkil edilmiş oluyordu.³⁴ Aslında bu sistem klasik Türk savaş taktiklerine uzak bir uygulama değildi. Eski Türklerde de ordugâhlar kazık, kalkan, araba ve palanka tarzı yapılarla tahkim edilerek savunma tertibatı alınırdı.³⁵ Hatta Osmanlı’nın ilk dönemlerinde de muharebelerde padişahın bulunduğu merkez kısmı kazık, kalkan ve toprak setlerle berkitilir, bu setin arkasına okçu piyadeler yerleştirilirdi.³⁶ Aşağı yukarı aynı pratiklere sahip olan Osmanlılar Varna Savaşı’nda karşılaştıkları bu sistemi çabuk benimsemiş³⁷ ve bu sistem daha sonra top ve tüfekli piyadelerle desteklenerek “klasik Osmanlı muharebe taktiği”nin bel kemiğini oluşturmuştu.³⁸

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tabur sistemi oturmaya başlamış ve Osmanlıların yaptığı meydan muharebelerinin çoğunda bu sistem kullanılmıştı. Özellikle de XV. yüzyılın ortasından itibaren ateşli silahların yaygınlaşmaya başlamasıyla, oluşturulan “tabur”lar hafif toplar ve tüfekli yeniçerilerle takviye edilerek, padişahın –ya da serdarın– ve ordu ağırlıklarının bulunduğu merkez noktası koruma altına alınıyordu. Bu gelişme çizgisi sonucunda, kanatlarda, süvari olan eyalet

³³ Bu sisteme Almanlar “wagenburg (araba kalesi)”, Macarlar “szekértábor (araba kampı)” ve Osmanlılar ise Macarca’dan galat olarak “tabur/istabur” demektedirler. Bkz. Pal Fodor, “Tabur,” DİA 39, s. 335.

³⁴ Pal Fodor, “Tabur,” DİA 39, s. 335.

³⁵ Pal Fodor, “Tabur,” DİA 39, s. 335.

³⁶ Niğbolu Savaşı’ndaki uygulama için bkz. Emecen, *Savaş*, s. 134; Pal Fodor, “Tabur,” DİA 39, s. 335.

³⁷ Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 41.

³⁸ Emecen, *Savaş*, s. 32.

tımarlılarından oluşan hareketli kuvvetler bulunan ve merkezi ateşli silahlarla mücehhez düzenli ordu birlikleriyle birlikte arabalarla tahkim edilmiş olan “klasik Osmanlı muharebe nizamı” ortaya çıkmış oluyordu. Osmanlılar bu taktik üzere uzun yıllar meydan muharebeleri yapmışlar ve bu taktiği doğudaki diğer devletlerin de tanınmasını sağlamışlardı.³⁹ Ancak bazı araştırmalarda, Osmanlıların çarpışmaları kazanmalarında bu taktiğin tek başına çok da bir anlam ifade etmediği ve firar, ihanet, şans, sayısal üstünlük, muharebe meydanının coğrafyası gibi birçok etken göz önüne alarak bu çarpışmaların değerlendirilmesi gerektiği ifade edilse ve belli bir ölçüde de olsa haklılık payı olan eleştiriler bulunsa da,⁴⁰ buradan muharebelerde uygulanan taktiğin çok da önem arz etmediği anlamı çıkarılmamalıdır. Bu taktiğin meydan muharebesine uygun arazi ve iklim koşullarında uygulandığında zaferi getirdiği de, Meşale Muharebesi gibi bazı çarpışmalardan anlaşılmaktadır.

Osmanlıların XV-XVI. yüzyıllarda meydan muharebelerinde uyguladıkları taktik, dönemindeki son teknolojik ve taktiksel gelişmeleri bünyesinde barındırmaktadır. Taktiğin sadece kâğıt üzerindeki manevra tasarılarından ibaret olmadığını kabul eder ve nitelikli personel, teknolojik gelişmelere uygun silahlar, doğru ve hızlı karar alabilen bir komuta kademesi ve doğru zaman-mekân olgusuyla birlikte düşünürsek Osmanlıların uygulamış olduğu muharebe nizamı daha iyi bir şekilde anlaşılacak ve anlam kazanacaktır.

³⁹ Osmanlılar aracılığıyla “tabur cengi”ni öğrenen Safevi ve Babürler bu sisteme “düstur-ı Rumî” adını vermişlerdir. Bkz. Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 41.

⁴⁰ Finkel, “Büyük Meydan Muharebeleri,” s. 160-161.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVAŞIN COĞRAFYASI: 1578-1590 SAVAŞINDA ASKERİ HAREKÂT ALANI

Osmanlı Devleti, bugünkü Bursa-İzmit-Bilecik şehirlerini içinde barındıran tarihî Bitinya bölgesinde kurulduktan kısa süre sonra, Balıkesir ve çevresinde yer alan Karesi Beyliği topraklarını ele geçirdi. Bu yolla Çanakkale Boğazı'na ulaşan Osmanlılar, Orhan Bey zamanında oğlu Süleyman Paşa komutasındaki birlikler vasıtasıyla Rumeli'ye geçti ve burada hızlı bir şekilde yerleşerek hâkimiyet kurdu. Rumeli'nin fethedilmeye başlanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti iki ana coğrafyaya yayılmış oldu. Rumeli bölgesinin devlet bürokrasisindeki yeri Anadolu'nun önünde olsa da, Osmanlılar için iki coğrafyanın da stratejik açıdan çok önemli olduğu padişahlar ve idareciler tarafından bilinmekteydi. Daha ilk zamanlardan itibaren birçok padişahın hem Rumeli'de hem de Anadolu'da yaptığı seferler neticesinde iki tarafta da önemli ilerlemeler kaydedildi. Bu ilerlemeler neticesinde Osmanlılar, yıkılışa kadar bu iki coğrafyada bazen aynı anda bazen de farklı zaman dilimlerinde mücadele etmek zorunda kaldı.

Rumeli'ye geçişinden itibaren Bizans, Sırp Krallığı, Macar Krallığı, Venedik ve Habsburglar gibi zorlu rakiplerle mücadele eden Osmanlılar, Anadolu'da ise ilk başlarda Türk beylikleriyle rekabet etti. I. Bayezid devrinde Anadolu'da kısmen sağlanan siyasi birlik, Timur'un bölgeye girmesiyle dağıldı. Ancak Timurluların çekilmesi üzerine, kendi içerisindeki sorunları da çözen Osmanlılar tekrar Anadolu'da ilerleme kaydettiler. Özellikle Fatih Sultan Mehmed devrinde büyük kazanımlar elde eden Osmanlı Devleti bölgede Memlukler, Akkoyunlular gibi ciddi rakiplerle karşılaştı.

Trabzon Rum İmparatorluğu ile Akkoyunluların mağlup edilmesi üzerine de Doğu Anadolu bölgesinin bir kısmında kontrol sağlandı. Ancak kısa bir süre sonra İran'da, Safeviyye tarikatının temel unsur olduğu ve Şah İsmail liderliğinde Safevi Devleti kuruldu. Bu devlet kurulduğu andan itibaren Osmanlıların doğu sınırındaki en önemli ve tek ciddi rakibi olacaktı. Safeviler, Osmanlı Devleti'ni batıdaki rakipleri kadar zorlayarak, onları uzun süreli savaflara çekecekti.

1.1.Coğrafi Alanın Mahiyeti

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda Rumeli ve Anadolu'da önemli savaflar yaptı. Ancak, savafların büyük bir bölümünden başarıyla ayrılan Osmanlıların, doğuya yaptığı seferlerde batıya nispetle daha fazla zorlukla karşılaştığı ve kazanımların daha sınırlı kaldığı görülmektedir. İki tarafa yapılan seferler arasında böyle bir farkın oluşmasında birkaç etken bulunmaktadır. Öncelikle doğuya yapılan seferleri farklı kılan ilk özellik operasyon alanının çok büyük olmasıdır. Batı serhaddi diye adlandırılan, Macaristan'ın tamamı, Romanya'nın batısıyla Hırvatistan'ın kuzeydoğusunu kapsayan bölge yaklaşık olarak 195000 km² bir alana sahiptir. Ancak doğu serhaddi ise Gürcistan'dan Bağdat'ın güneyine, Erzurum'dan Hazar Denizi'ne kadar olan bir alanı kapsayan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, İran ve Irak gibi devletlerin topraklarının önemli bir bölümünü içine alan yaklaşık 375000 km²'lik bir sahadan oluşmaktadır. Doğudaki harekât sahası batıdaki alanın neredeyse iki katına denk gelmektedir.

Şark seferlerinin yapıldığı coğrafya batı serhaddine nispetle oldukça büyük olmasının yanı sıra, bu alanda hâkim olan iklim koşulları ve yer şekilleri de batıya göre

çetin ve engebelerdir. Batı serhaddinin büyük bölümünü oluşturan Macaristan ve Romanya topraklarının önemli bir kısmının ortalama yükseltisi 200 metre civarındadır. Büyük düzlüklere sahip olan arazi Tuna, Tisza gibi büyük nehirler tarafından bölünmektedir. Hava sıcaklığı, Macaristan’da kış şartların ortalama -1 ila -3 arasında değişirken, Romanya’da ortalama yıllık sıcaklık 8-11 derece arasındadır.⁴¹

Doğu serhaddi ise batıya göre çok farklı bir coğrafi karakter göstermektedir. Ordunun doğu seferleri için harekât merkezi olan Erzurum’un da içinde olduğu Doğu Anadolu bölgesinin ortalama yükseltisi 2000-2200 metre civarında olup, bölge çok dik ve engebeli yüzey şekillerine sahiptir. Operasyon alanının kuzey sahası, yani Gürcistan ve Azerbaycan coğrafyasında, 2500 metreden yüksek birçok zirve bulunur. Ayrıca çok fazla yağış alan saha büyük akarsularla yarılmış, geçişi oldukça zor bir araziden oluşmaktadır. Bölgede yeryüzü şekillerinin neticesinde değişken bir iklim kuşağı hakimdir. Gürcistan yoğun yağış alan bir bölge iken Azerbaycan sahası daha karasal ve kuraktır.⁴² Aynı şekilde İran’ın doğu bölgeleri de sert, kurak ve karasal bir iklime sahip olmakla birlikte burada da 3000 metreden yüksek zirveler vardır.⁴³ Doğu serhaddinin güney bölgesini oluşturan günümüzdeki Irak toprakları ise, kuzeydoğu istikametinde ortalaması 2000 metre olan sert ve dik bir araziden oluşmaktadır. Batıya ve güneye gidildikçe azalan yükselti, Bağdat çevresinde plato görünümü kazanır. Bitki örtüsünden yoksun bir coğrafyaya sahip olan Irak’ta, yeryüzü şekilleri gibi iklim koşulları da

⁴¹ Géza Dávid, “Macaristan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya),” *DİA* 27, s. 286; Sedat Avcı, “Romanya (Fiziki ve Beşeri Coğrafya),” *DİA* 35, s. 167.

⁴² Davut Dursun, “Gürcistan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya),” *DİA* 14, s. 311; Ziya Musa Bunyatov, “Azerbaycan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya),” *DİA* 4, s. 317.

⁴³ Bernard Hourcade, “İran (Fiziki ve Beşeri Coğrafya),” *DİA* 22, s. 392-393.

farklılık gösterir. Kuzey-kuzeydoğu kesiminde dağ iklimi şartları yaşanırken, güneye doğru gidildikçe kışların ılık ve yarı nemli, yazlar ise kurak ve sıcak geçer.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin doğusu ile batısı arasındaki bu coğrafi fark ulaşımı da etkilemiştir. Rumeli bölgesinin arazi yapısının karayoluna daha elverişli olması ve hem payitaht hem de ordunun ana üssü olan İstanbul'un bu yakada bulunması sebebiyle ulaşım hızlı bir şekilde gerçekleşmekteydi. İstanbul'dan Özi'ye giden Rumeli Sağ Kol 151 saat, ordunun batı seferlerindeki harekât üssü olan Belgrad'a giden Orta Kol 173 saat ve Gördüs'e (günümüzde Korint) giden Sol Kol ise 194 saat sürmekteydi.⁴⁵ Ancak daha önce ifade ettiğimiz şekilde, Anadolu coğrafyasının Rumeli'ye nazaran daha engebeli olması ulaşım süresinin artmasına yol açmıştır. İstanbul-Üsküdar'dan başlayarak Şam'a giden Anadolu Sağ Kolu'nun Halep'e kadar olan kısmı 257 saat, Bağdat'a giden Orta Kol 445 saat ve Erzurum üzerinden Tebriz'e giden yolun Safevi sınırındaki Doğubeyazıt'a kadar olan kısmı ise 326 saattir.⁴⁶ Görüldüğü üzere, Osmanlı ordusunun doğu serhaddine ulaşmaya çalışması dahi, batıya göre neredeyse iki kat daha uzun sürmekteydi. Fakat serhadde varmakla da kalmayıp Şirvan, Revan, Tebriz gibi bölgelere doğru ileri harekâta teşebbüs ettiğinde ise bu süre artmaktaydı. Bir de verilen bu saatlerin haberleşme (ulak) sistemiyle ilgili olduğunu düşünürsek, 50000-60000 kişilik bir ordunun bu yolları kat etmesi elbette çok daha uzun sürecekti. [Ek-1]

Özetle, doğu serhaddindeki seferlerin ve başarıların batıya nazaran belli bir seviyede kalmasının en önemli etkenleri, askeri harekât alanının büyüklüğü, ulaşımı ve

⁴⁴ Erdoğan Akkan, "İrak (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)," DİA 19, s. 83-84.

⁴⁵ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)* (Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2002), s. 101, 110, 120.

⁴⁶ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım*, s. 63, 85, 90.

lojistiğin aksamadan yapılmasının zorluğu, bölgenin kendi içerisinde değişen iklim koşulları ve yeryüzü şekillerine sahip olmasıdır. Bu nedenle, coğrafi koşulların, Osmanlıların doğu seferlerini planlamalarında dikkate aldıkları önemli bir faktör olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak elbette tek başına bu faktör etkili olmamaktadır. Serhat bölgesi ve çevresinde yaşanan siyasî-askerî gelişmeler de sefer planlamasında önemli amillerden birini teşkil etmiştir. Safevi ilişkilerinin başladığı dönemden itibaren bu amiller harekâtın yönünü önemli ölçüde belirlemişti.

1.2. Şarka Yönelik Askeri Harekât Mukaddimesi

Osmanlıların doğuda uzun soluklu askeri harekât alanını zorlamaları XVI. yüzyılın başlarında gerçekleştirmiştir. Fatih'in Otlukbeli Muharebesi'yle Akkoyunlulara karşı giriştiği harekâtın boyutu Anadolu coğrafyasını aşmamışken Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi İran coğrafyasına kadar uzanıp doğudaki ilk geniş ve uzun güzergâhı oluşturmuştur. Yavuz Sultan Selim Trabzon'daki şehzadeligi döneminde Safevilerin, Anadolu'da yaptığı propaganda ve ayaklanmaları yakından takip etmiş, tahta geçtikten sonra derhal doğu sınırında yaşanan tehlikeli gelişmelerin üzerine eğilmiştir. Osmanlı-Safevi çatışmasının altında yatan en önemli sebep, Şii öğretisinin Anadolu'daki Türkmenler arasında yayılması, Türkmenlerin halifeler vasıtasıyla isyana teşvik edilmesi ve bu kitlelerin topluca Şah İsmail'in yanına göç ederek Anadolu'da büyük bir krizin ortaya çıkmasına sebep olmasıydı. II. Bayezid'in padişahlığı döneminden itibaren yaşanan bu gelişmeler Osmanlı-Safevi mücadelesinin ana noktası olmuştu.⁴⁷

⁴⁷ Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010), s. 91-92.

Osmanlı-Safevi ilişkilerinin başlangıcından sonuna kadar devam edecek bu husumetin yanı sıra, iki devleti çatışmaya iten önemli siyasi, askerî ve iktisadî gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler çatışmayı tetiklemekle beraber, tarafların sefer stratejilerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Yavuz Sultan Selim dönemindeki doğu seferinin harekât planını belirleyen birkaç önemli olay vuku bulmuştur. Bunlardan ilki ve iktisadî olanı, Safevilerin, ortaya çıktıktan sonra, Doğu Anadolu bölgesi, Diyarbakır ve Bağdat çevresinde kontrol sağlayarak Uzakdoğu ve Güneydoğu Asya'dan gelen uluslararası ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurmalarıdır. Safevilerin bu ilerlemesi Doğu ile Avrupa arasındaki ticarete aracı olan Osmanlıların devreden çıkması ve büyük bir gelir kaybı yaşaması anlamına gelebilirdi.⁴⁸ Bu nedenle Yavuz Sultan Selim, ilk olarak Safevilerin bu ticaretini engellemeye çalıştı ve İran'dan gelen mallara ambargo koydu.⁴⁹

Yavuz doğu seferine çıkmadan evvel Safevilerle temas kurmaya çalıştı. Bu temaslarda Sultan Selim, Şah İsmail'e sığınmış olan kardeşi Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'ı ve Osmanlı sarayında bulunan Akkoyunlu Murad vesilesiyle de veraset yoluyla kendisine intikal ettiğini ileri sürdüğü Diyarbakır'ı istedi. Ancak Şah İsmail'in cevabı olumsuz oldu.⁵⁰ Bununla birlikte Safevilerin Diyarbakır Valisi Ustacalı Muhammed Han da Osmanlı padişahına meydan okumaya başlamıştır.⁵¹

Diyarbakır çevresinde yaşanan bu gelişmeler Osmanlıların bu bölge üzerinden harekât planlamalarına sebep olmuştu. Bu nedenle Yavuz Sultan Selim annesi

⁴⁸ Emecen, *Yavuz*, s. 101.

⁴⁹ Emecen, *Yavuz*, s. 104.

⁵⁰ Emecen, *Yavuz*, s. 94.

⁵¹ M. C. Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynaklar ve Vesikalar Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 22 (1968): s. 57.

tarafından dedesi olan Dulkadiroğlu Beyi Alaüddevle Bey'den sefer sırasında zahire yardımını istedi. Ancak Alaüddevle Bey, rakibi Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Osmanlı ordusunda bulunması ve hâkim olduğu toprakların Osmanlı-Memluk-Safevi üçgeninde bulunması sebebiyle ihtiyatlı hareket etmeyi düşündü ve ihtiyarlığını bahane ederek Osmanlı ordusuna herhangi bir yardımda bulunmadı. Alaüddevle Bey'in bu tutumu Osmanlıların Çaldıran Seferi boyunca erzak sıkıntısı yaşamasına neden oldu.⁵² Bu sıkıntının bir başka amili de, Diyarbakır Valisi Ustacalu Muhammed Han'ın Doğu Anadolu bölgesindeki birçok yeri yakıp halkını göçe zorlayarak Osmanlı ordusunun, Safevi topraklarına girdikten sonra, büyük zahire sıkıntısı yaşamasını sağlamaya çalışmasıydı⁵³. Nitekim Ustacalu Muhammed Han'ın bu çabası başarılı oldu ve Osmanlı ordusu sefer sırasında, zahire sıkıntısı yüzünden, harekâtın hedefi olan Diyarbakır üzerinden değil de Erzurum üzerinden Tebriz'e ilerlemişti. Böylece kuzeydeki Gürcü beylerinden ve Trabzon limanı üzerinden bölgeye gelen zahireden Osmanlı ordusu faydalanabilecekti.⁵⁴

Sefer öncesi ve sırasındaki gelişmeler Osmanlı harekât planının belirlenmesinde en önemli etken olmuştur. Sefer öncesi, Safevilerin doğu ticaretinde önemli kavşak noktaları olan Bağdat, Diyarbakır gibi yerlerde hâkimiyet kurmasıyla Osmanlı ekonomisini tehlikeye sokması ve Diyarbakır üzerindeki çekişme gibi siyasî ve iktisadî gelişmeler Osmanlıları Anadolu'nun güneyinden bir harekât yapmaya itti. Ancak sefer sırasındaki lojistik sorunlar ordunun yönünü kuzeye doğru çevirdi ve Erzurum-Kars yoluyla Tebriz'de bulunan Şah İsmail'in üzerine yürüdü. Ancak lojistik sorunların

⁵² Tekindağ, "Yavuz'un İran Seferi," s. 59; Emecen, *Yavuz*, s. 109.

⁵³ Emecen, *Yavuz*, s. 107.

⁵⁴ Emecen, *Yavuz*, s. 111.

aşılması ve Çaldıran'da Şah'ın yenilmesi üzerine Osmanlılar dönüş yolunda güneydeki hedeflerini gerçekleştirebilmişlerdi.

Yavuz Sultan Selim, Akkoyunlu Murad'ı dönüş sırasında bir kuvvetle Diyarbakır üzerine gönderdi. Akkoyunlu Murad'ın başında bulunduğu kuvvetler ilk etapta başarılı olamadıysa da İdris-i Bitlisî'nin Diyarbakır'daki halkı elde etmesiyle şehir Osmanlıların kontrolüne girdi.⁵⁵ Böylece sefer öncesi planlandığı şekilde Osmanlılar, güneydeki amaçlarına ulaşmış oldu.⁵⁶

Yavuz Sultan Selim Safevileri mağlup ederek Güneydoğu Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetini temin ettikten sonra, Memlukler üzerine yürüdü. Mercidabık ve Ridaniye muharebeleriyle Memlukler mağlup edildi ve günümüz Ortadoğu coğrafyasının ciddi bir kısmı Osmanlı idaresi altına girdi. Osmanlılar Suriye, Mısır ve Hicaz gibi yerleri ele geçirse de doğudan gelen ticaret yolunun önemli noktalarından biri olan Bağdat hala Safevilerin elindeydi. Osmanlı Devleti'nin buraya yönelmesi ise Kanuni Sultan Süleymana döneminde olacaktı.

Yavuz Sultan Selim öldüğü zaman Osmanlı-Safevi ilişkileri nispeten durgun bir hal almıştı. İki devlet arasında bir barış anlaşması imzalanmamış olmasına rağmen fiilen bir çatışma da yoktu. Bu çatışmasızlık ortamı neticesinde, Sultan Süleyman uzun zamandır ciddi bir askeri faaliyetin yapılmadığı batı serhaddine yönelmiş ve dedesi Fatih'in girişimde bulunup ele geçiremediği Belgrad şehriyle Rodos adasını fethetmişti. Hatta 1526 yılında Mohaç'da Macar ordularını yenerek Macaristan'ı ele geçirdi. Ancak

⁵⁵ Emecen, *Yavuz*, s. 166.

⁵⁶ Hamidreza Mohammednejad, "Osmanlı-Safevi İlişkileri (1501-1576)" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015), s. 298.

batıda önemli ilerlemelerin yaşandığı sırada doğu sınırındaki gelişmeler iki devleti tekrardan çatışma ortamına sürükledi. Ayrıca sınırdaki bu gelişmeler, Osmanlı doğu harekâtının planlanmasında ve sefer yönünün belirlenmesinde baş amil oldu.

1.3.Genişleyen Askerî Harekât: Irak-ı Acem ve Arab

Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışı ve batı seferleri, Osmanlıları doğuya yönelik yeni stratejik hamlelerin yapmasına zemin hazırlamıştı. Doğu sınırında Safevilerin hareketliliği Osmanlıların sahip oldukları dini misyonlarını yeniden hatırlatmıştı. Doğuya savaş istekliliğini belirleyen temel unsurlar arasına ayrıca Bağdat meselesini eklemek önemlidir. Bu anlamda siyasi gelişmelerden ilki ve seferin temel hedefini belirleyen olay, Safevilerin Bağdat Valisi olan Zülfikar Han'ın Osmanlılara tabi olmasıydı. Kelhûr hâkimi olan Zülfikar Han amcasının idaresinde olan Bağdat'ı bir baskın neticesinde ele geçirdi. Bu hareketinin Şah Tahmasb tarafından cezasız kalmayacağını düşünen Zülfikar Han, şehrin anahtarlarını Kanuni Sultan Süleyman'a göndererek itaatini bildirdi. Ayrıca Bağdat'taki bütün camilerde Sultan Süleyman adına hutbe okutarak ve para bastırarak bölgenin artık Osmanlı toprağı olduğunu ilan etti. Ancak Bağdat gibi stratejik bir şehrin bir oldubittiyle elden çıkmasına göz yummayan Şah Tahmasb, Kanuni Sultan Süleyman'ın Viyana seferinde olmasını fırsat bilerek şehri kuşattı ve 1529 yılında tekrar ele geçirdi.⁵⁷ Anlaşılabacağı üzere, Safevilerin Bağdat'ı

⁵⁷ Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), s. 152-153.

tekrar ele geçirmesi Osmanlılar tarafından kendi topraklarının işgali olarak telakki edildi ve böylece doğuya yapılacak olan ilk seferin de hedefi belirlenmiş oldu.⁵⁸

Kanuni devrindeki bu ilk şark seferinin bir diğer hedefini belirleyen olay ise, iki taraftan önemli beylerin karşılıklı olarak iltica etmeleridir. Safevilerin Azerbaycan⁵⁹ Valisi Tekelü Ulama Han, devlet içerisindeki çekişmelerden dolayı aşiretinin takibata uğraması sebebiyle Şah Tahmasb'a isyan etti.⁶⁰ Daha sonra Tebriz'den kaçarak Van kalesine sığınan Ulama Han, İstanbul'a gelerek Osmanlılara bağlılığını bildirdi. Bu sırada Bitlis Hâkimi olan Şeref Han ise tâbi olduğu Osmanlılardan kaçarak Safevilere sığındı.⁶¹ Zülfikar Han olayından sonra yaşanan karşılıklı ilticalar sınır boyunda çatışmaların başlamasını hızlandırırken seferin açılmasını da çabuklaştırdı. Bununla birlikte Ulama Han'ın tesiriyle, gerçekleşecek olan harekâtın hedefleri arasına, kendisinin valiliğini yaptığı bölge –yani Safevilerin başkenti Tebriz ve çevresi– de eklendi.⁶²

Sefer kararı alınınca böylece Osmanlı tarihinde örneği pek az olan büyük çaplı bir harekât sahasını içine alan Irakeyn Seferi başlatıldı. Bu sefer, İran, Kuzey Irak ve Bağdat kesimini ilgilendiren, ayrıca İran'ın içlerine kadar uzanan geniş bir hattı içine alması bakımından son derece önemlidir ve ordunun hareket kabiliyeti açısından eşsiz bir örnektir. Doğuya sefer kararı alındıktan sonra Veziriazam İbrahim Paşa bir orduyla önden doğu serhaddine gönderildi. Halep'te kışlayan İbrahim Paşa, ilk hedef olan Bağdat'a yürüyecekken Ulama Han'ın da tesiriyle Tebriz'e yöneldi. Osmanlılar halkı

⁵⁸ Emecen, *Savaş*, s. 218; Kılıç, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 163.

⁵⁹ Günümüzde, İran sınırları içerisinde kalan ve "Güney Azerbaycan" olarak adlandırılan bölge.

⁶⁰ Mohammednejad, "Osmanlı-Safevi ilişkileri," s. 498-499.

⁶¹ Kılıç, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 155-156.

⁶² Emecen, *Savaş*, s. 218.

göçürölmüş olan Tebriz'e kolaylıkla girdi ve Ulama Han Tebriz Beylerbeyliğine getirildi. Erzurum'a ulaşmış olan padişah da süratle hareket ederek bu şehre geldi. Osmanlıların bu ileri harekâtına karşılık vermeyen Safeviler geri çekildi ve Şah Tahmasb devri boyunca benimsedikleri bu yıpratma taktiğini uyguladılar.⁶³

Safevi kuvvetlerine rastlamayan Osmanlılar daha sonra yönlerini ilk hedef olan Bağdat'a çevirdi. Ağır arazi ve iklim koşulları altında Bağdat'a ulaşan Osmanlı kuvvetleri şehri kolayca ele geçirdi. Şehrin alınmasından sonra Diyarbakır Beylerbeyinden gelen haberler üzerine tekrar Tebriz'e hareket edildi. Osmanlı ordusu Bağdat'ta iken Şah Tahmasb geri çekilmelerini fırsat bilerek Tebriz'i geri almış ve Ulama Han'ı Van'a kadar takip ederek orada kuşatmıştı. Bu nedenle bir kere daha Güney Azerbaycan'a yönelen Osmanlı ordusu ikince defa Tebriz'e girdi. Burada kısa bir süre kalındıktan sonra Osmanlı kuvvetleri geri çekildi.⁶⁴

Bağdat ve çevresinin Osmanlı idaresine girmesini sağlayan İrakeyn Seferi, İran topraklarında kurulacak bir hâkimiyetin geçici olacağını göstermişti. Osmanlılar uzun ve zorlu bu seferden sonra Safevilerin ortadan kaldırılamayacağını anlamış ve bundan sonra onları belirli bir sınır hattında tutmaya çalışmıştır.⁶⁵ Osmanlı Devleti bu stratejiden 1578-1590 Savaşı'nda vazgeçecek ve daha önce İran topraklarında başaramadığı kadar uzun süre burada yerleşecekti.

Kanuni'nin doğuya yaptığı ilk harekât olan İrakeyn Seferi, istenildiği gibi Safevileri tamamen ortadan kaldırmayı mümkün kılmasa da, doğudan gelen ticaret

⁶³ Emecen, *Savaş*, s. 218-219.

⁶⁴ Emecen, *Savaş*, s. 220-222.

⁶⁵ Emecen, *Savaş*, s. 222.

yollarının çok önemli bir kavşağı ve Basra Körfezi'ne açılan bir kapı durumunda olan Bağdat'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesini sağlamıştı. Bundan sonra, Irak-ı Arap denen günümüzdeki Irak coğrafyasındaki hedeflerin büyük oranda gerçekleştirilmiş olması hasebiyle Osmanlı-Safevi mücadelesi yavaş yavaş daha kuzeye, Güney Azerbaycan, Nahçıvan ve Gürcistan topraklarına doğru kaymaya başlamıştır. Mücadele sahasının değişmesinde daha önce de ifade ettiğimiz gibi, o dönem ki siyasî, askerî ve iktisadî gelişmeler önemli rol oynamıştır.

İrakeyn Seferi'nden sonra Osmanlılar ile Safeviler arasında herhangi bir barış yapılmadı ve çatışmanın şiddeti azalsa da devam etti. Bu sırada Safevi Devleti'nde Şah Tahmasb ile kardeşi Elkas Mirza arasında iktidar çekişmesi başlamış ve Şirvan valisi olan Elkas Mirza abisine başkaldırmıştı. Bu nedenle Şah, Şirvan'da bulunan kardeşinin üzerine yürüdü ve onun kuvvetlerini mağlup etti. Bu mağlubiyet üzerine Şirvan bölgesinde tutunamayan Elkas Mirza önce Derbend'e çekildi ve buradan da Kırım'a geçti. Kefe'ye geçen Şah'ın kardeşi bir gemiye binerek İstanbul'a geldi ve Osmanlı Devleti'ne iltica etti.⁶⁶

İltica ettikten sonra padişah huzuruna çıkan Safevi şehzadesi, Şah Tahmasb'tan şikâyet etmeye başlamış ve Osmanlıların İran tarafına bir sefer yapmasını istemişti. Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu bu karışıklıktan yararlanmak isteyen Osmanlı padişahı ise, yaşanan bu durumun Safevileri ortadan kaldırmak için iyi fırsat olduğunu düşündü.⁶⁷ Seferin temel sebebi, Elkas Mirza'nın ısrarı ve padişahın durumdan istifade etme düşüncesi idi. Safevi hanedanı arasındaki bu karışıklıktan yararlanma düşüncesi,

⁶⁶ Kılıç, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 249-253.

⁶⁷ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-I: Bayezid(II), Yavuz, Kanunî* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), s. 124.

seferin ilk hedefini, devletin başkenti olan Tebriz yapmıştı. Kanuni Sultan Süleyman şehre girdikten sonra Şah Tahmasb'ın yerine kendisine sığınmış olan Elkas Mirza'yı çıkararak Safevi Devleti'ni kontrolü altına almak istemişti. Ancak padişah bu düşüncesinden Tebriz'e girildikten sonra bazı çekincelerden dolayı vazgeçecekti.⁶⁸ Bununla birlikte, Irakeyn Seferi'ndeki gibi yeni İran seferinin harekât planına etki edecek birkaç olay daha olmuştu. Bunlardan ilki, Irakeyn Seferi sırasında alınan Van ve idaresi Ulama Han'a verilen Azerbaycan Eyaleti ile Tebriz'in İstanbul'a döndükten sonra Şah Tahmasb tarafından geri alınmasıydı.⁶⁹ Özellikle de doğu serhaddinde stratejik bir nokta olan Van'ın geri alınmak istenmesi sefer yönünün belirlenmesinde önemli bir etken oldu.

Van'ın Safevilerin eline geçmiş olmasının yanı sıra, Şah Tahmasb'ın Ahlat, Erciş ve Kars taraflarına akın düzenleyerek bölgeyi talan etmesi⁷⁰ ile Osmanlılarla Safeviler arasında dengeli bir siyaset izlemeye çalışan ve fırsat buldukça Osmanlı topraklarına saldıran Gürcülerin hareketleri Van'dan sonraki hedefin bu bölge olmasına neden oldu.⁷¹ Osmanlılar Gürcülerin düşmanca tavırlarının yanı sıra Şirvan bölgesinden gelen yardım taleplerine de kayıtsız kalamadı. Şirvan'daki Sünnî Müslümanlar Safevi baskısından dolayı oldukça zor durumda olduklarını ifade eden mektupları padişaha göndererek destek istiyorlardı.⁷² Bu yardım talepleri ilk etapta seferin yönünü belirlemese de Osmanlıları tahrik eden bir husus olacaktı. Osmanlı ordusu buraya direkt bir operasyon yapmadı, padişah kendisine sığınmış olan Şirvanşah hükümdarı Burhan

⁶⁸ Emecen, *Osmanlı Sultanları-I*, s. 125; Kılıç, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 267.

⁶⁹ Kılıç, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 244.

⁷⁰ Kılıç, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 257.

⁷¹ Nebi Gümüş, "XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000), s. 135.

⁷² Emecen, *Osmanlı Sultanları-I*, s. 124.

Ali'yi Şirvan'a göndererek tahta geçmesini sağladı.⁷³ Ancak Şirvanlıların Safevilere karşı yardım talepleri konumuz olan 1578-1590 Savaşı'nda Osmanlıların harekât planını belirleyen temel unsurlardan biridir.

Yaşanan gelişmeler çerçevesinde Kanuni Sultan Süleyman 29 Mart 1548 tarihinde ikinci İran seferi için İstanbul'dan ayrıldı. Dört aylık bir yürüyüşten sonra 26 Temmuz 1548 tarihinde Tebriz önlerine varan Osmanlı ordusu hiçbir direnişle karşılaşmadı. Stratejik gerekçeler ve lojistik imkânları göz önüne alan Osmanlılar kentte fazla kalmadı ve 1 Ağustos'ta Tebriz'den ayrıldı.⁷⁴ Daha sonra seferin ikinci hedefi olan ve Osmanlılarla Safeviler arasında önemli bir tampon bölge teşkil eden Van önlerine gelinerek burası tekrar ele geçirildi. Şehrin alınmasıyla burası beylerbeylik haline getirildi. Doğu Anadolu'daki operasyonların tamamlanması üzerine padişah kıışlamak için Diyarbakır'a çekildi. İki ay sonra da Halep'e geçti. Bu sırada Şah Tahmasb Kars, Adilceviz, Erciş yöresine akın yaparak buraları tahrip etmiş ve bölgeye oldukça fazla zarar vermişti. Kış mevsiminin geçmesi üzerine 1549'un yaz aylarında tekrar harekete geçen Osmanlı ordusu birkaç koldan Safeviler üzerine harekât yaptı. Elkas Mirza Kum-Şiraz tarafına, Van Beylerbeyi İskender Paşa Hoy tarafına akınlar yaptı.⁷⁵ Vezir Kara Ahmed Paşa ise Gürcistan'a yönelerek Osmanlı topraklarına saldırı düzenlemiş olan Gürcüleri ortadan kaldırdı.⁷⁶

Yaklaşık iki sene süren İran seferinde Osmanlılar, hedeflerden biri olan Van'ı ele geçirdi ve burada bir beylerbeylik kurarak Safevilere karşı önemli bir noktayı tutmuş

⁷³ Kılıç, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 265.

⁷⁴ Emecen, *Osmanlı Sultanları-I*, s. 125; Kılıç, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 260-269.

⁷⁵ Emecen, *Osmanlı Sultanları-I*, s. 125-126; Kılıç, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 270-282.

⁷⁶ Gümüş, "Osmanlı-Gürcistan İlişkileri," s. 136-139.

oldu. Bununla birlikte bu harekât, Safevilerin ortadan kaldırılamayacağını ve ancak sınırda alınacak bir takım tedbirlerle belli bir noktada tutulabileceklerini açık bir şekilde göstermişti.⁷⁷

1548-1549 tarihindeki Tebriz Seferi, Osmanlı-Safevi devletleri arasındaki sorunu kesin bir neticeye bağlamamıştı. Bu nedenle sınır boyunda hareketlilik devam etmekte ve karşılıklı tacizler vuku bulmaktaydı. Bu sırada, batı serhaddinde, Erdel’de Habsburglarla yeniden sıcak çatışma başlamıştı. Bu durumu fırsat bilen Şah Tahmasb topladığı kuvvetlerle Osmanlı topraklarına akın düzenledi. Birçok koldan saldırıya geçen Safevi kuvvetleri Kuzeydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Irak coğrafyasında ciddi tahribatta bulundu.⁷⁸ Safeviler kendileri saldırmakla kalmayıp Gürcülere de kaybettikleri toprakları alabilmeleri için destek veriyorlardı.⁷⁹ Hemen hemen bütün doğu serhaddine yayılan bu saldırı, Osmanlıların Batı’daki seferi durdurup İran üzerine yönelmelerine sebep oldu.

Safevilerin sınır boyunda yaptıkları ciddi tahribat neticesinde sefer kararı alındı. Padişah 28 Ağustos 1553 gibi geç bir tarihte İran seferi için yola çıktı. Bu üçüncü seferin gerekçeleri ve planlanması ilk ikisi gibi olmadı ve kalıcı bir strateji için düşünülmeydi; sadece karşı tarafı yıldırma ve gözdağı vererek barışa zorlamak gibi farklı bir uygulama devreye sokuldu. Hatta belki de bu nedenle direkt olarak Safeviler üzerine yürünmemiş, Konya üzerinden Halep’e gidilmişti. Konya’da ise Şehzade Mustafa’nın katli vuku buldu. Bu olay, başta Kanuni Sultan Süleyman olmak üzere tüm ordu ve Osmanlı kamuoyunu ciddi biçimde etkiledi. Ancak padişahın askeriyle yaptığı görüşme

⁷⁷ Emecen, *Osmanlı Sultanları-I*, s. 126.

⁷⁸ Kılıç, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 297.

⁷⁹ Gümüş, “Osmanlı-Gürcistan İlişkileri,” s. 139.

hem ordunun hem de Kanuni'nin moralini bir nebze olsa düzeltti.⁸⁰ Halep'te beş ay kalarak kışı geçiren padişah, mevsimin sefere el vermesi üzerine tekrar harekete geçti. Safevilerin ağırlıklı olarak tahrip ettiği Van Gölü'nün kuzeyindeki bölgeye yönelen Osmanlı ordusu, öncelikle Kars üzerinden Revan'a oradan da Nahçıvan'a geçerek buraları yağmaladı.⁸¹ Ayrıca Veziriazam Ahmed Paşa komutasındaki bir kuvvet de Gürcüler üzerine gönderilerek burada önemli başarılar kazanıldı.⁸² Revan-Nahçıvan çevresindeki harekâttan sonra Erzurum'a çekilen padişah, buradan da kışlamak için Amasya'ya hareket etti. Bir sonraki sene İran seferini tekrar etmeyi düşünüyordu. Ancak Amasya'ya gelen Safevi elçileriyle yapılan görüşmeler neticesinde, iki devlet kesintilerle de olsa yaklaşık elli yıldır süren fiili savaş haline Amasya Antlaşması'yla son verdi.⁸³ Bu anlaşmadan sonra Osmanlı-Safevi ilişkileri belli ölçüde yumuşamış ve iki devlet arasındaki sınır belirlenmişti. Kanuni'nin ölümüne kadar olan dönemle, II. Selim'in padişahlığı sırasında iyi giden ilişkiler III. Murad'ın tahta geçmesinden yaklaşık dört yıl sonra kopacak ve doğu serhaddinde 20 yıldan fazla sürmüş olan sükûnet bozulacaktı.

1.4.Şark Seferlerinin Yeni Safhası: Uzun Mücadelenin Kısa Tarihi

Yirmi yıllık bir barıştan sonra iki devleti tekrar çatışma ortamına sürükleyen önemli birtakım gelişmeler meydana geldi. Bu gelişmeler daha önceki seferleri tetikleyen unsurlar gibi siyasî, askerî ve iktisadî mahiyetteydi. Ancak Osmanlı-Safevi devletlerinin

⁸⁰ Emecen, *Osmanlı Sultanları-I*, s. 128-129.

⁸¹ Emecen, *Osmanlı Sultanları-I*, s. 130; Kılıç, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 332-333.

⁸² Gümüş, "Osmanlı-Gürcistan İlişkileri," s. 141.

⁸³ Emecen, *Osmanlı Sultanları-I*, s. 130-131.

egemenlik mücadelesine üçüncü bir aktörün girmeye başlamasıyla mücadele sahası da değişmeye başladı. Bu yeni aktör, Altınordu Devleti'nin dağılmasıyla birlikte bağımsız hareket etmeye başlayan ve III. İvan döneminden itibaren Karadeniz'in kuzeyinde söz sahibi olmaya başlayan Moskova Knezliği'ydi.⁸⁴ Bu devletçik IV. İvan dönemiyle birlikte önemli bir gelişim kaydedecek ve doğu-güney istikametine doğru yayılmaya başlayacaktı. Rus ordusunu ciddi düzenlemeler ve son teknoloji silahlarla tanzim eden İvan, Kafkasya ve İdil çevresine doğru yayılmaya çalışmıştı. İdil nehri üzerinde önemli bir ticaret şehri olan Kazan'ı 1552 yılında ele geçiren Ruslar, hem Türkistan'a yayılmak için çok kıymetli bir mevki tutmuş oldu, hem de İdil nehri vasıtasıyla Kafkasya ve Hazar Denizi'ne inme fırsatı yakaladı.⁸⁵ Bu fırsatı da iyi değerlendiren Çar IV. İvan, 1556 yılında da İdil'in Hazar'a döküldüğü havzada bulunan Astarhan şehrini de aldı ve çok önemli bir ticaret yolunu denetimi altına alarak Hazar Denizi'ne inmiş oldu.⁸⁶ Rusların kuzeyde yaptıkları bu operasyonlar derhal Osmanlı başkentinde yankı bulmuş ve dikkatleri bölgeye çevirmişti.⁸⁷

Ruslar sadece İdil Boyuna değil Kafkasya'ya da girmeye çalıştı. Bu cesur girişimler bölgedeki çıkarlarını tehdit eden Osmanlıların harekete geçmesine sebep oldu. Osmanlılar 1569 yılında Don-Volga nehirleri arasına bir kanal yaparak, Astarhan gibi ticaret-hac güzergâhındaki önemli bir şehri ele geçirmek ve böylece Rusların tehlikeli yayılmasını önlemek istiyordu. Ancak böyle bir operasyondan haberdar olan Ruslar derhal Safevilere bir elçi göndererek ortak hareket etmeyi teklif etmişti. Osmanlı

⁸⁴ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 2. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), s. 115-116.

⁸⁵ Kurat, *Rusya*, s. 143-154.

⁸⁶ Kurat, *Rusya*, s. 154.

⁸⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), s. 75-78.

devlet adamları da bu durumu öngörmüş olacak ki, böyle bir ittifakın olmasından çekiniyorlardı. Bu nedenle hızlıca operasyona başlayan Osmanlılar kanal kazma işine hiç girişmeksizin karayolunu, nehir kenarını kullanarak takip etti; Astarhan önünde ise kendilerini kuvvetli bir tahkimat bekliyordu. Çeşitli sebeplerin de rolüyle bu harekât tam bir başarısızlıkla sonuçlandı.⁸⁸

Rusların Kafkasya ve İdil Boyuna sokulması sadece siyasî-askerî açıdan değil iktisadî açıdan da Osmanlıları zor durumda bırakmıştı. Çünkü Şirvan, Tebriz, Gilan gibi ipek kozalarının olduğu merkezlerden Bursa'ya İran ipeği gelmekteydi. Özellikle de, 1578-1590 Savaşı'nda Osmanlıların ana hedefi olacak olan, Şirvan bölgesinin en önemli şehri olan Şemahî ile Bursa arasında diğer bölgelere nazaran daha geniş bir ticaret hacmi bulunmaktaydı.⁸⁹ Kafkasya ve Güney Azerbaycan'dan Bursa'ya gelen İran ipeği burada Avrupalı tüccarlar tarafından satın alınarak Batı'ya taşınmaktaydı.⁹⁰ Bu ipek ticareti ve yolu Osmanlılar için hayati bir önem arz etmekte ve Osmanlı hazinesine büyük girdi sağlamaktaydı. Ancak daha önce ifade ettiğimiz gibi, Rusların Kafkasya'ya inerek Safevilerle temas kurması ve İdil Nehri-Hazar Denizi ticaret yolunu ele geçirmesi ipek ticaretindeki güzergâhın değişmesini tetikleyerek Osmanlıları çok önemli bir hammadde ve gelir kaynağından mahrum bırakabilirdi. Ayrıca Avrupalıların Moskova üzerinden Asya ticaretine dâhil olmaya çalışmaları da Osmanlılar için bir risk oluşturmaktaydı.⁹¹ Ruslarla birlikte özellikle de İngilizler, Safevi topraklarında üretilen

⁸⁸ Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, s. 95-97; Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)," *Belleten* 46 (ayrıbasım) (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1948), s. 373-384.

⁸⁹ Dilavar Azimli, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Safevi İlişkilerini Etkileyen Faktör: Volga-Hazar Ticaret Yolu," *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyumu Bildirileri* (14-16 Nisan 2011), c.1 (Uşak: Uşak İli Kalkınma Vakfı, 2011), s. 184.

⁹⁰ Halil İnalçık, "Bursa: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar," *Belleten* XXIV/93 (1960): s. 45-46.

⁹¹ Azimli, "Volga-Hazar Ticaret Yolu," s. 185-187.

ipeği ve diğer önemli emtiayı Moskova üzerinden Avrupa'ya taşımak için 1555 yılında "Moscow Company" adlı bir şirket kurmuşlar ve ticaret imtiyazı alabilmek için de Safevi Şahı'na birçok kez elçi göndermişlerdi.⁹² İngilizlerin bu girişimi bölgede bulunan Osmanlı tüccarının dikkatini ve tepkisini çekmiş, hatta o sırada Safevi ülkesinde bulunan Osmanlı elçisi durumdan rahatsız olmuştu⁹³

Anlaşıldığına göre Kanuni Sultan Süleyman döneminde, doğudan gelen uluslararası ticaret yolu üzerinde önemli bir kavşak noktası olan Bağdat'ın hedef alınması gibi, ipek ticaretinin köprübaşı olan ve Osmanlı toprakları aracılığıyla Avrupa'ya açılan Şirvan'ın da 1578-1590 Savaşı'nın ana hedefi haline gelmesi ekonomik sebeplerden ötürüdür. Ancak Şirvan'ı Bağdat'tan ayıran bir başka özellik ise, burada Şii Safevi hâkimiyetinde yaşayan önemli bir Sünnî halkın mevcudiyetidir. Safeviler her fırsatta Şirvan halkını tazyik etmekte ve bu nedenle Sünnî halk da Safevi valilerine başkaldırmaktaydı. Şirvan halkı Safevi hâkimiyeti altına girdikleri andan itibaren Osmanlılardan yardım istemeye başlamışlardı.⁹⁴ Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren "İslam'ın Koruyucusu" misyonunu üstlenen Osmanlı padişahları Şirvan'dan gelen yardım taleplerine kayıtsız kalmamışlardı.⁹⁵ Amasya Antlaşması'yla ilişkilerin düzelmesi üzerine Şirvan üzerindeki baskılar azalsa da, Şah Tahmasb'ın ölmesi üzerine Safevi ülkesi siyasî bir karmaşanın içine düşmüştü. Bu karışıklıktan yararlanarak Safevi iktidarına ayaklanan Şirvan halkı, bölgedeki Kızılbaş valisi ve askerlerini öldürerek kontrolü sağladı. Kırım Hanı ve bölgeden gelen heyetler

⁹² Özer Küpeli, "Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları (İngiliz Tacirlerinin İran Seyahatleri, 1562-1581)," *History Studies* IV/2 (2012): s. 376-380.

⁹³ Küpeli, "Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları," s. 376n₁₃.

⁹⁴ Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar," *DİA* 39, s. 212.

⁹⁵ Emecen, *Osmanlı Sultanları-I*, s. 116, 124; Kılıç, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 265.

vasıtasıyla durumdan haberdar olan Osmanlılar, bölgenin yeniden Safevi kontrolüne girmemesi ve halkı Safevi baskısından tamamen kurtarmak amacıyla harekete geçecekti.⁹⁶

1555 yılındaki Amasya Antlaşması'yla Osmanlı-Safevi çatışmaları durmuş olsa da, görüldüğü üzere daha kuzeyde, Rusların İdil Boyu ve Hazar Denizi'ne inmeleri dikkatlerin doğu sınırında kalmasını sağladı. Daha sonra Ruslarla Safevilerin yakınlaşması Osmanlıları harekete geçirdi ve Osmanlılar Kafkaslarda kendi aleyhlerine yaşanan gelişmeleri engellemek adına bir dizi operasyonlar yürüttü. Sünnî İslam'ın hâkim olduğu ve çok önemli ipek kozalarının bulunduğu Şirvan'dan da gelen yardım talepleri dikkatleri iyice bu bölgeye yöneltti. Siyasî hamlelerin yanı sıra ticaretle ilgili yaşanan gelişmeler de Osmanlıları teşvik eden unsurların başında gelmekteydi. Bütün bu olaylar bütünü Şirvan bölgesini Osmanlıların ana hedefi haline getirdi. Ayrıca Osmanlıların Gürcistan üzerinden Şirvan ve Hazar Denizi'ni hedeflemeleri Safevilere karşı olan stratejide bir değişikliğe gidildiğinin de göstergesiydi. Şirvan'daki harekâtın başarılı olması halinde köprübaşı elde edecek olan Osmanlılar buradan Safevilerin ana topraklarına operasyonları yönlendirebilirlerdi.⁹⁷ Nitekim 1577 yılında Osmanlı-Safevi serhaddinde yaşanan sınır ihlalleri, bazı Osmanlı elçilerinin hapsedilmesi, Osmanlı'ya tâbi bazı serhad beylerinin Safevileri sığınması ve Osmanlı kurmayları arasındaki iktidar çekişmeleri sebebiyle sefer arayışı içinde olmaları çatışmanın fitilini ateşleyen

⁹⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 27-29.

⁹⁷ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 330-331.

gelişmeler oldu. Ayrıca Safevi Devleti'ndeki iç çatışmalardan da yararlanmak isteyen Osmanlılar 1578 yılında harekete geçti.⁹⁸

Bağdat çöllerinde ve Doğu Anadolu dağlarında başlayan Osmanlı-Safevi mücadelesi siyasî-iktisadî gelişmeler çerçevesinde zamanla kuzeye doğru genişlemiştir. Bu genişleme askerî harekât alanının boyutlarını oldukça büyütmüş, operasyon sahasını farklı iklim ve yeryüzü şekillerinin görüldüğü zorlu bir meydana çevirmiştir. Ancak 1578-1590 Savaşı'nda Osmanlılar, Bağdat'tan Derbend'e, Erzurum'dan Tebriz'e kadar uzanan bu sahada, doğu serhaddinde hiç yapmadığı kadar uzun bir harekât yapmış ve bu savaş sonucunda Derbend, Tebriz, Revan, Tiflis, Gence şehirleri ele geçirerek Kafkasya ve Güney Azerbaycan'da 1603 yılına kadar hâkimiyet kurmuştur.

⁹⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 17-21; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 327-328.

İKİNCİ BÖLÜM

SAVAŞIN ANLATIMI: TARİHİ KAYNAKLARA GÖRE 1578-1590 MUHAREBELERİ

Tarih boyunca birçok düşünür, stratejist ve asker savaşın tanımı, mahiyeti ve çeşitleri üzerine kafa yormuştur. Ancak burada savaşla ilgili bu tartışmalara bu anlamda çok girilmeyecektir. Yalnız konuyu daha doğru anlayabilmek adına bazı kavramlara açıklık getirmek gerekmektedir. Özellikle çalışmamızda sık kullanacağımız “savaş” ve “muharebe” kavramları bu noktada önem arz etmektedir. “Savaş” genel anlamıyla daha geniş kapsamlı bir kavram olup iki ya da daha çok devletin birbiriyle silahlı mücadelesi olarak tanımlanabilir. Ayrıca savaşın en önemli özelliği ise içerisinde farklı çatışmaları barındıran bir süreci ifade etmesi⁹⁹ ve hiçbir zaman kesin sonuçlu olmamasıdır.¹⁰⁰ “Muharebe” kavramı ise, “savaş” mefhumundan farklı olarak ‘kesin bir sonucu olan ve savaşın asıl faaliyeti’ olarak tanımlanmaktadır.¹⁰¹ İşte bu anlam ayrımından dolayı da “savaş” ve “muharebe”ler sınıflandırılırken de farklılıklara göre bir yol izlenmiştir.¹⁰² Yapılan bu ayrımlar önemli olmakla birlikte bu bahiste muharebeleri önceki tasniflere uygun bir şekilde ayırmayarak, muharebelerin Osmanlı-Safevi Savaşı’na olan etkisi göz önüne alınarak farklı bir sınıflandırmaya gidilecektir.

16. yüzyılın son Osmanlı-Safevi Savaşı sırasında gerçekleşen çarpışmalar diğer Osmanlı muharebeleriyle benzerlik göstermekle birlikte gerçekleştiği coğrafya,

⁹⁹ *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Platin, 2007, s. 26; Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011), s. 34-35.

¹⁰⁰ Clausewitz, *Savaş Üzerine*, s. 36.

¹⁰¹ Clausewitz, *Savaş Üzerine*, s. 237, 255.

¹⁰² Savaşın farklı unsurlara göre tasnifi için bkz. *Uluslararası İlişkiler*, s. 30-33. Muharebe ise genel olarak taarruz ve savunma olarak ikiye ayrılır ve bu iki muharebe çeşidi de kendi içerisinde alt başlıklara sahiptir. Ayrıntılar için bkz. Clausewitz, *Savaş Üzerine*, s. 446-587; 627-682.

Çarpışmaya katılan birlikler, dönemin askerî taktiksel anlayışı ve çatışmanın kendi doğası gereği yapılan hamleler sebebiyle de farklılık arz etmektedir. 1578-1590 savaşını kendi içerisinde de değerlendirmeye kalkacak olursak aynı maddeler nedeniyle muharebeleri tasnif etmemiz gerekecektir. Yapılacak bir tasnifle hem muharebelerin mahiyeti daha iyi bir şekilde ortaya konacak, hem de çatışmalara yukarıdan bir bakışla bakarak Osmanlıların 16. yüzyıl sonlarındaki askerî taktik ve strateji anlayışlarına dair önemli veriler elde edilebilecektir. Muharebelerin tasnifindeki en önemli etken ise, 1578-90 yıllarındaki mücadeleye verdikleri yn ve çarpışmanın nitelik-nicelik yönünden büyüklüğü olmuştur. İlk olarak “Ana Muharebeler” başlığı altında ele alacağımız çarpışmaları diğerlerinden ayıran zellik, 1578-90 Savaşı’na direkt olarak etki etmeleri ve askerî anlayış açısından önemli detaylar içermeleridir. Ayrıca bu muharebeler iki tarafın da savaş stratejilerini belirlemelerinde birinci derecede etkili olmuştur. Bu başlıktaki muharebelerin sonuçları da savaşın genel seyrini etkilemesi bakımından önemlidir.

“Tali Muharebeler” başlığı altında ele aldığımız çarpışmalar da yine, mücadeleye verdikleri yn ve taktiksel durumları göz önünde bulundurularak sınıflandırılmışlardır. Fakat bu muharebelerin etkileri daha bölgesel kalmış ve savaşın genel seyrini dolaylı yoldan yönlendirmiştir. “Mahalli çatışmalar ve Akınlar” başlığında ise çok daha dar bir bölgede ve nicelik olarak daha kısıtlı kuvvetlerle yapılan operasyonlar ele alınmıştır. Bu bölümün son başlığı olan “Kuşatma Muharebeleri”nde 1578-1590 Savaşı’nda çok görülmese de, gerçekleşen birkaç muhasaranın anlatımı yapılmıştır. Böylece 1578-1590 Osmanlı-Safevi savaşında gerçekleşen muharebelerin doğasına daha derin bir şekilde nüfuz ederek ve Osmanlıların 16. yüzyılın sonlarındaki

hem genel hem de doğu sınırındaki muharebe anlayışlarını anlamak mümkün olabilecektir.

2.1. Ana Muharebeler

2.1.1. Çıldır Muharebesi (9 Ağustos 1578)

Kanuni Sultan Süleyman devrindeki çatışmalardan sonraki 1578-1590 mücadelesinin ilk ciddi sıcak teması olması hasebiyle Osmanlı-Safevi savaşları arasında önemli bir yeri bulunan Çıldır Muharebesi, çatışmanın oluş biçimi ve çarpışmaya katılan birlikler sebebiyle de Osmanlı askerî tarihinde farklı bir konuma sahiptir. Bu muharebe, günümüzde Türkiye sınırları içerisinde bulunan ve adını da aldığı Kars-Ardahan il sınırları dâhilinde olan Çıldır Gölü'nün kuzey kıyısında cereyan etmiştir.

Safevilere karşı harekât kararı alındıktan sonra Şark serdarlığına getirilen Lala Mustafa Paşa, hazırlıklarını tamamladıktan sonra sefer emri verilen kapıkulu bölükleriyle birlikte 28 Nisan 1578 tarihinde İstanbul'dan hareket etmiştir.¹⁰³ Yeniçerileri Bolu-Sivas yoluyla Erzurum'a gönderen serdar, Hz. Mevlana türbesini de ziyaret ederek Konya-Kayseri üzerinden Erzurum'a doğru ilerlemiştir.¹⁰⁴ Aynı anda sefer görev emri verilen beylerbeyleri Erzurum'da orduyla birleşmek için harekete geçmiş ve 2 Temmuz 1578'de serdarın Ilıca'ya (günümüzdeki ismi Aziziye) gelmesiyle Osmanlı kuvvetleri ileri harekâta bulunmak üzere toplanmıştır.¹⁰⁵ Karadeniz üzerinden gelen mühimmatın ordugâha ulaşması, yetişemeyen bazı birliklerin de katılması,

¹⁰³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 45; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 281.

¹⁰⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 45-46.

¹⁰⁵ Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 283.

askerin dinlenmesi ve sınır bölgelerinden gelecek istihbarata göre bundan sonraki stratejinin belirlenmesi için bu bölgede konaklanmasına karar verilmiştir. Burada konaklandığı sırada toplanan savaş divanında Gürcistan üzerine yürünmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁶

Erzurum-İlica'da yapılan hazırlıkların tamamlanmasının ardından planlandığı şekilde, Osmanlı ordusu Gürcistan'ın fethini gerçekleştirmek için harekete geçti. Hareket edileceği gün, artık devlet sınırlarından çıkılıp harp sahasına girileceğinden askerlere cephaneleri dağıtıldı ve şarka müteveccih seferlerde ordunun ana toplanma üssü olan ve bir ölçüde batı seferlerindeki Belgrad'ın konumunda bulunan Erzurum muhafazasında Koca Sinan Paşa'nın kardeşi Rum Beylerbeyi Mahmud Paşa bırakıldı. Ayrıca Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa topraklarla birlikte öncü olarak Oltu üzerinden Ardahan'a doğru gönderildi.¹⁰⁷ Osmanlı ana ordusu Deveboynu (günümüzde Nene Hatun), Hasankalesi (günümüzde Pasinler), Çobandede Köprüsü (günümüzde Köprüköy), Allahüekber Dağı konağı ve Göle istikametini takip ederek Ardahan yakınındaki ovaya ulaştı.¹⁰⁸ Ardahan'a varıldığı sırada Osmanlı askerine sınıra gelindiği, bundan sonra savaş durumuna geçileceği duyuruldu ve askerden gerekli hazırlıkları yapması istendi.¹⁰⁹ Ayrıca bu konakta iken Safevilerin bölgede olduğu haberleri de ordugâha ulaşmıştı. Ancak Erzurum'da alınan karar doğrultusunda Gürcüler üzerine olan harekâtına devam eden Osmanlı ordusu Beğrekhatun (günümüzde

¹⁰⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 47; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 283; Rahîmîzade, *Zafername*, s. 13.

¹⁰⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 48-49; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 285-286.

¹⁰⁸ Güzergâh kaynaklarda verilen bilgilere göre oluşturulmuştur. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 49; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 285-286; Songül Şenlik, "232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme)" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014), s. 706-707.

¹⁰⁹ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 19

Eskibeyrehatun Köyü) konağından geçerek Çıldır’a doğru ilerledi. Daha sonra ise, Osmanlı kuvvetleri Çıldır yakınlarındaki bir Gürcü müstahkem mevki olan Şeytankalesi adlı bir kaleyi kuşatma altına aldı.

Şeytankalesi, Çıldır’ın yaklaşık 1 km. kuzeyinde olan Yıldırımtepe Köyü (eski adı Çıldır Rabatı/Rabat Köyü)’nün 1,5 km. kuzeydoğusunda, Kara Çay adlı akarsu vadisinin batı yamacında, sarp bir kayalık üzerindedir. Kroniklerde Akçakale, Yenikale gibi isimlerle anılsa da, Çıldır Savaşı sırasında Lala Mustafa Paşa’nın kuşatmış olduğu kalenin Şeytankalesi olduğunu F. Kırzioğlu kesin bir şekilde tespit etmiştir.¹¹⁰

Oldukça sarp bir noktada bulunan, top ve tüfeğe sahip olan¹¹¹ Şeytankalesi, serdara tabi olan gönüllüler zümresi ve kapıkulu askerleri tarafından muhasara altına alındı.¹¹² Kuşatmaya katılan askerler “hususâ muhkem cidâl u ceng ve tob u tüfeng karşı gereği gibi hücum u aheng ile” hareket ederek kaleye hücumla geçti.¹¹³ Serdarın ve kapıkulu askerlerinin Şeytankalesi’ni kuşatması sırasında, serdara tabi Rumeli askerlerinden bir bölümü karakol harekâtı yaptı ve Çıldır Gölü yakınlarında Safevi öncülerine rastlandı. Burada yaşanan çarpışmada tutunamayan bu birlik, geriye giderek yaşanan olayı ve Safevilerin bölgeye yakın olduklarını haber vermişti. O sırada ordunun önünde çarhacı (öncü) bulunan Diyarbakır Beylerbeyi Derviş Paşa haberi alır almaz emrindeki eyalet askerleri ve Kürt beyleriyle hareket etti. Tokmak Han ve İmam Kulu Han komutasında bulunan ve daha birçok önemli hanın olduğu Safevi ordusuyla

¹¹⁰ Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri’nin Fethi*, s. 289n¹⁰⁷.

¹¹¹ Gelibolulu Mustafa Âlî “Kühü’l-Ahbar” adlı eserinde bu kaledeki askerlerin top ve tüfeğe sahip olduğunu belirtse de, Tarih-i Osman Paşa’nın meçhul müellifi ise kaledekilerin ok ve kılıçla kaleyi savunduklarını ifade etmiştir. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü’l-Ahbârı’nda II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri (II. Cilt)*, haz. Faris Çerçi (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000), s. 280; *Tarih-i Osman Paşa*, s. 20.

¹¹² Âlî, *Nusret-nâme*, s. 96.

¹¹³ Âlî, *Nusret-nâme*, s. 98.

karşılaştı.¹¹⁴ Ancak Safevi kuvvetleri karşısında yeterli miktarda askeri olmadığından zor duruma düşünce ana ordugâha haber göndererek destek istendi. Bunun üzerine Serdar Lala Mustafa Paşa, Diyarbakır Beylerbeyliğinden mazul Özdemiroğlu Osman Paşa ve Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa'yı askerleriyle birlikte Derviş Paşa'nın yardımına gönderdi. Ardından onları takviye etmek için, Maraş Beylerbeyliğinden mazul Mutabzade Ahmed Paşa'nın birlikleri sevk edildi.¹¹⁵

Günümüzdeki Çıldır ilçe merkezinin doğu-güneydoğu istikametindeki düzlükte gerçekleşen bu muharebede, Osmanlı tarafının askeri gücü eyalet askerleri, Kürt beyleri ve paşaların kendi birliklerinden oluşuyordu. Savaşın başlarında Safevi kuvvetlerine nispeten daha az sayıda olan Derviş Paşa emrindeki birlikler takviye gelene kadar inatla direnmişlerdi. Derviş Paşa'nın "leşker-i a'dâya karşı sebât u karârı" kendisi de seferde olan tarihçi Âlî'nin özellikle dikkatini çekmişti. Ona göre Derviş Paşa "kerrâtla at salub ve defâ'âtle asker-i muhâlifân mâ-beyninde kalub nice yarârlarını kendü eliyle hedef-i tîr ve tu'me-i şimşîr" eyleyerek Çıldır Muharebesi'nde önemli rol oynamıştı.¹¹⁶ Ayrıca Diyarbakır sancağı altında savaşa giren Kürt beylerinden yedisi bu sırada şehit

¹¹⁴ Âlî, *Nusret-nâme*, s. 99-100; Âsafî, *Şecaatnâme*, s.16; Şuayib İzgi, "986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri [s.201-400] Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), s. 19, 412 nolu hüküm. Bir başka kaynakta ise, ordu önünde bulunan Derviş Paşa'nın bir tepede bir miktar asker görmesi üzerine bunlara bakılması emrini verdiği ve Safevi askerleri oldukları anlaşılması üzerine çatışmanın başladığı belirtilmiştir. *Tarih-i Osman Paşa*, s. 20. İskender Bey savaşa katılan Osmanlı beylerinin isimlerini vermese de savaşın ilk olarak Safevi ve Osmanlı öncülerinin çatışmasıyla başladığını ve geri çekilen Osmanlı askerinin geriye haber verdiğini ve büyük kuvvetlerin savaşa dâhil olduğunu belirtmiştir. Bkz. İsgânder Bâi Münşi, *Tarix-i Alâmarâ-yi Abbasi*, s. 474.

¹¹⁵ Âlî, *Nusret-nâme*, s. 100-101; Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 282-283; Rahîmîzade, *Zafername*, s. 14-15; *Tarih-i Osman Paşa*, s. 21; Selânîkî, *Tarih-i Selânîkî*, s. 118; İzgi, "32 Numaralı Mühimme", a.y.

¹¹⁶ Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 282; Âlî, *Nusret-nâme*, s. 100.

düşmüştü.¹¹⁷ Olayı İstanbul'dan yazan tarihçi Selânikî ise, savaşın genel manada Derviş Paşa ve Diyarbakır askeri üzerinde cereyan ettiğini belirtmiştir.¹¹⁸

Daha sonra takviye birliğinin başındaki Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa eyaleti askeriyle savaşa girerken bu sefer sırasında aktif bir görevde olmayan Özdemiroğlu Osman Paşa, muhtemelen kendi kapısı askeriyle harp alanında yerini almıştır.¹¹⁹ Kaynaklardaki kayıtlara göre, muharebenin seyrinde önemli rol oynayan Osman Paşa'nın ardından Mutabzâde Ahmed Paşa da çarpışmaya dâhil oldu. Özdemiroğlu gibi aktif bir görevde olmayan Ahmed Paşa da kendi askeriyle sefere katılmış olmalıdır.¹²⁰

Serdar Lala Mustafa Paşa'nın ve Şeytankalesi kuşatmasında olan kapıkulu askerlerinin dâhil olmadığı Çıldır Savaşı¹²¹, kaynakların hemen hemen hepsinin ittifakla ifade ettiğine göre bir "kılıç cengi" olarak gerçekleşmiştir. Hem Osmanlı ordusunun ateşli silah kullanabilen unsurlarının –yani kapıkulu askerlerinin– kale kuşatmasında olması hem de bazı kaynakların belirttiğine göre savaş sırasında dolu ve yağmurun

¹¹⁷ Âlî, *Nusret-nâme*, s. 97; *Tarih-i Osman Paşa*, s. 21; Rahîmîzade, *Zafername*, s. 14; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 16.

¹¹⁸ "...bu vâkı' olan ceng ü kıtâle Serdâr-ı bâ-vakâr hazretleri otağından çıkmayup ve kapu halkından bir ferd cenge varmayup külliye olan hâlat-ı merd-i merdânegî serhadd-i mansûre askeriyle olup kırân-ı küllî Diyârbekir leşkerinden Derviş Paşa ve Ekrâd ümerasından dilîrân u dilâverân üstinde olmuştur." (Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, s. 119; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 16-17.)

¹¹⁹ "...Osman Paşa askeri ile mu'accelen irişsin deyu emr ettiklerinde fi'l-hâl ol şîr-i meşime-i vegâ intikâm-ı âl-i abâ almağışün kendü kulları ve yarar adamları ile at boynuna düşüp..." (*Tarih-i Osman Paşa*, s. 14-15.) Ayrıca Nusret-nâme'deki bir kayıta da Osman Paşa'nın babası gibi "...silahşörlerini tertîb ve semt-i gazâyı her birine ta'lîm ve tergib eyleyerek..." askerlerini iyi bir şekilde yetiştirdiği belirtilmiştir. (Âlî, *Nusret-nâme*, s. 100.)

¹²⁰ "...a'ni-bih Ahmed Paşa bendeleri irsâl olunup, ceng ü cüdâle hâzır ve her biri silahşör ü cündî vü bahâdır âdemleriyle..." Âlî, *Nusret-nâme*, s. 101.

¹²¹ Şii bir Türkmen olan ve daha sonra elçilik heyetiyle gittiği İspanya'da Katolik olarak din değiştiren müellif, Lala Mustafa Paşa'nın da savaşa dâhil olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu bilgi doğru değildir. (Bkz Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 113.)

yağmasından dolayı ateşli silahlar kullanılmamıştır.¹²² Bazı kaynaklarda, muharebede ateşli silahların kullanıldığına dair emareler var ise de, bu bilgilerin doğru olduğunu kabul etsek bile hava şartlarının imkân verdiği ölçüde çarpışmanın gidişatını etkilemeyecek derecede az kullanılmış olmalıdırlar.¹²³

Derviş Paşa kuvvetlerinin sert direnişi ve Osmanlı kuvvetlerinin arka arkaya yetişmesi neticesinde Tokmak Han komutasındaki Safevi kuvvetleri sarsılmaya başladı, akşam vaktine değin süren çarpışmalar sonucunda da Safeviler ölümlerini bırakarak savaş alanından çekilmek zorunda kalmıştır. Bazı kaynaklardaki abartılı rakamlar bir kenara bırakılırsa¹²⁴ Safevi ordusunun 15000-20000 civarında olması daha akla yatkındır¹²⁵ ve bu savaş sırasında Safeviler mevcutlarının dörtte birini savaş alanında bırakmışlardır.¹²⁶ Bu önemli zaferden sonra Osmanlı ordusu ileri harekâtına devam ederek Gürcistan içlerine girmiş ve başkente yönelerek burayı ele geçirmiştir.¹²⁷

¹²² "... 'Ale'l-husûs harb u kîtâl vâkî' olduğu günde teberg ü bârân 'ayn-ı a'dâdaki hadeng-i pürân gibi guzâta asla göz açdırmayup tob u tûfenge nevbet değmemişdi ve fetilelerine şu'le-i nârdan şerâre dokunmamışdı." (Âlî, *Nusret-nâme*, s. 101; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 284.) Ayrıca savaştan sonra Lala Mustafa Paşa'nın Tokmak Han'a hitaben yazdığı mektupta da çarpışma sırasında top ve tüfeğin olmadığını açıkça ifade etmiştir. (Bkz. Âlî, *Nusret-nâme*, s. 106.) Savaş günü şiddetli yağmur yağdığına dair bkz. Rahîmîzade, *Zafername*, s. 15.

¹²³ Çarpışmada tüfek kullanıldığına dair emarelerin geçtiği kaynaklardan bir tanesi Tarih-i Osman Paşa'dır. "Tozdan ve hûn buharından ve tûfenk dütününden ve âdem na'rasından ve at sehilinden mahall-i ma'reke mahşer yerine dönüp." (*Tarih-i Osman Paşa*, s. 21.) Bir ilginç nokta ise, serdarın padişaha gönderdiği mektup da Kürt beylerinin "tüfenk finduklarıyla behre-dâr" olup şehit düştüklerini belirtmesi şaşırtıcıdır. Âlî, *Nusret-nâme*, s. 104.

¹²⁴ *İlişkiler*, s. 112; *Tarih-i Osman Paşa*, s. 20.

¹²⁵ İzgi, "32 Numaralı Mühimme", a.y.

¹²⁶ Abartılı rakamlar dışarıda tutulduğunda ölü, yaralı ve sağ olarak ele geçirilenlerin toplam rakamı kaynaklarda beş bin civarı olarak verilmektedir. Bkz. Rahîmîzade, *Zafername*, s. 15-16; İzgi, "32 Numaralı Mühimme", a.y.; Âlî, *Nusret-nâme*, s. 102.

¹²⁷ Osmanlı kuvvetleri, Tiflis Hanı Davud Han'ın boşaltmış olduğu şehre 24 Ağustos 1578 tarihinde girmiştir. Bkz. Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 291-292.

2.1.2. Koyungeçidi Muharebesi (9 Eylül 1578)

Çıldır Muharebesi'nden sonra ele alınacak ikinci önemli çatışma Koyungeçidi denen yerde vuku buldu. Osmanlı ordusu Çıldır Muharebesiyle önemli bir direnci kırdığı gibi Gürcistan'a ilerlemekte herhangi bir engel kalmamıştı. Nitekim Lala Mustafa Paşa 24 Ağustos 1578 tarihinde, Davut Han tarafından boşaltılmış olan Tiflis şehrine girerek burayı ele geçirdi.¹²⁸ Yaklaşık bir haftalık bir dinlenme, erzak tedariki ve şehrin idaresinin belirlenmesinden sonra Osmanlı ordusu, seferin temel hedeflerinden olan Şirvan bölgesine doğru harekete geçti. Tiflis'ten ayrıldıktan sonra Kaheti bölgesine girerek doğuya doğru hareketini sürdürdü ve Kanık (günümüzdeki adı Alazani) Nehri kenarına yaklaştı. Bu menzilde konaklandığı sırada Serdar, içerisinde iki yüz kişiden oluşan tüfekçi Sipahioğlu, iki yüz Sol Ulufeci ve Pasin, Savşat sancakbeylerini askerleriyle birlikte Şeki'yi fethetmek üzere gönderdi. Ayrıca bu birliklere Kaheti hâkimi Aleksandır Han ve askerleri de katılmıştı.¹²⁹

İleri hareketine devam eden Osmanlı ordusu Kanık Nehri kenarına vardığı zaman akarsuyun derin ve debisinin yüksek olması sebebiyle geçişe elverişli olmadığı görüldü. Bunun üzerine yönünü güneye doğru çeviren ordu Kabur (günümüzdeki adı Iori) Nehri'ne doğru yoluna devam etti. Ancak harekâtın gerçekleştirildiği bölgenin (Şırak Çölü) bitki örtüsünün zayıf olması, bölgede herhangi bir yerleşim yerinin mevcut bulunmaması sebebiyle askerler arasında zahire sıkıntısı çekilmeye başlandı. Hatta bir

¹²⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 54; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 292.

¹²⁹ Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 297.

ara bu sıkıntılardan dolayı askerler arasında huzursuzluk çıktı fakat serdarın yaklaşımı ve askere terakki vermesi durumun normale döndürdü.¹³⁰

Osmanlı kuvvetleri Kanık ile Kabur nehirleri arasında bulunduğu sırada Safevilerin Tebriz hâkimi olan Türkmen Emir Han, içinde ileri gelen vali ve komutanlarında bulunduğu yaklaşık 20000 kişilik bir orduyu Gence’de toplayarak Osmanlı ordusunun üzerine yürüdü. Kür Nehri kıyısına gelen Emir Han, kuvvetlerini Kabur-Kanık sularının birleştiği noktaya yakın bir yerden karşıya geçirdi. Bu sırada Osmanlı ordusundaki atoğlanları erzak tedarik etmek ve hayvanları otlatmak üzere ana birliklerinden ayrılmıştı. Durumdan haberdar olan Emir Han hemen bu ayrılan gruba saldırdı. Safevi kuvvetlerinin bir kısmı ise Kür Nehri (kroniklerde “Koyungeçidi Nehri” şeklinde de geçmektedir) üzerindeki bir noktayı tuttuğu gibi diğer birlikleri Kabur Nehri’ni geçirerek Osmanlı ordusunun üzerine yürüdü.¹³¹ Safevilerin harekete geçtikleri ve yaptıkları saldırı haber alınınca vakit kaybedilmeden onların karşılanması kararlaştırıldı. Lala Mustafa Paşa Çıldır Muharebesi’nde olduğu gibi derhal beylerbeylerine emir göndererek Safevi askerine karşı durulması emrini verdi.¹³²

Alınan haber ve emir üzerine Diyarbakır Beylerbeyi Derviş Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa, Halep Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa¹³³ Kabur Nehri’ni aşan Safevi kuvvetlerini

¹³⁰ Kütükoğlu, bu zor duruma düşülmesinde menzillerin iyi hesaplanmamasının da payı olduğunu düşünmektedir. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 55. Ayrıca bkz. Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri’nin Fethi*, s. 298.

¹³¹ Âlî, *Kühü’l-Ahbar*, s. 298-299; İsgandâr Bâi Münşi, *Tarix-i Alâmara-yi Abbasi*, s. 477; Mehmed b. Mehmed Er-Rumi, *Mehmed b. Mehmed Er-Rumi (Edirneli)’nin Nuhbetü’t-Tevârih ve’l-Ahbâr’ı ve Târîh-i Âl-i Osman’ı (Metinleri, Tahlilleri)*, haz. Abdurrahman Sağırılı (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000), s. 390; Peçuyılı İbrahim, *Peçevî Tarihi (184b-218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, haz. Kadir Akıllı (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), s. 72.

¹³² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 56-57; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri’nin Fethi*, s. 298.

¹³³ Âlî, *Nusret-nâme*, s. 135, 138; *Tarih-i Osman Paşa*, s. 25.

akarsuyun ötesine püskürttü ve sonra karşıya geçmeye başladılar. Ancak bu geçiş sırasında asker tereddüt etmiş, fakat Halep Beylerbeyi ve askerinin hareketi üzerine diğer birliklerde derhal Kabur Nehri'nden karşıya intikal etmişlerdi.¹³⁴ Bazı kaynaklarda Zülkadriyye (Maraş) Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın da çarpışmalara katıldığını belirtilir.¹³⁵

Beylerbeyleri Safevilerle çarpışmak için Kabur Nehri'ni geçtiklerinde Serdar Lala Mustafa Paşa ise, kapıkulu askeriyle birlikte ihtiyatta kalmıştır. Serdar “kapu halkı ve yeniçeri taifesiyle zarbzenlerin önüne alub” herhangi bir çarpışma ihtimaline karşı tedbir almıştır.¹³⁶ Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere, Çıldır Savaşı'nda olduğu gibi Lala Mustafa Paşa ve kapıkulu askeri yine çarpışmaya dâhil olmamış ve bu nedenle çarpışma bir önceki savaş gibi eyalet askerleriyle gerçekleştirilmiştir. Hatta başka bir kayıttan ise, yine “top ve tufenge nevbet değmedin” denilerek çarpışmada ateşli silahların kullanılmadığı açıkça ifade edilmiştir.¹³⁷

Kabur Nehri'nin sorunsuz geçilmesi üzerine Kabur ile Kür arasında kalan alanda Osmanlı ve Safevi kuvvetleri şiddetle çarpışmaya başladı. Osmanlı askerleri karşısında tutunamayan Safevi birlikleri Kür Nehri'ne doğru geri çekildi. Bu sırada Kür üzerindeki geçidi tutan ve ordusunun ihtiyatındaki kuvvetlerin başında bulunan Emir Han ise birkaç alayla birlikte direnmeye çalıştı. Bir-iki saat miktarı direnen Emir Han kuvvetleri de geri

¹³⁴ Âlî, *Nusret-nâme*, s. 138. İskender Bey Osmanlı ordusunun Kabur Nehri'ni geçerek Safevilerin üzerine geldiğini ifade etmiş, ancak hangi beylerin muharebeye dâhil olduğunu belirtmemiştir. Bkz. İsgändər Bəy Münşi, *Tarix-i Aləmara-yi Abbasi*, s. 477.

¹³⁵ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 298; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevarih*, s. 390; Peçuylu, *Tarih*, s. 72.

¹³⁶ Rahîmîzade, *Zafername*, s. 20.

¹³⁷ Âlî, *Nusret-nâme*, s. 138.

çekilmeye başladı.¹³⁸ Emir Han geçit noktasında bulunduğundan¹³⁹ rahatlıkla geri çekilmiş ve yanındaki askerler de fazla zayıat vermeden kurtulmuştu. Ancak oğlu Mugan hâkimi Murad Han liderliğinde ileri gönderdiği kuvvetin çoğu karşıya geçerken kullandıkları yeri bulamamış ve Osmanlı askerinin de sıkıştırması üzerine nehre atlamışlardı. Ancak nehri debisinin yüksek olması sebebiyle Murad Han¹⁴⁰ dâhil birçok Safevi askeri boğularak can vermişti.¹⁴¹

Osmanlı kroniklerine nazaran günümüzde Mingeçevir Baraj Gölü'nün bulunduğu bölgenin kuzeyindeki engebeli ve geniş arazide, Kür ve Kabur nehirleri arasında gerçekleşen Koyungeçidi Muharebesi'nde Safeviler önemli ölçüde zayıat verdi ve savaş alanından bozgun şeklinde ayrıldı. Osmanlı askeri kayıpları hakkında sessiz kalan bu kaynaklarda, savaşın çok uzun sürmediği ve öğleden sonra başlayıp akşama kadar ki birkaç saat içinde sonuçlandığı belirtilir. Ayrıca Çıldır Savaşı gibi bu savaşta da sadece eyalet askerleri ve muhtemelen paşa kapılarındaki askerler de çarpışmışlardır.

Koyungeçidi Muharebesiyle birlikte Gence bölgesindeki Safevi kuvvetlerini mağlup eden Osmanlı kuvvetleri savaştan sonraki gün Kanık Nehri kenarındayken, Şeki fethine gönderilen birlikten şehrin ele geçirildiği haberini aldılar.¹⁴² Böylece Osmanlılar Gence ve Şirvan bölgesinde önemli kazanımlar elde etmiş oldular. Daha sonra harekâtına devam eden Osmanlı ordusunda Kanık Nehri geçişinde askerin yorgunluk ve

¹³⁸ Peçuylu, *Tarih*, s. 72; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 21.

¹³⁹ Bazı kaynaklara göre Emir Han hiç karşıya geçmemiştir. Bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 299; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevarih*, s. 390.

¹⁴⁰ Bu bilgi yalnızca Hüseyin b. Mehmed'in yazdığı gazavatla bulunmaktadır. Ayrıca bu bilgi B. Kütükoğlu'nun eserinde de kullanılmıştır. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 57; Hüseyin b. Mehmed, *Gazavat*, vr. 46a.

¹⁴¹ Rahîmîzade, *Zafername*, s. 20; *Tarih-i Osman Paşa*, s. 25; Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 299; Peçuylu, *Tarih*, s. 72; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevarih*, s. 390; Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, s. 120.

¹⁴² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 58. Kırzioğlu ise Şeki'nin alınması haberinin savaşın kazanıldığı gün geldiğini ifade etmiştir. Bkz. Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 299n¹³⁸.

zahire sıkıntısından dolayı şikâyetler vuku buldu. Lala Mustafa Paşa geri dönülmesi talebinde ısrar eden askerlerle konuşarak, Şirvan bölgesine çok yaklaşıldığını buradaki Sünni halktan yardım görüleceğini bunca zahmet çekilerek elde edilen kazanımların da zayi edilmemesi gerektiğini söyleyerek onları ikna etmek durumunda kaldı ve terakkiler vererek onları sakinleştirdi.¹⁴³

Ordu harekâtını sürdürerek Kanık Nehri'ni geçti ve Ereş şehrine girdi. Burada muhafazada kalacak asker için bir kale inşa edildi ve konaklandığı sırada keşfe çıkan bir Osmanlı birliği de halkın desteğini alarak Şemahı ve çevresini ele geçirdi. Özdemiroğlu Osman Paşa vezaretle Şirvan serdarlığına ve Saruhan Sancakbeyi Kaytas Bey de Ereş Beylerbeyliğine tayin edildi. Böylece Osmanlılar Koyungeçidi Muharebesi'nden sonraki kısa süreçte Şirvan bölgesinin fethini tamamlamış oldu.¹⁴⁴ Ancak “tali muharebeler” başlığı altında ele aldığımız Şemahı Muharebeleriyle bölgenin kontrolü Meşale Muharebesi'ne kadar tekrar Safevilere geçmişdir.

2.1.3. Meşale Muharebesi (8-11 Mayıs 1583)

Osmanlı-Safevi mücadelesindeki önemli çarpışmalardan birisi olan Meşale Muharebesi, Tiflis ve çevresi ile Şirvan bölgesinin Osmanlı kontrolüne geçmesinin ardından burada tutunmayı kolaylaştıran en önemli çarpışmadır. Osmanlıların 1578'deki hızlı harekâtına ilk etapta ciddi karşılık veremeyen Safevi kuvvetleri, senenin sonuna doğru toparlanarak Şirvan Serdarı Özdemiroğlu Osman Paşa'nın bulunduğu Şemahı şehrini tazyike

¹⁴³ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 25-26; *Rahîmîzade, Zafername*, s. 21; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 21-22; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevarih*, s. 392. Âsafî'den naklen B. Kütükoğlu yeniçerilerin nehri geçmek istemediğini ve hatta geçmeye çalışan askerlere de nehrin kenarını tutarak ateş ettiklerini belirtmiştir. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 59.

¹⁴⁴ Ayrıca Şirvan bölgesinin fethinden sonra burada yapılan atamalar, muhafazaya bırakılan birlikler ve düzenlemeler ile ilgili bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 60-62; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 301-303.

başlamıştı. Safevilerin şehri ele geçirmesi üzerine Osmanlılar tüm kuvvetleriyle birlikte Derbent'e (Demirkapı)¹⁴⁵ çekilmeye karar vermişti. Daha sonra bu kesimde fetih faaliyetlerini yürüten Osman Paşa, Rumeli ve Anadolu'dan takviye kuvvetlerin gelmesi ile buradaki durumunu tahkim etmişti.¹⁴⁶

Osmanlı kuvvetlerinin takviye kuvvet ve zahire alarak Derbent'teki durumunu sağlamlaştırması bölgedeki bazı Dağıstan beylerini tedirgin etmiş ve bu kişiler Safevileri Osmanlıların durumundan haberdar ederek harekete geçmeleri için onları teşvik etmeye başlamıştı.¹⁴⁷ Bu haberlerin gelmesi üzerine Safevilerin Gence Valisi olan İmam Kulu Han, Osmanlı kuvvetlerinin Şemahı üzerine yürümesini engellemek için derhal harekete geçti. Muhtemelen 20000 civarında asker ve tanınmış emirlerle birlikte¹⁴⁸ Kür Nehri'ni geçen İmam Kulu Han, Derbent üzerine doğru yürüdü. Safevi kuvvetlerinin harekete geçtiğinin haber alınması üzerine Osmanlı askeri de onları karşılamak için güneye doğru ilerlemeye başladı.

Osman Paşa'dan önce emrindeki Rumeli askeriyle Derbent'ten yola çıkarak Samur Çayı'nı geçen Silistre Sancakbeyi Yakup Bey, Şabran'ın yaklaşık 55 km. kuzeyinde bulunan Niyazova (günümüzde Nizovaya) civarında kuvvetlerini toplamaya çalıştığı sırada, Rüstem Han idaresindeki seçkin Safevi kuvvetlerine rastladı. Burada

¹⁴⁵ Osmanlı-Safevi savaşları sırasında Şirvan'ın kuzeyinin kontrolü için kritik bir rol oynayan, bölgedeki kuzey-güney yönlü ulaşımın sağlanmasında önemli bir kavşak noktası olan ve geçmişi İlkçağ dönemlerine kadar inen şehir, günümüzde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlıdır. Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Derbend," DİA 9, s. 164-165.

¹⁴⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 122-124; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 336.

¹⁴⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 124-125.

¹⁴⁸ B. Kütükoğlu Derbent'teki Osmanlılar üzerine yürüyen Safevi kuvvetlerinin sayısı ile ilgili kaynaklardaki rakamları karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmiştir. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 125n₂₀₅.

gerçekleşen muharebe çetin geçmesine karşın Yakup Bey'in ve bazı alaybeylerinin şehadeti üzerine Osmanlı askeri bozularak geri çekildi.¹⁴⁹

Bozgun haberinin Derbent'e ulaşmasının ardından Safevi ilerleyişini durdurmak ve Şirvan bölgesini yeniden ele geçirmek amacıyla Özdemiroğlu Osman Paşa, emrindeki birliklerle birlikte tedbirli bir şekilde güneye doğru inmeye başladı.¹⁵⁰ Safevileri karşılamak için harekete başlayan Osmanlı askeri günümüzde Azerbaycan ile Dağıstan arasındaki sınırı oluşturan Samur Nehri'nden karşıya geçerek nehrin güneybatısındaki açık ve geniş araziye yerleştiler. Bu arazi dönemin bazı kaynaklarında "Vilayet Arkı/Harkı civarındaki Baştepe/Beştepe" şeklinde ifade edilmektedir.¹⁵¹ Bir başka kayda göre ise, "Vilayet Argı demekle ma'rûf ve Palasa nâmıyla" bilinen bölgedir.¹⁵² Kaynakların verdikleri bu bilgiler incelendiğinde çarpışmanın yaşandığı bölge, günümüzde Dağıstan ile Azerbaycan arasındaki tek geçiş noktası olan Samur Nehri ve Samur Sınır Kapısı'yla Quba şehri arasında kalmaktadır.

Osmanlı ordusunun Samur'u geçip araziye yerleşmesinden sonra ileri gönderilen karakollardan Safevi askerinin yaklaştığı haberleri alındı.¹⁵³ Bunun üzerine geniş düzlüğün kuzey tarafında, arkasını Samur suyuna veren Osmanlı askeri savaş düzenine geçmeye başladı. Kefe Beylerbeyi Cafer Paşa emrindeki eyaleti askeri, Şirvan'da bulunan Rumeli askeri, kapıkulu süvarilerinden silahdarlar ve sol ulufecilerden bir miktar askerle birlikte ordunun sol tarafına; Rum Beylerbeyi Çerkes Haydar Paşa yine

¹⁴⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 125; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 337.

¹⁵⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 126; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 337.

¹⁵¹ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 71; Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 406.

¹⁵² Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 161. Âlî'deki bir başka kayda göre "mahall-i ceng olan Balasa nam sahra ki Kuban dedikleri nahiyenin dameninde idi." Bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 412. Safevi kaynağı olan *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi'*de muharebe mahalli olarak "Samur Çayı kenarı" ifadesi kullanılmıştır. Bkz. İsgönder Bâi Münşi, *Tarix-i Alamara-yi Abbasi*, s. 508.

¹⁵³ Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 407.

eyaleti askeri ve Kastamonu sancağı askeri ile birlikte ordunun sağ tarafına yerleştirildi.¹⁵⁴ Özdemiroğlu Osman Paşa ise ordunun merkezinde kalarak bulunduğu yerin önüne darbzenler koydurdu ve onların arkasına da “kat ender kat” yeniçerileri yerleştirdi.¹⁵⁵ Safeviler de bölgeye geldikten sonra merkezde şah korucularıyla birlikte İmam Kulu Han, ordunun sol kolunda Haydar Paşa’nın karşısında Rüstem Han ve Cafer Paşa’ya mukabil olarak ordunun sağ tarafında ise İbn Burhan olmak üzere muharebe tertibi almışlardı.¹⁵⁶

Orduların muharebe meydanına yerleşmesinden sonra öncü birliklerin temasıyla çarpışma başladı. İlk gün gerçekleşen muharebede çatışma bütün ordulara yayılmayarak daha çok öncülerle sınırlı kaldı. Çarpışmanın bir noktasında Safevi ordusunun öncüleri sarsılsa da ilk gün ki çatışmalarda iki orduda da herhangi bir çözülme gerçekleşmedi. Havanın da kararmasıyla birlikte iki tarafın askeri ordugâha çekilerek havanın aydınlanmasını beklemeye başladı. Ancak bu sırada iki tarafta da herhangi bir baskın ve çatışma ihtimaline karşı askerler uyumamış, atların eyerleri dahi çözülmeyle süvariler silahlı olarak beklemiş ve özellikle karakollar çıkararak olumsuz bir duruma karşı tedbir almışlardı.¹⁵⁷

¹⁵⁴ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 71-72; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 161. Yalnız diğer kaynaklardan farklı olarak Âsafî eserinde, Cafer Paşa’nın ordunun sağına, Anadolu askerinin ise ordunun soluna yerleştiğini belirtmiştir.

¹⁵⁵ Âlî, yeniçerilerin “üç saf” şeklinde dizildiklerini ifade etmiştir. “Ve ol gün Yeniçeri güruhu üç saf dizildi.” (Âlî, *Kühü’l-Ahbar*, s. 407.) Ayrıca bkz. “Ol gün yeniçeri gürûhı serdâr-ı Nusret-yârın önünde üç saf dizildiler...” (Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü’t-Tevarih*, s. 423-424); “Ve kendüsi [Özdemiroğlu Osman Paşa] kalb-i askerde yeniçeriye kat ender kat önüne dizüp otuzdan ziyade darbzenle bile...” (Peçuyulu, *Tarih*, s. 110.)

¹⁵⁶ Âlî, *Kühü’l-Ahbar*, s. 408; Peçuyulu, *Tarih*, s. 110.

¹⁵⁷ Âlî, *Kühü’l-Ahbar*, s. 407. Âsafî akşam alınan tedbirlerden bahsetmeyerek sadece öncüler arasındaki çatışmayı anlatmıştır. Bkz. Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 162.

Savaşın ikinci gününde iki taraf tekrar savaş alanındaki mevkielelerini aldı ve top-tüfek atışlarıyla çatışma başladı.¹⁵⁸ Çatışmanın öncü kuvvetlerle sınırlı kaldığı ilk günün aksine bu defa çarpışma orduların bütün kollarına yayıldı.¹⁵⁹ Sabahın ilk saatlerinden itibaren başlayan vuruşmalar sırasında öğleye doğru Safevilerin sağ kolu susuzluk çekerek sarsılma emareleri gösterdi. Bunun üzerine Silahdarbaşı, emrindeki askerin yarısını alarak Cafer Paşa kolunun yardımına gitti, Safevilerin sarsılan sağ koluna hücum etti ve bu cenahtaki Safeviler geri çekilmeye başladı. Ancak bu sırada havanın kararmaya başlaması üzerine askerin daha fazla ileri gitmesine izin verilmedi.¹⁶⁰ Silahdarların dışında Cafer Paşa kolunda Köstendil ve Niğbolu beylerinin yaptıkları hücumlar da Safevilerin geri çekilmesinde önemli rol oynadı.¹⁶¹ Hatta iki taraf da meşaleler yakarak akşam vaktinden yatsı vaktine kadar çarpışmayı sürdürmüştü. Günün sonunda ise, havanın kararmasıyla birlikte askerler çekilmiş ve Safevilerin herhangi bir baskın ve sızmasına karşı Osmanlı ordugâhı yine meşalelerle aydınlatılarak nöbetçilerle koruma altına alınmıştı.¹⁶²

Üçüncü günde de çarpışmalar sabahın ilk saatleriyle birlikte yeniden alevlendi. Üçüncü günkü çarpışmalarda Safeviler Osmanlı ordusunun arkasına sarkma girişiminde bulundu ve Samur Nehri ile Osmanlı askeri arasına girerek onları susuz bırakmaya çalıştı. Bu girişim Osmanlı askerinin yerinden oynamaması üzerine başarısızlıkla sonuçlandı.¹⁶³

¹⁵⁸ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 407.

¹⁵⁹ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 408; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 162-163.

¹⁶⁰ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 408.

¹⁶¹ Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 164.

¹⁶² *Tarih-i Osman Paşa*, s. 72; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 409.

¹⁶³ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 409-410. Üçüncü gün iki tarafın da çarpışmaya rıza göstermediği ve çarpışmanın olmadığı bazı kaynaklarda ifade edilmektedir. Bkz. Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 165; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 409-410. Ancak B. Kütükoğlu'nun "Osman Paşa'nın İvaz Efendi'ye yazdığı mektub"u tetkik

Dördüncü gün, Osmanlı kuvvetleri ağırlıklarını toplayarak yüklerini yerleştirmiş ve bu durum Safeviler tarafından Osmanlı askerinin geri çekilme hazırlıkları olarak yorumlanmıştı. Bunun bir fırsat olduğunu düşünen Safevi kuvvetleri tüm gücüyle Osmanlılar üzerine saldırdı.¹⁶⁴ Hatta bir ara Cafer Paşa kolu sarsılmış, ancak içinde Köstendil Beyi'nin de bulunduğu Rumeli askerinin ve bölük halkının da gayretiyle sol cenahın çökmesi engellenmişti.¹⁶⁵ Ordunun sol tarafının toparlanması ve Safevi hücumunun hafiflemesi üzerine Osmanlıların geri çekilmediğini anlayan Safeviler de bu defa yerlerinde durarak çarpışmayı sürdürdü. Bu sırada Safevi ordusunun sağ kolunda bulunan Gürcüler de Osmanlı sol koluna saldırdı.¹⁶⁶ Hemen ardından Osmanlı ordusunda genel hücum yapılacağı duyuruldu ve askerinin hazırlıklı olması istendi. Seri top atışıyla başlayan bu genel hücum karşısında Safevi birlikleri tutunamadı ve geri çekilmeye başladı.¹⁶⁷ Bu çekilme daha sonra da bozguna dönüştü.¹⁶⁸

Osmanlı-Safevi kuvvetleri arasında dört gün boyunca devam eden bu yıpratıcı savaştan Osmanlılar galip ayrıldı ve Safevilerden önemli ganimetler elde etmişlerdi. Daha da önemlisi yaklaşık beş yıl önce ele geçirip terk ettikleri Şemahı'ya giden yolda karşılarında bir kuvvet kalmayan Osmanlı ordusu rahatlıkla ilerleyerek 3 Haziran 1583'de şehre girebilmişti.¹⁶⁹ Özdemiroğlu Osman Paşa, Şemahı Muharebeleriyle kaybedilmiş olan Şirvan bölgesinin ele geçirilmesi işini tamamlamış oldu. Böylece bu kesimdeki Osmanlı-Safevi çatışması da son buldu.. Şirvan bölgesi 1603-1612 Osmanlı-

ettiği üzere savaş kesintisiz bir şekilde dört gün sürmüştür. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 127n₂₁₁.

¹⁶⁴ Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 164.

¹⁶⁵ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 410.

¹⁶⁶ Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 166.

¹⁶⁷ Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 167.

¹⁶⁸ Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 168; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 411.

¹⁶⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 128; Kırzioğlu, *Kafkas-İleri'nin Fethi*, s. 338.

Safevi Savaşları'na kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalacaktı. Bundan sonra çatışmalar daha batı ve güneye kayarak, daha çok Tebriz çevresi ile Revan kesimlerinde vuku buldu.

2.2. Tali Muharebeler

Bu başlık altında incelenecek olan çarpışmalar, büyük coğrafyaların kontrol altına alınmasıyla sonuçlanan “ana muharebelere” kıyasla 1578-1590 Savaşı'nı daha kısıtlı bir şekilde etkilemiştir. Tali çarpışmalar nitelik ve nicelik yönünden de “ana muharebelerden” ayrılmaktadır. Daha dar bir bölgede –Şemahı ve Tebriz çevresinde– meydana gelen “tali muharebeler”, çarpışmalara katılan asker sayıları olarak da daha mütevazı kalmaktadır. Ayrıca bu muharebeler, dar bir zaman dilimi içerisinde peş peşe vuku bulmuş çarpışmalardan oluşmaktadır.

2.2.1. Şemahı Muharebeleri

Koyungeçidi Muharebesi'nin ardından Şirvan bölgesinin ele geçirilmesi için önünde hiçbir engel kalmayan Osmanlı ordusu daha rahat hareket etme imkânına kavuştu. Safevilerin Şirvan ve Şemahı hâkimi Aras Han ise, ilk başta Osmanlı ordusuna karşı koymayı düşündüyse de Şirvan'daki Sünni halkın ayaklanması üzerine iki ateş arasında kalmamak için askeriyle birlikte Karabağ bölgesine doğru geri çekilmişti.¹⁷⁰ Bunun üzerine Ereş şehrine ulaşan Osmanlı kuvvetleri buradaki Sünni halk tarafından coşkuyla karşılanmış ve bir kale yapılarak burada konaklanmıştı. Ordu Ereş'te iken çevre

¹⁷⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 59-60; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 300.

şehirlere de askeri kuvvetler gönderilerek bölge Safevi askerinden temizlendi.¹⁷¹ Çevre şehirlerin alınarak güvenliğin sağlanması üzerine Serdar Lala Mustafa Paşa, Şirvan bölgesinin idaresini Şirvan Serdarı unvanı ve vezaret payesiyle birlikte Özdemiroğlu Osman Paşa'ya, Ereş Beylerbeyliğini de Saruhan Sancakbeyi Kaytas Bey'e tevdi etti. Böylece Şirvan bölgesinde gerçek anlamda bir Osmanlı idaresi kurulmuş oldu.¹⁷² İdarecilerin de belirlenmesinin yanı sıra muhafazaya kalacak askerler de tespit edilerek Şirvan Serdarı Osman Paşa'nın emrine verildi.¹⁷³ Şirvan bölgesinin idare ve muhafaza işlerini düzenleyen Serdar Lala Mustafa Paşa ana Osmanlı ordusu ile birlikte geri dönerek Tiflis üzerinden Erzurum'a kışlağa çekildi.

Yaklaşık iki ay zarfında, iki kere mağlup olan, himayesi altındaki Tiflis ile ekonomik ve stratejik anlamda büyük önemi haiz Şirvan bölgesini Osmanlılara bırakan Safeviler, bu şok dalgasını hızlı bir şekilde üzerlerinden atarak harekete geçmeye çalıştı. Kuzey topraklarının, Osmanlıların hızlı harekâtı karşısında elden çıkması üzerine, Safevi liderleri toparlanarak Şemahı ve Ereş'teki sayı olarak da büyük olmayan Osmanlı garnizonlarına hücum etmeye karar verdi. Bu karar yeni çarpışmaların kapılarını aralamakta gecikmedi.

¹⁷¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 60; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 301.

¹⁷² Lala Mustafa Paşa'nın Şirvan Serdarlığı için teklif götürdüğü bazı paşaların bu göreve yanaşmaması ve en sonunda Özdemiroğlu Osman Paşa'nın bu görevi kabul etmesi. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 61; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 302-303.

¹⁷³ Özdemiroğlu Osman Paşa'yla birlikte Şirvan muhafazasına bırakılan askerler genel olarak şunlardır: 1000 kişilik tüfekçi yeniçeri, sol ulufeciler bölüğü, Erzurum Beylerbeyliğinin tüm tımarlı sipahisi, 66 top ve gerekli cephe. Kaynaklara göre, bırakılan kuvvetin 10000 kişi ya da biraz daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 62; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 303.

2.2.1.1. Aras Han Muharebesi (9-11 Kasım 1578)

Ana Osmanlı ordusunun çekilmesi üzerine Osman Paşa, hem askerin bölgeyi tanınması hem de ganimet ve zahire tedariki için çevre bölgelere birkaç akın hareketi yaptırmıştı. Bu akınlar sırasında, Safevilerin Şirvan hâkimi Aras Han emrinde, Şemahı'nın yaklaşık 150 km. güneyindeki Salyan şehrinde asker toplamaya başladığı haberleri Osman Paşa tarafından haber alınınca derhal müdafa hazırlıklarına başlanmıştı. Sol ulufeciler ağasını bir miktar askerle Aras Han'ın üzerine gönderen Osman Paşa, ayrıca Ereş şehrini bir miktar yeniçeri ve topla takviye ederek burayı desteklemişti. Ereş'in yanı sıra kethüdasını da Şemahı'ya göndererek şehrin müdafaası için gerekli tahkimat ve tedbiratın alınmasını emretmiştir. Osman Paşa'nın kendisi ise Salyan'daki Aras Han kuvvetlerinin üzerine yürümek istemiş, fakat yolda yaşanan zahire azlığı ve yorgunluk gibi sorunlar sebebiyle Şemahı'ya geri dönmüştü.¹⁷⁴

Aras Han emrindeki kuvvetlerle birlikte Şemahı üzerine yürürken, batı tarafından ise Safevilerin Gence hâkimi olan İmam Kulu Han da Kür Nehri'ni geçerek Ereş şehrini almak için harekete geçmiştir. İmam Kulu Han'ın üzerine geldiğini öğrenen Kaytas Paşa derhal Osman Paşa'ya haberci göndererek yardım istemiş ve Osman Paşa kendisine bin kişilik bir takviye birliği yollamıştı.¹⁷⁵ Osman Paşa tarafından gönderilen takviyeye güvenen ve gururuna yenik düşen Kaytas Paşa şehri savunmak yerine şehirden çıkarak bir meydan savaşı yapmayı tercih etti. Emrindeki askerlerin şehirde

¹⁷⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 78-79; Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri'nin Fethi*, s. 330-331.

¹⁷⁵ Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 49. Bir başka kaynakta ise gönderilen yardımı kuvvetinin 700 kişiden oluştuğu ifade edilmiştir. Bkz. *Rahîmîzade, Zafername*, s. 30.

kalıp daha avantajlı bir şekilde müdafa savaşı yapma tavsiyelerini dikkate almayan Kaytas Paşa şehirden çıkarak İmam Kulu Han kuvvetlerine mukabil durdu.¹⁷⁶

İmam Kulu Han Osmanlı kuvvetlerinin dışarıya çıkma ihtimaline karşı bir miktar askerini pusuya yatırmış ve diğer kuvvetleriyle de Kaytas Paşa'nın karşısına çıkmıştı. Ancak çarpışmanın ortasında pusudaki Safevi askeri çıkarak Osmanlı askerini dört bir yandan sıkıştırması sebebiyle Kaytas Paşa ve emrindeki askerler zor durumda kaldı. Bu duruma rağmen biraz daha direnen Kaytas Paşa çarpışmanın sonunda şehit düştü ve bazı beyler de Safeviler tarafından esir edildi.¹⁷⁷

Ereş'teki çarpışmanın sonucunu öğrenen Osman Paşa, haberin asker ve halk arasında duyulmasını engellemeye çalışmıştı.¹⁷⁸ Bu sırada da Aras Han kuvvetleri Şemahı önlerine ulaşılarak batı tarafından şehri kuşatmaya başladı. Şehrin karşısındaki tepelere yerleşen Safevi kuvvetleri sonra muharebe tertibi alıp savaş meydanına girdi. Osmanlı askeri ise şehrin dışındaki mezarlığın yakınında çarpışma düzenine geçmişti.¹⁷⁹ Top ve tüfekte destekli Osmanlı merkezinin yanı sıra kanatlarda sancak beyleri ve tabi olan yerel beylerin askerleri bulunmaktaydı. Safeviler de ise Aras Han ordunun ortasında korucularla birlikte durmaktaydı.¹⁸⁰ Öncü kuvvetlerin karşılaşmasıyla başlayan çatışmalar özellikle bir tepe etrafında gelişti. Tepeyi elinde bulunduran Osmanlı kuvvetleri, özellikle tüfekli yeniçerilerin direnişi ve Osman Paşa'nın da bu

¹⁷⁶ Askerler şehirde kalıp köşebentler kurarak ve topraklarla buraları tahkim ederek müdafaada kalınmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca şehirde kalındığı takdirde müdafilerin sayılarının azlığının da anlaşılamayacağını ifade etmişlerdir. Bkz. Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 49-50. Kaynakların hepsi Kaytas Paşa'nın bu kararını "tedbirsizlik" ve "gururuna yenik düşme" olarak niteleyerek yanlış karar verdiği noktasında eleştirmektedir. Bkz. Rahîmîzade, *Zafername*, s. 30-31; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 320.

¹⁷⁷ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 40

¹⁷⁸ Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 51; Rahîmîzade, *Zafername*, s. 31.

¹⁷⁹ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 33-34.

¹⁸⁰ Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 51-52.

tarafa desteği sayesinde bulunduğu yerde tutundu. Hatta buradaki çatışmalarda bir tüfek kurşunu Osman Paşa'nın eyerinin altına isabet etmiş fakat paşa yaralanmamıştı.¹⁸¹ Osmanlıların bu direnişi üzerine Safevilerden bir miktar korucu ve atlı asker, Erdoğan Han'ın oğlu Ali Kulu emrine verilerek şehrin üst kısmından müdafilerin arkasına sarmaya çalıştı. Ancak Osman Paşa önceden oradaki aralığı muhafaza etmesi için bir miktar atlı asker ile kethüdası Hüsrev Kethüda'yı gönderdi. Ayrıca şehrin bu noktasına darbzenler ve tüfekli askerler yerleştirildi. Ali Kulu birliklerinin saldırısı sırasında bu noktadaki topçu ve tüfekçilerin direnişi sayesinde Safevi hücumu püskürtüldü ve Ali Kulu da bir top mermisinin isabeti sonucu hayatını kaybetti. Burada yaşanan çatışmalarda Hüsrev Kethüda şehit olmasına rağmen Safevilerin sarkma teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlandı.¹⁸²

Şehrin yukarı kısmından müdafileri sarmayı başaramayan Safeviler, Osmanlı askerini şehrin dışına çıkarmak ve toplardan uzaklaştırmak amacıyla sahte bir geri çekilme planladı. Gerçekten de küçük bir çayın gerisine çekilen Safevileri, Osmanlı askeri takip etti. Osmanlı birliklerinin yerinden ayrıldığını gören Safeviler geri dönerek çatışmaya girdi ve burada şiddetli bir çatışma meydana geldi. Yeniçeriler önemli kayıplar verdiler, havanın kararması üzerine iki taraf da yerlerine çekilerek çarpışmayı sonlandırdılar. Daha sonra iki ordu tarafından karakollar çıkarılıp tedbirler alındı ve havanın aydınlanması beklenmeye başlandı.¹⁸³

İkinci gün Osmanlı ordusunun sağ koluna Dağıstan hâkimi Şemhal Han, Sincar Beyi Budak Bey ve sol ulufecilerbaşı Hürrem Ağa, sol da tâbi Gürcistan beyleri ve diğer

¹⁸¹ Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 53; Rahîmîzade, *Zafername*, s. 30.

¹⁸² *Tarih-i Osman Paşa*, s. 34.

¹⁸³ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 34-35; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 55.

bir takım beyler bulunmaktaydı. Bu düzen içerisinde Osmanlı askeri çarpışmaya devam ederken Adil Giray'ın Tatar askeriyle birlikte yardıma geldiği haberi ulaştı. Bu haber Osmanlı askeri arasında sevinçle karşılandı. Daha sonra ise vaktin akşam olmasıyla birlikte yine çarpışmalara ara verildi.¹⁸⁴

Üçüncü günün sabah saatlerinden itibaren başlayan çatışmalarda yeniçeriler etkin rol oynadı ve ikinci vaktine doğru şehre yapılan Safevi hücumlarının şiddeti azalmaya başladı. Bu sırada da Tatar askerinin öncüleri çarpışmaya yetişerek derhal Safevi kuvvetlerinin üzerine yürüdü. Daha sonra Tatar askerinin tamamı gelerek çarpışmaya dâhil oldu. Kırım askeri ikiye ayrılarak Osmanlı askerinin sağ ve sol kanadına yerleşmiş, top ve tüfek takviyeli Osmanlı askeri de merkezden hücum ederek Safevilere bu muharebedeki kalıcı darbeyi vurmuşlardı. Önemli komutanlarını da savaş meydanında bırakan ve bazıları da esir düşen Safevi ordusu bozgun şeklinde geri çekildi.¹⁸⁵

2.2.1.2 Şahoğlu Muharebesi (24-26 Kasım 1578)

Aras Han'ın mağlup olmasından sonra dağılan Safevi ordusunu takip için Adil Giray ve Tatar askeri güneydeki Salyan şehrine kadar akın yaparak her yeri yağmaladı. Ancak Adil Giray'ın Salyan'da bulunduğu sırada Veliaht Hamza Mirza ve Başvezir Selman Han komutasında bulunan kalabalık bir Safevi ordusu da Kür Nehri'ni geçerek Şemahı şehrine doğru ilerlemekteydi.¹⁸⁶ Büyük bir ordunun Şemahı üzerine geldiğini öğrenen Osman Paşa derhal savunma hazırlıklarına başlamış ve herhangi bir istihkâmı

¹⁸⁴ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 35; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 56-57.

¹⁸⁵ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 36-37; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 58-59; Rahîmîzade, *Zafername*, s. 32; İsgender Bâi Münşi, *Tarix-i Alâmarâ-yi Abbâsî*, s. 479.

¹⁸⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 84; Kırzioğlu, *Kafkas-İlleri'nin Fethi*, s. 332.

bulunmayan şehrin etrafına hendekler kazdırmıştı. Hatta sokakların başlarına dahi mevziler yaptıran Osman Paşa her bir köşeye sancakbeyleri komutasında toplar, tüfekli askerlerden oluşan birlikler yerleştirmişti.¹⁸⁷ Aynı zamanda Salyan'da akında bulunan Adil Giray'a da derhal Şemahı'ya yetişmesi için haberciler göndermişti.¹⁸⁸

Safeviler özellikle şehrin kuzey kesimindeki Gülistan Kalesi tarafından saldırılara girişti ve daha sonra bu hücumlarını genele yayarak şehrin dört bir tarafından Şemahı'ya girmeye çalıştı. Osman Paşa'nın sokak sokak örgütlediği savunma hatlarına karşı Safeviler, kazma-kürek taşıyan kalabalık bir birliği öne sürerek kurulan barikatları yıkmaya ve hendekleri doldurmaya uğraştı. Bu saldırılar neticesinde ilk günkü çatışmalarda Safeviler şehrin dış mahallelerine girebildi. Havanın kararmasıyla birlikte çarpışmalara ara verildi. Safeviler aldıkları mahallelerde, Osmanlı askeri de kendi kontrolündeki mahallelerde geceledi.¹⁸⁹

İkinci gün Safeviler saldırılarının şiddetini arttırdı ve şehrin içlerine doğru ilerlemeyi sürdürdü. Hatta Safeviler Osman Paşa'nın şehirdeyken konakladığı evin civarına kadar geldiler.¹⁹⁰ İkinci günün gecesinde Osman Paşa Şemahı'ya acilen yetişmesi için Adil Giray'a tekrar haberci gönderdi. Adil Giray da yola çıktığını ve yetişeceğini bildiren bir cevabi mektup yolladı. Ancak Adil Giray'ın gönderdiği bu mektup Safevilerin eline geçti ve bunun üzerine Safeviler iki ateş arasında kalmamak

¹⁸⁷ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 41.

¹⁸⁸ Rahîmîzade, *Zafername*, s. 33.

¹⁸⁹ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 41; Rahîmîzade, *Zafername*, s. 34. Şehrin içerisinde iki taraf da iç içe girmiş ve çarpışma tam bir sokak savaşına dönüşmüştür. Hatta bir kaynakta "Kızılbaşla Rum askerinin mâ-beynlerinde bir divâr kalup, birbirimizin musâhabetini işidirdik" denerek şehrin içerisindeki durum ifade edilmiştir. Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s. 41.

¹⁹⁰ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 42.

için Kırım askerlerinin üstüne yürümeyi kararlaştırdı. Kırım kuvvetlerine baskın yapan Safevi kuvvetleri başarılı olarak Adil Giray'ı da esir aldı.¹⁹¹

Safevi kuvvetlerinin Şemahı etrafından büyük oranda çekilip Kırım kuvvetlerinin üzerine yürümesi şehirdeki Osmanlı kuvvetlerini rahatlattı. Ancak Safevilerin tekrar gelmelerinin kaçınılmaz olduğu anlaşıldığından, Tatarların mağlup olduğu haberi de alınınca, şehrin istihkâmlarının olmamasının çok büyük bir dezavantaj olduğu ve müstahkem bir yere gidilmesi gerektiği kanaati hâsıl oldu. Hatta Şirvan bölgesinin fethinin o müstahkem yerden daha rahat bir şekilde yapılacağı da söz konusu edildi. Serdar Osman Paşa askerlerden gelen bu teklifi kabul etti ve şehrin üzerindeki Safevi baskısının kalkmasını da fırsat bilerek hazine ve ağırlıklarla birlikte Şirvan'ın kuzeyindeki en önemli müstahkem şehir olan Derbent'e doğru planlı bir şekilde geri çekildi.¹⁹²

2.2.2. Tebriz Muharebeleri

Meşale Savaşı'ndan sonra Şirvan bölgesinin ele geçirilmesi tamamlandığından ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın da Kefe üzerinden İstanbul'a hareket ettiğinden söz edilmişti. Osman Paşa'yı İstanbul'a davet eden mektupta, İran seferlerine katılma emrine muhalif hareket eden Kırım Hanı Mehmed Giray'ın görevinden alınarak yerine kardeşi İslam Giray'ın çıkarılması da emredilmekteydi. Bu emir üzerine Osman Paşa Kaytak, Kumuk, Avar bölgelerinden geçerek Terek Irmağı üzerinde Kefe'ye geçti. Yol

¹⁹¹ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 42-43; Rahîmîzade, *Zafername*, s. 35-36. Ayrıca Şemahı'nın kuşatıldığı sırada Salyan'da bulunan Tatarların Şemahı'ya yardıma gelirken yolda yavaş davrandıkları ve ıyş u ışrette olduklarına dair bkz. Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 69-70; İsgəndər Bəy Münşi, *Tarix-i Aləmarə-yi Abbasi*, s. 481-482.

¹⁹² *Tarih-i Osman Paşa*, s. 44-45; Rahîmîzade, *Zafername*, s. 36-37; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 72-73; İsgəndər Bəy Münşi, *Tarix-i Aləmarə-yi Abbasi*, s. 482.

boyunca Osmanlı kuvvetleri sık sık Rusların baskınına uğradı.¹⁹³ Kefe'ye ulaştıktan sonra Mehmed Giray'ın saldırılarına maruz kalan Osman Paşa uzunca bir süre burada Han kuvvetlerine karşı direndi. Daha sonra padişah tarafından Mehmed Giray'ın yerine han ilan edilen İslam Giray'ın destek birlikleriyle birlikte İstanbul'dan gelmesi üzerine Osman Paşa durumu kontrol altına aldı. Etrafındaki askerlerin yeni hanın gelmesi üzerine gücünü yitiren Mehmed Giray ise çareyi Kırım'dan kaçmak da bulmuş fakat daha sonra peşinden gönderilen takip kuvvetlerince yakalanarak idam edilmişti.¹⁹⁴

Verilen bu görevi de başarıyla yerine getiren Özdemiroğlu Osman Paşa daha sonra Kırım'dan İstanbul'a geldi ve Şirvan ile Kırım'daki mücadeleler hakkında bilgi vermek için padişaha arza çıktı. Osman Paşa'nın başarılarından ve kişiliğinden oldukça memnun olan III. Murad, Siyavuş Paşa'dan sadaret mührünü alarak Özdemiroğlu Osman Paşa'yı sadrazam yaptı.¹⁹⁵ Sadrazam olmasından kısa bir süre sonra katledilen Kırım Hanı Mehmed Giray'ın çocukları isyan etmiş ve bölgede tekrardan karışıklıklar çıkmıştı. Bunun üzerine Osman Paşa serdar tayin edilerek Kırım'daki durumu düzeltmek için sefere çıkması kararlaştırıldı.¹⁹⁶ Yapılan hazırlıklar neticesinde ordu serdar ve sadrazam olan Özdemiroğlu Osman Paşa idaresinde harekete geçmiş, fakat sefer mevsiminin geçmiş olması ve elverişsiz hava koşulları sebebiyle harekâta devam edilmeyerek Kastamonu'da kışlanmasına karar verilmiştir.¹⁹⁷ Bu sırada da Sadrazam Osman Paşa, Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa'yı Kırım Hanı İslam Giray'ın yardımına göndererek sefer mevsimine kadar asi kuvvetlere karşı Han'a yardım etmesini emretti.

¹⁹³ Çetin Sungur, "Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa" (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2012), s. 108-110.

¹⁹⁴ Sungur, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 111-113.

¹⁹⁵ Sungur, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 115-117.

¹⁹⁶ Sungur, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 120; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 142.

¹⁹⁷ Sungur, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 123; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 144.

Ferhad Paşa kuvvetinin ulaşması üzerine İslam Giray asi Hanzadeleri mağlup edip bölgede tekrardan kontrolü sağlamıştı. Kırım'daki olayların bitmesi üzerine III. Murad, Sadrazam Özdemiroğlu Osman Paşa emrindeki ordunun Safeviler üzerine gitmesini emretmiş ve Osman Paşa'yı Ferhad Paşa'nın yerine Şark serdarlığına atamıştı.¹⁹⁸

Sefer yönünün değişmesi üzerine derhal yeni güzergâha göre sefer ve lojistik hazırlıklarına başlandı. Kastamonu'da konaklayan ordu oradan sonra Amasya-Tokat-Sivas yoluyla Erzurum'a ulaştı. Osman Paşa burada iken İran Şahı'nın Tebriz'e doğru hareket ettiği istihbaratlarını aldı. Hatta Şah Hüdabende devletin birçok bölgesinden asker toplayarak Tebriz bölgesine yığınak yapmaya başlamıştı. Alınan bu haberler üzerine Serdar Osman Paşa orduyla birlikte Erzurum'dan kalkarak Tebriz'e doğru harekete geçti.¹⁹⁹

Erzurum'dan yola çıkan ordu, Pasinler üzerinden Van'a vardıktan sonra Çaldıran konağındayken Van Beylerbeyi Cigalazade Sinan Paşa ve Revan Beylerbeyi Hızır Paşa'nın aldıkları esirler aracılığıyla Safevi ordusu ve Şah hakkında önemli bilgiler edinildi.²⁰⁰ Bu sırada da Safeviler Osmanlılara karşı ne şekilde müdafaa yapmaları gerektiği tartışılmış ve Şah Tahmasb dönemindeki gibi, Osmanlı ordusunun geçeceği güzergâhlardaki zahire ve su kaynaklarının tahrip edilerek Tebriz şehrinin de boşaltılması teklif edilmişti. Bu şekilde yıpratılacak olan Osmanlı ordusunun üzerine daha sonra güçlü bir orduyla saldırı yapıp imhası düşünülüyordu. Ancak Tebriz'in nüfusunun kalabalık ve eli silah tutan insanların da fazla olması sebebiyle savunma

¹⁹⁸ Sungur, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 123-124; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 145-146.

¹⁹⁹ Sungur, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 127.

²⁰⁰ Reyhan Şahin Allahverdi, "Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)" (Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2012), s. 260.

savaşı yapılması teklifi daha ağır bastı ve kabul gördü. Bunun üzerine müdafaa hazırlıklarına başlanarak barikatlar hazırlandı ve Safeviler şehrin savunması için sokak sokak örgütlendi.²⁰¹

Çaldıran'dan sonra yoluna devam eden Osmanlı ordusu Hoy ve Merend üzerinden Tebriz'in yaklaşık 40 km. kuzeybatısında olan Sufiyan şehrine vardı. Bu menzile gelene kadar ciddi bir sorun yaşanmadı, ancak bu konaktayken ileri çıkan azıkçılar Safevi öncüleriyle kısa bir çarpışma vuku buldu.²⁰²

2.2.2.1. Alvar(Alivar) Muharebesi (21 Eylül 1585)

Sufiyan önlerinde küçük bir çatışma yaşansa da Osmanlı kuvvetleri buradan hareketle Tebriz'e doğru yollarına devam etmişti. Osmanlılar Sufiyan önlerindeki küçük çarpışmadan sonra “muhkem ceng ü neberd ile hareket olunup, konak yerine konulup, poladdan hisar misal toplar çekilüp, kanun-ı kadim-i ceng-i leşker-i Osmaniyan üzere demür zencir bağlanup” geleneksel muharebe tertibi alarak ilerledi.²⁰³ Talikizade ise Osmanlı ordusunun aldığı daha detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Van Beylerbeyi Cigalazade Sinan Paşa ve Diyarbakır Beylerbeyi Mehmed Paşa askerleriyle birlikte ordunun önüne geçmiş, ordunun sağ kanadına Anadolu ve Sivas askeriyle Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa, sol kanadına ise Halep Beylerbeyi Okçuzade Mehmed Paşa ile birlikte Erzurum ve Trablusşam askeri yerleştirilmişti. Maraş Beylerbeyi Davut Han da Karaman Beylerbeyi Murad Paşa'yla birlikte ordunun artçılığını yapmakla görevlendirilmiş; ordunun merkezinde ise ön kısma darbzenler yerleştirilerek ardına da

²⁰¹ Sungur, “Özdemiroğlu Osman Paşa,” s. 127-128; Allahverdi, “Özdemiroğlu Osman Paşa,” s. 261.

²⁰² Allahverdi, “Özdemiroğlu Osman Paşa,” s. 261; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 150.

²⁰³ Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, s. 161.

yeniçeriler konuşlandırılmıştı. Bu hattın arkasında da müteferrikalar saf bağlamış ve en son hatta da bölük halkı yerleşerek “kanun-ı kadim-i ceng-i leşker-i Osmaniyan” üzere ordu çarpışma tertibi almıştır.²⁰⁴ Harimi ise bazı farklılıklar da olsa hemen hemen Talikizade’ye yakın bilgiler vermektedir. Van Beylerbeyi Sinan Paşa ve Diyarbakır eyaleti askeri ile Kürt beylerinin ordunun önünde çarhacı olarak yer aldığı ve merkezde de darbzenlerle birlikte yeniçerinin serdarın yanında konuşlandığını belirtmektedir. Ordunun sağ tarafından bölük halkından sipahi oğlanları zümresiyle birlikte Sivas ve Anadolu askerinin bulunduğunu ifade eden Harimi, sağ tarafın ise silahdar bölüğüyle birlikte Rumeli, Karaman ve Halep askerinden teşekkül ettiğini yazmaktadır. Osmanlı ordusunun artçısı olarak da Erzurum ile Maraş eyaleti askeri görevlendirilmişti.²⁰⁵ Diğer kroniklerdeki bilgilerle karşılaştırıldığında Safevilerin Osmanlı ordusunun solundan saldırması ve ilk temasa giren birliklerin Rumeli askeri olması hasebiyle Harimi’nin verdiği bilgiler daha tutarlı görünmektedir.

Osmanlı ordusunun Sufiyan’da bulunduğu sırada, Safevi şehzadesi Hamza Mirza Tebriz çevresindeki bahçelerde Osmanlı ordusunun yaklaşma yolu üzerine pusu kurarak beklemeye başlamıştı.²⁰⁶ Osmanlı ordusunun Tebriz’in yaklaşık 18 km. kuzeybatısındaki Alvar’a yaklaşması üzerine pusudaki Safevi kuvvetlerinden bir kısmı saklandıkları mevzilerden çıkarak Osmanlı ordusuna sol yandan saldırdı. Burada, ilk anda küçük çaplı bir çatışma oldu, fakat daha da ileri giden bir kısım Osmanlı askeri pusudaki asıl Safevi kuvvetleriyle karşı karşıya geldi.²⁰⁷ Sol taraftan saldıran Safeviler

²⁰⁴ Talikizâde, *Tebriziyye*, s. 35-36.

²⁰⁵ Rahîmîzade, *Zafername ve Gonca*, s. 90.

²⁰⁶ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 148.

²⁰⁷ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 79; Allahverdi, “Özdemiroğlu Osman Paşa,” s. 261; Sungur, “Özdemiroğlu Osman Paşa,” s. 129; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 150.

ilk olarak o kanatta bulunan Rumeli askeriyle temas sağlayınca çatışma başlamış oldu. Rumeli delilerinin kethüdasının şehit olması ve Safevi kuvvetlerinin tazyiki sebebiyle bu birlik bozuldu. Ordunun solundaki durumu takviye etmek amacıyla öncü olan Van Beylerbeyi Sinan Paşa ve Diyarbakır Beylerbeyi Mehmed Paşa buraya yollandı.²⁰⁸

Alvar bölgesinde yaşanan çatışmada önce Osmanlı birlikleri sarsılmış, fakat takviye kuvvetlerin yetişmesi üzerine durum değişmeye başlamıştı. Bu çarpışma neticesinde Safeviler dört sultan ve üç yüzden fazla korcularını muharebe meydanında bırakarak geri çekildi. Alvar'da cereyan eden bu muharebeye katılan paşalar ve beyler çeşitli hediyelerle ödüllendirildi.²⁰⁹

Geri çekilen Safevi kuvvetleri ise Tebriz şehri yerine Tebriz'in dışında bir yere konuşlanmış ve şehrin savunması ağırlıklı olarak şehir halkına bırakılmıştı. Osmanlı ordusu ilerlerken küçük bir Safevi kuvveti son kez saldırmayı denese de önemli bir mukavemet gösteremeyerek geri çekilmek zorunda kaldı.²¹⁰

Alvar'dan yoluna devam eden Osmanlı ordusu, Tebriz'in kuzeyinden geçen ve doğu-batı doğrultusunda akan Acısu²¹¹ adlı akarsuyun yanına kadar ilerleyerek şehrin önlerine geldi. İlk gün şehrin aman ile alınır düşüncesiyle herhangi bir saldırı düzenlenmedi. Ancak bu teklifin reddedilmesi üzerine Diyarbakır ve Van askerinin bir kısmı Surhab Dağı tarafından Tebriz üzerine gönderildi. Kaledeki muhafızlar karşı

²⁰⁸ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 79-80; Rahîmîzade, *Zafername ve Gonca*, s. 90; Âlî, *Kühû'l-Ahbar*, s. 467; İskender Bey yine muharebeye katılan Osmanlı beylerini belirtmemiş, ancak Osmanlıların sayıca üstün olduklarından Hamza Mirza'nın tutunamayarak geri çekildiğini ifade etmiştir. İsgânder Bâi Münşi, *Tarix-i Alâmarâ-yi Abbâsî*, s. 601.

²⁰⁹ Allahverdi, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 262; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 151.

²¹⁰ Sungur, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 130.

²¹¹ Acısu'nun bir kolu da Kuruçay adıyla Tebriz'i kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda ikiye bölmektedir.

koymaya çalıştılsa da etkin top atışlarıyla kurulan köşebentler yıkılmış ve Osmanlı askeri önemli bir ilerleme kaydetmişti. Şehirde önemli miktarda Safevi kuvvetinin bulunmaması, muhafazada kalanların da gece firar etmesi ve Osmanlıların top destekli hücumları neticesinde şehir halkı ertesi gün Tebriz'in ileri gelenlerinden birkaç kişilik heyeti göndererek teslim olduklarını Özdemiroğlu Osman Paşa'ya bildirmişlerdi. Bu gelişmeden sonra Osmanlı kuvvetleri Tebriz'e girerek şehri kontrol altına aldı (25 Eylül 1585).²¹²

2.2.2.2. Neheng Muharebesi(16 Ekim 1585)

Osmanlı ordusu şehre dâhil olduktan sonra Serdar Özdemiroğlu Osman Paşa'nın otağı da Acısu kenarından alınarak Çarendab bölgesine getirildi. Şehre hâkim olununca, serdar derhal gerekli tedbirlerin alınması işine girişti. Gerekli taksimatlar yapıldıktan sonra hızlı bir şekilde kale yapımına başlandı. Ayrıca Osman Paşa ordunun geri dönmesinden sonra Tebriz'de muhafız olarak kalması için de Van Beylerbeyi Cigalazade Sinan Paşa'yı görevlendirdi.²¹³ Ancak Tebriz kalesinin yapımına devam edildiği sırada şehrin kuzeyindeki Surhab Dağı'nda bulunan Hamza Mirza'ya bağlı kuvvetler zaman zaman Osmanlı ordusuna saldırılar düzenleyerek varlıklarını hissettiriyorlardı.²¹⁴ Ayrıca kale inşasını gözleyen bir casusun yakalanması ve onun Hamza Mirza'nın taarruz için hazırlandığı bilgisini vermesi üzerine serdar derhal Cigalazade Sinan Paşa'ya harekât emri vererek destek kuvvet olarak da Gazi Giray'ı Sinan Paşa emrine verdi.²¹⁵

²¹² Allahverdi, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 263; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 152-153.

²¹³ Allahverdi, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 264-265.

²¹⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 155.

²¹⁵ Allahverdi, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 266.

İleri çıkan Cigalazade Sinan Paşa²¹⁶ ilk olarak karşısına küçük bir Safevi kuvvetini mağlup etti ve onlar geri çekilirken de takibe başladı. Ancak Gazi Giray ve bazı kişiler serdarın Safevilerin takip edilmemesi gerektiği yönündeki emrini hatırlatmasına rağmen Sinan Paşa kaçanların peşinden gitmeyi sürdürdü.²¹⁷ Fakat Safevi kuvvetinin asıl kısmı göremeyen Sinan Paşa, kaçanları takip ederken Hamza Mirza kuvvetleriyle karşı karşıya kaldı.²¹⁸ Hamza Mirza ordusunu ikiye bölerek harekete geçti. Osmanlı askerini kanatlardan sararak arkaya sarkmaya çalıştı.²¹⁹ Arazinin sarp olması sebebiyle manevra kabiliyetini yitiren Osmanlı askerleri kanatlarının da sarılmasıyla zor durumda kaldı. Öncü çıkan Mahmudi Hasan Bey komutasındaki yaklaşık beş yüz kişilik bir kuvvet Safevi askeri içinde kalarak yok edilmişti. Ani baskın karşısında şaşırان Sinan Paşa zorlukla geriye çekildi ve Hamza Mirza ise onu takip etmedi. Böylece çarpışma sona erdi.²²⁰ Sinan Paşa'nın Safevi öncülerini takip kararı vermesi ve muharebe sırasında gerekli kararlılığı göstermemesinden dolayı Serdar Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından azarlandığı kronikler tarafından ifade edilmektedir. Ayrıca bu noktada müverrihlerin de önemli eleştirileri bulunmaktadır.²²¹

²¹⁶ Kimi kroniklerde Diyarbakır Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın da buradaki çarpışmaya katıldığı belirtilmektedir. Bkz. Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 471; Rahîmîzade, *Zafername ve Gonca*, s. 100; Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 151; Talikizâde, *Tebriyye*, s. 65.

²¹⁷ Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 248.

²¹⁸ İsgender Bâi Münşi, *Tarix-i Alâmarâ-yi Abbâsî*, s. 605; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 472; Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 151; Rahîmîzade, *Zafername ve Gonca*, s. 100.

²¹⁹ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 472.

²²⁰ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 87; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 250; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 472-473; Talikizâde, *Tebriyye*, s. 66-67; Rahîmîzade, *Zafername ve Gonca*, s. 100. Safevi kaynaklarında abartılı ifadeler olsa da bkz. Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 151; İsgender Bâi Münşi, *Tarix-i Alâmarâ-yi Abbâsî*, s. 606.

²²¹ "...Eğerçi ki, lâîk olan her ne hâl ise evvel yetişen alaya tokınmak bâri bir mikdâr elleşüb kılıç koymak idi. Hâl ki ol cür'eti idemedi. Surh-serler alayını gördükden sonra bir kadem ileri gidemedi..." Bkz. Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 472-473; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 248. Bir Safevi kroniğinde ise Diyarbakır Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın kaçtığı ve Cigalazade Sinan Paşa'nın Hamza Mirza kuvvetlerine direndiği ifade edilmektedir. Bkz. Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 151.

2.2.2.3. Fehusfenc Muharebesi (24 Ekim 1585)

Tebriz kalesinin tamamlanmasına yakın birkaç yeniçeri hamama gittikleri sırada halktan bazı kişilerce öldürülmesi, askerler arasında infiale sebep olmuş ve bunlar Tebriz’de katliama girişmişti. Bu kargaşa ve olaylar o sırada hasta olan Özdemiroğlu Osman Paşa’nın duruma hâkim olmasını engelledi.²²² Osman Paşa’nın hastalığının arttığı haberlerinin yayılmaya başlaması üzerine, Neheng Deresi bölgesindeki muharebede Osmanlı kuvvetlerini yenmiş olduğu için cesaretlenen Hamza Mirza’yı taarruza geçmeye teşvik etti.

Yeniden harekete geçen Safevi ordusu Fehusfenc Nehri kenarına geldiğinde Hamza Mirza kuvvetlerin başında ve ordusunun merkezinde yer almakta, sağ cenahı Tokmak Han, sol cenahı da Şahruh Han²²³ komuta etmekteydi. Osmanlı ordusunu ise, Osman Paşa’nın hastalığının had safhaya ulaşması sebebiyle yine serdar olarak Cigalazade Sinan Paşa komuta etmekteydi.²²⁴ Ordunun sağ kanadında Karaman ve Diyarbakır eyaleti askeri, sol kanadında ise Anadolu ve Rum askeri konuşlanmıştı.²²⁵ Fehusfenc Nehri iki orduyu birbirinden ayırmaktaydı. İlk etapta tedbirli davranan iki taraf karşılıklı ok atılarak birbirini yokladılar.²²⁶ Şehzade Hamza Mirza en çok da Osmanlı topçusunun maharetinden korkmaktaydı. Ancak iki ordu arasındaki mesafe topların menzilinden fazla olması sebebiyle Osmanlılar, devrin en önemli muharebe

²²² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 156-157.

²²³ İsgandâr Bâi Münşi, *Tarix-i Alâmarâ-yi Abbâsî*, s. 607. Harimi ise Safevilerin sol kolunda Emir Han’ın bulunduğunu ifade etse de Emir Han Türkmen Tebriz’in Osmanlılar tarafında Şehzade Hamza Mirza tarafından katledilmiştir. Harimi’nin Safevi ordusuyla ilgili verdiği diziliş için bkz. Rahîmîzade, *Zafername ve Gonca*, s. 103. Emir Han’ın öldürülmesiyle ilgili bilgi için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 152n₃₀.

²²⁴ Rahîmîzade, *Zafername ve Gonca*, s. 103.

²²⁵ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 151; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 254; Âlî, *Künhü’l-Ahbar*, s. 475.

²²⁶ Âlî, *Künhü’l-Ahbar*, s. 475.

destek silahı olan topu bu çarpışmada etkin olarak kullanamadılar.²²⁷ Osmanlı topçusu bu muharebede sadece birkaç atış yapabildi.²²⁸

İkinci vaktine kadar devam eden karşılıklı ok atışından sonra iki ordu birbirleriyle sıcak teması sağladı ve Safeviler hücumla kalktı. Merkezde bulunan Hamza Mirza Osmanlı kuvvetlerini çözebilmek için sol cemahtaki Şahruh Han'ı emrindeki askerlerle Karaman ve Diyarbakır askerinin üzerine gönderdi. Bu kanatta çok şiddetli süren çarpışmalar neticesinde Osmanlı askerleri ağır zayıflatıldı. Sağ kanadın sarsılmasıyla birlikte Şahruh Han Osmanlı ordusunun ardına sarkmayı başardı.²²⁹ Havanın kararmaya başlamasıyla Osmanlı ordusunun durumu iyice güçleşti.²³⁰ Karanlığın etkisini azaltarak görüş mesafesini arttırmak için yakılan meşaleler ise geri çekilen askerlerden dolayı nefer azlığının görülmesine ve Safevilere açık hedef olunmasına sebep oldu.²³¹ Askerlerin merkeze çekilmesi ve meşalelerin yanmasıyla kanatta açıkta kalan Diyarbakır Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Karaman Beylerbeyi Murad Paşa belli bir süre daha çarpışmaya devam etti. Ancak Mehmed Paşa atından

²²⁷ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 151.

²²⁸ Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 476; Rahîmîzade, *Zafername ve Gonca*, s. 103.

²²⁹ İsgəndər Bəy Münşi, *Tarix-i Aləmarə-yi Abbasi*, s. 607.

²³⁰ Havanın kararmasıyla Osmanlı askerinin kimseyi ayırt edemeyip birbirini vurmaya başladığı ifade edilmektedir. Bkz. “Kimse bakmaz oldu hem yoldaşına, görse yoldaşın urur-idi başına” Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 254-255.

²³¹ Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 255.

düştü ve Safeviler tarafından yakalanarak öldürüldü.²³² Murad Paşa ise atının bir su kuyusuna düşmesiyle Safevilerce esir alındı.²³³

Savaşın sonlarına doğru Osmanlı ordusu çekilirken Safevi askerleri takip amacıyla ileri çıkmışlar, ancak top arabalarının zincirlerine takılarak yere düşmüşlerdi. Burada bir miktar Safevi askeri imha edilse de muharebenin sonucunu değiştirecek bir başarı elde edilemedi.²³⁴ Gece karanlığının iyice çökmesi üzerine kaçan Osmanlı askerini takip etmekten vazgeçen Hamza Mirza kuvvetlerini toplayarak muharebeyi bitirdi.²³⁵ İki kuvvet arasındaki en şiddetli çarpışmalardan biri olan Fehusfenc Muharebesi'nde²³⁶ Osmanlılar birçok önemli paşa ve beyi kaybetti.²³⁷ Bu savaşın kaybedilmesinin sebebiyle ilgili en ilginç değerlendirmeyi ise Mustafa Âlî yapmış ve paşalar arasındaki çekişmenin buna sebep olduğunu ifade etmiştir.²³⁸

Osmanlı ordusunun böyle bir ağır kayıp vermesi asker arasında da infiale sebep olmuş ve geri dönülmesi için serdara baskı yapılmaya başlanmıştır. Bunun üzerine

²³² Mehmed Paşa'nın şehadetiyle ilgili kroniklerde çok farklı bilgiler bulunmaktadır. İsgändər Bəy Münşi'ye göre ağır yaralı yakalanan Mehmed Paşa'nın yaşama ihtimalinin olmaması üzerine öldürülmüştür. Bkz. İsgändər Bəy Münşi, *Tarix-i Aləmarə-yi Abbasi*, s. 607. Bir başka görüşe göre ise, muharebe sırasında bir askere sert bir mızrak darbesi vuran Mehmed Paşa, darbenin şiddetiyle atından düşmüş ve aceleyle üzengiye basmadan bir daha ata binmeye çalışırken atın diğer tarafına yuvarlanmıştır. Bu sırada Safevi askerlerinin ortasında kalan Paşa, bir çavuşun kendisini ihbar etmesiyle ele geçirilip öldürülmüştür. Bkz. Talikizâde, *Tebriziyye*, s. 72. Bir diğer Safevi müellifi ve savaşın da görgü tanığı olan Oruç Bey Bayat ise, Mehmed Paşa'nın başının Hamza Mirza'nın emriyle kesildiğini ileri sürmüştür. Bkz. Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 152. Mustafa Âlî ise, Mehmed Paşa'nın Murad Paşa'yla birlikte kuyuya düştüklerini ve başının kuyudan dışarıda kalmasından dolayı Safeviler tarafından başı kesilerek şehit edildiğini yazmaktadır. Bkz. Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 477.

²³³ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 152; Talikizâde, *Tebriziyye*, s. 73; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 477; İsgändər Bəy Münşi, *Tarix-i Aləmarə-yi Abbasi*, s. 607-608; Âsafî, *Şecaatnâme*, s. 255; *Tarih-i Osman Paşa*, s. 89; Rahîmizade, *Zafername ve Gonca*, s. 104.

²³⁴ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 89.

²³⁵ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 152; İsgändər Bəy Münşi, *Tarix-i Aləmarə-yi Abbasi*, s. 608.

²³⁶ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 152.

²³⁷ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 152; Talikizâde, *Tebriziyye*, s. 74; *Tarih-i Osman Paşa*, s. 89.

²³⁸ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 476.

Tebriz’de muhafazaya kalacak asker ve mühimmat belirlenip Tebriz muhafazası da Hadım Cafer Paşa’ya tevdi edilmiştir.²³⁹

2.2.2.4. Şenb-i Gazan (Şam-ı Kazan) Muharebesi (28 Ekim 1585)

Neheng ve Fehusfenc muharebelerindeki mağlubiyetlere eklenen zahire sıkıntısı askerin dönüş için yaptığı baskılar sonucu dönüş kararı alan Osmanlı ordusu Erzurum’a doğru harekete geçmek üzere Tebriz’den ayrılma hazırlıklarına başladı. Bu sırada Osman Paşa’nın hastalığı ağırlaşmış ve ona vekâleten ordunun sevk ve idaresi Cigalazade Sinan Paşa’ya bırakılmıştı. Osmanlı askerinin dönüş için ayrılacağı haberlerini alan Safeviler Hamza Mirza komutasındaki bir kuvvetle, baskın yapmak amacıyla Tebriz’den hareket eden ordunun peşine düştü.²⁴⁰

Osmanlı kuvvetleri, günümüzde Tebriz’in dış mahallesi konumunda olan, Şenb-i Gazan adlı mahalle vardıklarında Hamza Mirza komutasındaki Safevi kuvvetleri Osmanlılara yetişti. Cigalazade Sinan Paşa herhangi bir baskın ihtimalini düşündüğünden ağırlıkları Maraş ve Rum askerinin ardına koyarak ordunun ortasına almıştı.²⁴¹ Hamza Mirza emrindeki yaklaşık yirmi bin kişilik kuvvetin beş binini öne çıkardı ve bunlardan bin beş yüz kişilik kısmını beş yüzer askerden oluşan üç kol halinde Osmanlı ordusunun üzerine gönderdi. Üç saf halindeki birlikler sıra sıra Osmanlı askerine saldırmış ve böylece hücumda bir devamlılık elde edilmeye çalışılmıştı.²⁴²

²³⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 158; Allahverdi, “Özdemiroğlu Osman Paşa,” s. 269-270; Sungur, “Özdemiroğlu Osman Paşa,” s. 137.

²⁴⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 159; Allahverdi, “Özdemiroğlu Osman Paşa,” s. 270; Sungur, “Özdemiroğlu Osman Paşa,” s. 138.

²⁴¹ Rahîmîzade, *Zafername ve Gonca*, s. 106.

²⁴² Talikizâde, *Tebriziyye*, s. 82.

İlk saldırılarda Sinan Paşa'ya ait zahire yüklü develerin bir kısmı Safevilerin eline geçti. Bu baskın karşısında şaşkına dönen Osmanlı askeri Safevilere hızlı bir şekilde reaksiyon göstermesini bildi ve derhal çatışmaya girişti. Baskın gerçekleştiğinde sakin bir şekilde hareket eden Cigalazade Sinan Paşa askerlerin çadırlarını kurmalarını ve arabalardan mevziler yapılarak çatışmaya hazırlanmalarını emretti ve böylece baskının yaratacağı kargaşa önlenerek askerler muharebe düzeni alındı.²⁴³ Osmanlı toplarının Safevilerin hücum istikametine çevrilerek ateşe başlanması üzerine Safeviler önemli kayıplar verdi.²⁴⁴ Ancak Safevi akınları Osmanlı ordugâhına kadar ulaştı ve Erzurum kolu serdarlarından Hüsrev Kethüda şehit düştü.²⁴⁵

Safevilerin ordugâha kadar sarkan hücumlarının tehlikeli olduğunu gören Sinan Paşa derhal Rum Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın serdarlığında bir kuvvet oluşturarak Hamza Mirza'nın üzerine gönderdi. Erzurum askeri Trabzon Beylerbeyi Ömer Paşa ve Diyarbakır eyaletinden Kürt beyleri de Ahmed Paşa komutasına verilerek Mehmed Paşa'ya destekçi oldu.²⁴⁶ Bu karşı hücum sırasında da Silahdarbaşı Hürrem Ağa ve emrindeki silahdarların önemli katkıları olmuştu.²⁴⁷ Akşam vaktine kadar sürmüş olan muharebede, kurmayların baskın karşısında sakin tutumu ve sonrasında yapılan hücum sayesinde Safevi askeri geri çekilmek zorunda kaldı.

²⁴³ Talikizâde, *Tebriziyye*, s. 80; İsgəndər Bəy Münşi, *Tarix-i Aləmara-yi Abbasi*, s. 611-612. İskender Bey'in tasvir ettiği tablo "istabur/tabur cengi"ni işaret etmektedir. "...arabaları öz ordusunun ətrafına çəkib, yeniçəriləri arabaların arxasına yerləşdirərək, müdafiə olunmağa başladı. Qızılbaşlar tərəfindən daha artıq bir hərəkət baş vermədiyindən və onlar arabaların üzərinə həmlə etmədikləridən, qaçmağa meyllənən Rumilər öz ürəklərinə toxtaqlıq verərək, xofdan və qorxudan uzaqlaşdılar."

²⁴⁴ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s. 152.

²⁴⁵ Karanfil, "Zafername ve Gonca", s. 106; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 482; Talikizâde, *Tebriziyye*, s. 81; *Tarih-i Osman Paşa*, s. 89.

²⁴⁶ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s. 483.

²⁴⁷ Rahîmîzade, *Zafername ve Gonca*, s. 106; Talikizâde, *Tebriziyye*, s. 81.

2.2.2.5. *Mayan(Muyan) Muharebesi (30 Ekim 1585)*

Şenb-i Gazan'daki muharebeden sonra havanın kararması sebebiyle ordu o mahalde bir gece konaklamış ve bu konaklama sırasında ağır hasta olan Sadrazam ve İran Serdarı Özdemiroğlu Osman Paşa geceleyin vefat etti.²⁴⁸ Fakat Osman Paşa'nın vefat haberi, herhangi bir kargaşaya sebep olmaması için, Sinan Paşa tarafından askerden saklandı. Ayrıca Safevilerin tekrardan baskın yapacağı haberleri alınması üzerine, çatışma anında herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermemesi için, herkesin ağırlıklarını yükleyerek düzenli saflar halinde yürümesi tembih edildi.²⁴⁹

Ordu verilen emir üzere hareket ederek Mayan adlı mevkie geldiklerinde Safevi askerleri tekrar Osmanlı ordusuna taarruz ettiler. Düzenli bir şekilde yolda ilerleyen Osmanlı ordusunun sağ yanından hücum eden Safeviler, ayrıca Osmanlıların yürüyüş yolu üzerine de su çekerek bataklık haline getirmeye uğraşıyordu.²⁵⁰ Şamlu askeriyle İsmail Kulu Han sağ kanatta, Tokmak Han Ustaclu askeriyle sol kanatta ve Hamza Mirza ise Safevi ordusunun merkezinde yer almaktaydı. Diyarbakır, Karaman ve Anadolu kuvvetlerinin bulunduğu sağ kanadı hedef alan Safeviler, buradaki durumu lehlerine çevirerek Osmanlı kanadını geriye doğru attılar.²⁵¹ Bu noktadan ileri harekete başlayan özellikle yeniçeriler ile kapıkulu süvarilerinden silahdar ve sipahi bölükleri Safevilerin merkezine yaptıkları hücumla onların geri çekilmelerini sağladı.²⁵² Selânikî de silahdar ve sipahi bölüklerinin bu muharebedeki başarılarını özellikle belirtmeden

²⁴⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 159; Allahverdi, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 270.

²⁴⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 160; Sungur, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 139.

²⁵⁰ Talikizâde, *Tebriziyye*, s. 83. Mustafa Âlî de bu olaydan bahsetmekte fakat Âlî'ye göre, Şenb-i Gazan Muharebesi'nden sonra Hamza Mirza Sinan Paşa'ya mektup göndererek yolun bataklık hale getirildiğini ve teslim olmasını istediğini belirtmiştir. Bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 483.

²⁵¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 160; Sungur, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 139.

²⁵² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 160; Sungur, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 140.

geçememiştir.²⁵³ Kapıkullarının yaptığı bu hücum neticesinde gerileyen Safevi kuvvetlerinin bir kısmı Osmanlı ordusu için araziye su salarak hazırladıkları bataklığa kendileri saplandı. Safevilerin bir kısmının bataklığa girmesi manevra imkânını ortadan kaldırdı ve onları Osmanlılara açık hedef haline getirdi. Ancak Ustacalu Pir Gayb Sultan'ın bataklıktaki Safevi askerinin yardımına gitmesiyle yaşanması muhtemel bir felaketten kurtuldular.²⁵⁴ Hamza Mirza da Osmanlıların ileri harekâtı sebebiyle uğradığı ağır kayıplar yüzünden muharebe alanından çekildi.²⁵⁵

Bu muharebeden sonra yoluna devam eden Osmanlı ordusu Alpak, Tasuc, ve Hoy üzerinden Van bölgesine geçerek Anadolu'ya ulaşmıştı. Van gölünün güneyinden yol alarak Bitlis'e gelen ordu buradan ev ve kışlaklarına dağıtıldı. Ayrıca Alpak'tayken Osman Paşa'nın cenaze işleri tamamlanmış ve paşanın naaşı kendi kulları aracılığıyla ordudan ayrılarak Diyarbakır'a gönderilmişti.²⁵⁶

2.3. Mahalli Çatışmalar ve Akınlar

Osmanlı ordusu 1578'deki ilk seferden itibaren savaşın sonuna kadar, sadece Safevilerle değil askerî harekât bölgesi içerisinde bulunan yerel unsurlarla da karşı karşıya gelmiştir. Tiflis'in alınmasıyla birlikte bölgedeki Safevi müttefiki olan Gürcülerle mücadele eden Osmanlılar, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Derbent'e çekilmesinden sonra da bölgedeki Kaytak, Küre, Tabaseran gibi kabilelerle de çarpışmışlardır. Ayrıca

²⁵³ "Husûsâ silahdâr ve sipâhî oğlanı bölügi itdükleri yoldaşlığı ve şecâ'atı hiçbir târîhde sahife-i rüzgâra yazılıp işidilmemişdür..." Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, s. 163. Mustafa Âlî de bölük halkının bu muharebedeki yararlılığından bahsetmektedir. Bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 486.

²⁵⁴ İsgendâr Bâi Münşi, *Tarih-i Alâmarâ-yi Abbâsî*, s. 612.

²⁵⁵ Talikizâde, *Tebriziyye*, s. 83.

²⁵⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 161; Sungur, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 140.

Osman Paşa Şirvan'dan Han'ın isyanını bastırmak amacıyla Kırım'a giderken yolda geçiş yaptığı bölgelerde Rusların baskınlarına uğramış ve onlarla çatışmıştır.

Yerel unsurlarla yapılan mücadelenin en geniş ve uzun süreli olanı Gürcülerledir. Tiflis'in Osmanlılarca alınmasından sonra bölgedeki Gürcüler, Safevilerin de desteğiyle, sık sık şehri kuşatmış ve şehre zahire ve hazine götüren yardım kollarına da saldırmışlardır. Tiflis kuşatmalarında ve Tiflis'e giden yardım seferleri sırasında, bu coğrafyada Osmanlılara birçok zorluklar çıkaran Gürcüler, savaş sonuna kadar cephe gerisinde bulunan düşman kuvveti olarak Osmanlı birliklerine karşı mücadele etmişlerdi. Özellikle de Tiflis ve çevresinde hüküm süren Kartli Krallığı'yla savaşın sonuna dek mücadele edilmişti.²⁵⁷

Şahoğlu Muharebesi'nden sonra Şemahı'dan çıkmak zorunda kalan ve Derbent'e çekilen Özdemiroğlu Osman Paşa burayı kontrol altına aldıktan sonra Şirvan'ın tamamını ele geçirmeyi hedeflediğinden bu kesimde mahalli güçlerle çeşitli çarpışmalar yapmıştır. Derbent'e yerleştikten sonra ilk mücadele Küre halkına karşı gerçekleştirildi. Bunların Osmanlı askerine saldırıp eşyalarını yağmalaması üzerine Osman Paşa derhal bir kuvvet oluşturmuş ve üzerlerine göndermişti. Bu birlikler bölgeye girip köyleri ele geçirmiş ve direnenlerin sığındıkları kaleyi de tahrip edip onları itaate zorlamıştı.²⁵⁸ Kürelileri itaat altına alan Osman Paşa bunun ardından zahire için yolladığı azıkçıları katleden Tabaseran hâkimi üzerine de asker yollamıştır. Seyitgazi Bey liderliğindeki bu kuvvet Tabaseranlıların müstahkem mevkillerini yıkmış

²⁵⁷ Osmanlıların Kartli Krallığı ile olan ilişkilerinin detaylı bir incelemesi için bkz. Gümüş, "Osmanlı-Gürcistan ilişkileri," s. 212-252.

²⁵⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 89; Allahverdi, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 149; Kırzioğlu, *Kafkas-Ellelerinin Fethi*, s. 334.

ve direnenleri bertaraf edilmiştir.²⁵⁹ Küre ve Tabaseranlıların dışında Derbent bölgesinde mücadele edilen bir diğer topluluk da Kaytaklar olmuştur. Kaytaklar, Osmanlıların mağlup olup buraya çekilmeleri üzerine, mücadeleden Safevilerin galip çıkacağını düşünerek onların yanında yer almış ve Osmanlı kuvvetlerini tazyike başlamışlardı. Bunun üzerine Osman Paşa ciddi bir kuvvetle Kaytakların üzerine yürüdü. İyi okçu olmaları sebebiyle Osmanlı askerine zor anlar yaşatan Kaytaklar, top ve tüfek atışlarına direnemedi. Osman Paşa'nın bu operasyonu Kaytakları daha tedbirli harekete sevk etmiş, daha sonra da Kırım Hanı'nın destek kuvvetle Şirvan'a geleceği haberleri üzerine bir daha Osmanlı kuvvetleri karşısına çıkmaya cesaret edememişlerdi.²⁶⁰

Osmanlı ordusu yerel halka mücadele etmenin yanı sıra savaş boyunca da farklı bölgelerden akın harekâtı yaparak hem muharebelerin sıklet noktasındaki Osmanlı kuvvetlerini rahatlatmaya uğraşmış, hem de Safevi kuvvetlerinin dağınık bir şekilde kalmasını sağlayarak büyük bir güç oluşturmalarına engel olmaya çalışmıştır.

Yerel kuvvetlerle yapılan bölgesel çarpışmaların yanı sıra, Osmanlılar taktik gereği birçok akın harekâtı gerçekleştirmiştir. İlk bakıldığında savaşın seyrini pek de etkilememiş gibi görünen bu akınlar, gerçekte yapıldığı bölgenin çok uzağındaki Osmanlı birliklerine dahi büyük destek sağlamıştır. Genel olarak Erzurum-Van serhaddiyle Bağdat bölgesinde yapılan akınlar Osmanlılara hem taktiksel hem de stratejik anlamda önemli kazanımlar sağlamıştır.

²⁵⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 89-90; Allahverdi, "Özdemiroğlu Osman Paşa," s. 150.

²⁶⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 91-92.

1578-1590 Savaşı'ndaki akınların, çatışma bölgesindeki birlikler için ne derecede önemli olduğuyla ilgili en çarpıcı örnek Hüsrev Paşa'nın Tebriz harekâtıdır. Özdemiroğlu Osman Paşa Şahoğlu Muharebesi'yle birlikte Derbent'e çekildiği sırada Şirvan bölgesindeki hareket üstünlüğü Safevilerin eline geçmişti. Bu üstünlüğün tam olarak kaybedilmesi tehlikeli sonuçlar doğurabilir ve Derbent'teki Osmanlı kuvvetleri imha edilerek Osmanlıların Şirvan'ı ele geçirme harekâtı hezimetle sonuçlanabilirdi. Şirvan'daki tehlikeli durumun farkına varan Osmanlı ümerası o bölgedeki askerin üzerindeki baskıyı kırma amacıyla Tebriz üzerine akın yapmayı planlamışlardı. Bunun üzerine Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa eyaleti askeriyle Tebriz bölgesine bir akın düzenlemiş, çevredeki bazı kaleleri ele geçirmiş ve etrafı yağmalatmıştı. Hüsrev Paşa'nın Tebriz gibi stratejik ve önemli bir şehre yaptığı bu akın Safevilerin dikkatini derhal bölgeye çekmişti. Safevi Şahı Şirvan'da bulunan oğlu Hamza Mirza'ya derhal Tebriz'e gelmesini emrederek Şemahı'nın boş kalmasına vesile olmuştu. Safevilerin Şemahı'dan çıkmasını fırsat bilen Osman Paşa ise geri çekiliş sırasında şehirde bırakılan birkaç darbzeni aldırarak Derbent'e getirilmesini sağlamış ve böylece Şirvan'daki Osmanlı askeri üzerindeki baskıyı bir nebze olsun atarak hem psikolojik hem de maddi olarak rahatlığa kavuşmuştu.²⁶¹

Hüsrev Paşa'nın akınından sonra Kars Kalesi'nin inşası sırasında Tokmak Han'ın kuvvetleri Osmanlı ordusuna yaklaşarak taciz etmeye ve Tiflis'e giden yardım kuvvetlerini de vurmaya başlamıştı. Bunun üzerine Serdar Lala Mustafa Paşa'nın da izniyle Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa serdarlığında, Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa, Rum Beylerbeyi Mahmud Paşa ve Diyarbakır Beylerbeyi Behram Paşa'nın eyaleti

²⁶¹ *Tarih-i Osman Paşa*, s. 56-57.

askerleriyle birlikte katılmasıyla Revan bölgesine büyük bir akın harekâtı düzenlendi. Bu akınla Revan ve çevresini yağmalayıp ganimet elde eden Osmanlılar, Tokmak Han kuvvetlerinin de bölgeden uzaklaşmasını ve Kars Kalesi inşaatının güvenli bir şekilde yürütmesini temin etmişti.²⁶²

Osmanlı-Safevi Savaşlarının ana cephelerinden biri olan Bağdat bölgesi 1578-90 Savaşı sırasında bazı çarpışma ve akınlara sahne oldu. Osmanlıların askerî hedef ve stratejisi gereği kuzeyden gerçekleştirdiği bu savaş sırasında, Bağdat kesimi daha çok akın şeklindeki operasyonlara sahne oldu. Bu bölgede de etkin rol oynayarak cepheyi genişletmek ve Erzurum serhaddindeki askerin yükünü hafifletmek isteyen Osmanlılar²⁶³, Bağdat Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya emir göndererek Şehrizol Beylerbeyi Mahmud Paşa'yla birlikte o bölgede harekât yapmaları istenmişti. Gelen bu emirle harekete geçen Hüseyin Paşa ve Mahmud Paşa, Solak Hüseyin ve Rüstem Halife adlı Safevi liderlerini mağlup ederek Pilaver Kalesini yakmışlardı. Karşılarında ciddi bir kuvvet kalmaması üzerine Osmanlı kuvvetleri Kazvin yakınlarına kadar operasyonlarını genişletmişlerdi.²⁶⁴

Elvandzade Ali Paşa'nın Bağdat Beylerbeyliği sırasında da bölgede çarpışmalara yaşandı fakat bu mücadele Safevilerden çok bölgedeki Şah'a bağlı yerel güçlerle oldu.²⁶⁵ Daha sonra ise Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ölümü üzerine ordunun dönüşü sırasında serdar olan Cigalazade Sinan Paşa, Ferhad Paşa'nın serdarlığa tekrar

²⁶² Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 350; Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, s. 124.

²⁶³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 169.

²⁶⁴ Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 323.

²⁶⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 171-175. Ayrıca Elvandzade Ali Paşa'nın Bağdat Beylerbeyliği sırasında gerçekleştirdiği faaliyetlerin ve yaşanan olayların detaylı anlatımı için bkz. Niyazî, *Zafer-nâme-i Ali Paşa (Transkript ve Değerlendirme)*, haz. Hamza Üzümcü (Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, 2008).

atanması üzerine, önce Van Beylerbeyliği'ne, kısa bir süre sonra da Bağdat Beylerbeyliği'ne getirildi. Göreve başladıktan hemen sonra Hemedan tarafına bir akın düzenleyen Sinan Paşa bölgedeki birkaç kaleyi ele geçirdi. Bir yıl sonra da Safevilerin Özbeklerle mücadelesini fırsat bilerek Nihavend bölgesine akın düzenledi.²⁶⁶

2.4. Kuşatma Muharebeleri

1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı'nda kuşatma muharebeleri, özellikle batı cephesindeki savaşıllara göre, daha az görölmüştür. Bu durumun birkaç sebebi olmalıdır. Öncelikle savaş döneminde, Safevi coğrafyasındaki şehirlerin önemli bir kısmının, surlarının ya olmadığı ya da ciddi bir biçimde tahrip olmuş olduğu görölmektedir.²⁶⁷ Bununla birlikte Safevilerin savaş boyunca izlediği strateji de kuşatma savaşlarının çok görölmemesine sebep olmuştur. Safeviler Osmanlı kuvvetlerinin hangi şehre yürüdüğünü öğrendiği andan itibaren genellikle orayı derhal boşaltarak geri çekilmişler, daha sonra da şehir ve çevresindeki Osmanlı askerine baskın ve taarruzda bulunarak onları yıpratmaya çalışmışlardır. Şemahı, Tebriz, Revan, Gence gibi şehirlerin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi sırasında Safeviler bu taktiği uygulamışlardır.²⁶⁸ Çıldır bölgesindeki birkaç kale dışında ciddi bir kuşatma yapmayan Osmanlılar Gürcü

²⁶⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 179-181.

²⁶⁷ Rudi Matthee, "Unwalled Cities and Restless Nomads: Firearms and Artillery in Safavid Iran," *Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society*, ed. Charles Melville (London: I.B. Tauris&Co Ltd Publishers, 1996), s. 390-391. Ayrıca Matthee'in, İran coğrafyasındaki bazı şehirlerin surlara sahip olmalarıyla ilgili eklediği bir listede, 17. yüzyılın başlarında birçok şehirde istihkâmların olmadığı görölmektedir. Bkz. s. 399.

²⁶⁸ Şemahı ve Tebriz'in alınmasıyla ilgili bilgiler yukarıdaki kısımda verilmiştir. Revan'ın alınması için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 132. Gence'nin ele geçirilmesi ve Safevilerin stratejisi için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 191.

Kartli Krallığı'nın başkenti olan Tiflis'i de herhangi bir çatışmaya girmeden ele geçirmişti.²⁶⁹

Belirttiğimiz gibi, Safevilerin taktiği gereği şehirler boşaltılarak bir bakıma Osmanlılara teslim edilmiş ve daha sonra toplanan kuvvetlerle karşı harekât yürütölmeye çalışılmıştır. Bu minval üzere Safeviler ve Gürcüler özellikle Osmanlıların elinde bulunan Tiflis ve Tebriz'i geri almak için buraları kuşatmışlardı. Kısaca belirtmek gerekirse Osmanlılar 1578-1590 Savaşı'nda kuşatma muharebelerinde kuşatan olarak değil müdafî durumunda kalmışlardı.

Tiflis'in Osmanlılarca ele geçirilmesinden sonra, Gürcüler Safevilerin de desteğiyle birlikte şehri abluka altına almıştı. 1579 yılının başlarında Kartli Kralı Davut Han Tiflis'e hücum etmeye başlamış, fakat kaledeki muhafızların direnişiyle karşılaşmıştı.²⁷⁰ Davut Han'dan birkaç ay sonra Safevi Gence valisi İmam Kulu Han ciddi bir kuvvetle Tiflis üzerine gelerek şehri kuşattı. Ancak Osmanlıların etkili top ve tüfek atışlarından dolayı Safeviler kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve burayı ablukaya alarak muhafızları erzaksız bırakarak Tiflis'i düşörmeye çalıştı.²⁷¹ Muhasaranın uzun sürmesi etkili oldu ve Osmanlı askerleri yiyecek ve cephane güçlüğü çekmeye başladı. Bu nedenle müdafiler serdardan özellikle zahire ve cephane yardımı istediler. Bunun üzerine Osmanlı ordusundan yardım kuvvetleri oluşturularak ardı ardına Tiflis'e gönderilmeye başlandı. Ancak Kars-Tiflis yolunun sarp olması, iklimin sert olması ve Gürcülerin sık sık baskın yapması sebebiyle bu yardım kuvvetleri çok zorlu şartlarda Tiflis'e ulaşabilmekteydi. Hatta yoldaki baskınlardan veya hava

²⁶⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 54.

²⁷⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 93.

²⁷¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 93-93. Ayrıca bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s. 58-59.

şartlarından dolayı önemli miktarda asker kaybedilmişti.²⁷² Gürcistan kesimindeki bu durum hemen hemen savaşın sonuna kadar da devam etmişti.

Safevilerin Tebriz kuşatması ise, şehrin Osmanlılarca alınıp ordunun Anadolu'ya dönmesi üzerine başlamış ve yaklaşık bir sene sürmüştü. Safeviler Tebriz kuşatmasında birçok kuşatma tekniği deneyerek şehri tekrardan ele geçirmeye çalışmışlardı. Büyük bir topla şehir surlarını yıkmaya çalışan Safeviler, topun bir gece baskınıyla Osmanlıların eline geçmesi üzerine farklı yollara da başvurdular.²⁷³ Lağım kazarak şehri düşürmeye çalışan Safeviler lağımın fark edilmesi ve oradan müdafilerin geçerek kendilerine saldırması üzerine bu taktikten de vazgeçmişlerdi. Bu taktiklerin yanı sıra Safeviler merdivenler ve kulelerle surlara tırmanmaya çalışmışlar fakat kaledeki muhafızların direnişi neticesinde herhangi bir başarı elde edememişlerdi.²⁷⁴ Tebriz'in zor durumda olduğunun görülmesi üzerine yeni İran Serdarı Ferhad Paşa derhal şehirdeki muhafızlara yardım için harekete geçmiş ve yardım kuvvetinin geldiğini öğrenen Safevi ordusu derhal geri çekilmişti. Şehre gelen Ferhad Paşa buradaki birlikleri takviye ederek bölgeyi güvenlik altına almış oldu.²⁷⁵

Görüldüğü üzere, 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı meydan muharebelerinden şehir çarpışmalarına, kuşatma muharebelerinden akınlara birçok farklı karakter ve boyuttaki muharebeleri içermektedir. Ancak iki taraf için de yoğun ve yıpratıcı geçen savaşın muharebeler özelinde, çarpışmaların seyrini etkileyen faktörlerin ortaya konularak incelenmesi gerekmektedir. Muharebelerin hangi şartlar altında, ne şekilde

²⁷² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 95-96.

²⁷³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 162-163. Ayrıca bkz. Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, s. 178.

²⁷⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 163.

²⁷⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I*, s. 165-166.

gerçekleştiği doğru bir şekilde analiz edildiği takdirde de, bir bütün olarak 1578-1590 Savaşı daha iyi ortaya çıkacak ve anlaşılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞIN DOĞASI: 1578-1590 SAVAŞININ

DEĞERLENDİRİLMESİ

Bir savaşı değerlendirebilmek için onun en temel unsuru olan muharebeyi yani çarpışmayı doğru anlayabilmek gerekir. Bunun için, önce muharebeyi tanımlamak, sınırlarını belirlemek ve seyrini etkileyen faktörleri ortaya koymak elzem görünür. Bu minvalde muharebe, “iki kuvvetin çarpışmasıdır ve bu çarpışmadaki hedef düşman kuvvetlerinin tamamen imha veya mağlup edilmesidir. Muharebeler savaşın asıl faaliyetleridir. Diğer faaliyetler ise, muharebenin desteğidir.”²⁷⁶ Daha önce ifade ettiğimiz gibi savaş, kesin sonucu olmayan ve içerisinde birden fazla çarpışmanın olabileceği bir süreçtir. Muharebe ise kesin sonucu ve bu nedenle kendine has dinamikleri olan bir vakıadır.

Her muharebenin ortak yönleri ve gelişim çizgisi olabileceği gibi, çarpışmaları birbirinden ayıran değişkenler de mevcuttur. Muharebeleri birbirinden farklı kılan bu değişkenler coğrafi, askeri ve insanî olabilir. Muharebenin gerçekleştiği arazi ve iklim şartları, tarafların asker mevcutları, sahip olunan teçhizat, tarafların taktiksel anlayışları, sevk ve idareyi gerçekleştirecek olan komuta kademesi, ordunun lojistiği, askerin psikolojik-manevi durumu çarpışmanın gelişimini ve kesin sonucunu belirleyen en temel dinamiklerdir. Bu bölümde Osmanlılar ile Safeviler arasında gerçekleşmiş olan ve detaylarını önceki bölümde verdiğimiz on muharebenin, kaynakların verdiği bilgiler

²⁷⁶ Clausewitz, *Savaş Üzerine*, s. 237.

ışında, belirttiğimiz kıstaslar çerçevesinde değerlendirilmesi yapılacaktır. Ayrıca mücadelenin gerçekleştiği yıllarda Avrupa ve Dünya’da yaşanan askerî değişimlerin penceresinden Osmanlı-Safevi Savaşı incelenecek ve Osmanlıların bu değişimlerin neresinde olduğuna dair bazı veriler ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.1. Osmanlı Askeri Tarihi’nden Bir Kesit Olarak 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı

1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı’nda, Safevilerin Tiflis ve Tebriz’deki Osmanlı garnizonlarını kuşatması hariç tutulduğunda, irili-ufaklı birçok meydan muharebesinin vuku bulduğu yukarıdaki bahislerden anlaşılır. Bu savaşın böyle bir özellik taşımasındaki en önemli etken, iki tarafın taktiksel anlamdaki tutumları olmuştur. Osmanlı kuvvetleri her ileri hareketlerinde Safevilerle karşılaşp onları, muharebenin doğası gereği, imha etmeye çalışmış; Safeviler ise Çaldıran Muharebesi sonrasında uygulamaya başladıkları yıpratma taktiğini sürdürmüş, Osmanlıları insandan ve yiyecek maddelerden arındırılmış çorak arazide zor durumda bırakmaya çalışmışlardı. Bu taktik, kuşatma muharebelerinin de gerçekleşmemesine sebep olmuş, çünkü Safevi garnizonları –ve Gürcü şehirlerindeki garnizonlar da– Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşması üzerine şehirleri boşaltarak geri çekilmişlerdi.

1578-1590 Savaşı, istisna iki kuşatma muharebesi dışarıda bırakıldığında, yaşanan iki tarafın taktiksel anlayışları sebebiyle de, meydan muharebeleri şeklinde gerçekleşmiş olmasına rağmen, bazı araştırmacılar Mohaç Muharebesi’nden Haçova Muharebesi’ne kadar doğuda ve batıda, Osmanlıların büyük meydan muharebelerine

girmedigini iddia etmişlerdir.²⁷⁷ Buradaki ölçü şüphe yok ki ordunun başında bizzat padişahın bulunmasıdır. Ancak sadrazamların katıldığı daha küçük çaplı çatışmaların bir meydan muharebesi olarak nitelenmesi mümkün olacaktır. Zira XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren muharebelerin kale muhasarası şekline dönüşmesine rağmen tarafların yaptığı taktiksel tercihler, özellikle 1578 seferindeki muharebeler düşünüldüğünde, bir meydan savaşı serisini gündeme getirmiştir. Bu nedenle, 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı'nın bu yönü askeri tarih açısından yeniden ele alınacak bir hususiyet taşımaktadır.

Bu 12 yıllık savaşta, küçük çaplı çatışmalar ve kuşatmaları çıkardığımızda, geride çoğunluğu orta ölçekli de olsa on tane meydan muharebesi gerçekleşmiştir. Bu meydan muharebelerinden en dikkat çeken ve geniş çaplı olanı ikinci bölümde “ana muharebeler” başlığı altında ele aldığımız Meşale Muharebesi’dir. Sonucu bakımından Şirvan’ın Osmanlıların hâkimiyetine girdiğini gösteren Meşale Muharebesi, hem Osmanlı muharebe taktikleri konusunda, hem de çarpışmanın cereyan etme şekliyle “klasik Osmanlı muharebe nizamı”na en uygun mücadele olarak dikkati çekmektedir. İlk olarak muharebenin vuku bulduğu bölgeye bakacak olursak, çarpışma, kuzeyinde Azerbaycan’ın Dağıstan Özerk Cumhuriyeti’ne açılan sınır kapısı Samur, güneyinde Kusal (Qusal) Nehri olan ve doğuda da Hazar Denizi’ne kadar uzanan geniş düzlükte, Samur, İmamkulukent ve Giloba arasındaki arazide vuku buldu[bkz.Ek-2]. Bu arazi hafif yükseltilere sahip ve günümüzde kuzey-güney eksenli bir su kanalı haricinde herhangi bir akarsu tarafından bölünmemiş bir sahadır. Bu nedenle arazi çarpışma sırasında iki tarafa da geniş manevra alanı sunmaktaydı.

²⁷⁷ Finkel, “Büyük Meydan Muharebeleri,” s. 162.

Derbent'ten çıkarak Şemahı'ya doğru hareketini sürdüren Osmanlı kuvvetleri, Samur Nehri'ni geçtikten sonra, Safevi ordusunun yaklaştığı haberlerinin alınması üzerine, derhal muharebe tertibi aldı. Bu usul, Pelekanon Muharebesi'nde temeli atılmış, Varna ve II. Kosova Muharebelerinde tabur cengi sistemi ile ateşli silahlar entegre edilmiş ve XVI. ilk yarısında da olgunlaşmış olan “klasik Osmanlı muharebe usulü”dür. Bu tertibe göre, padişah adına orduyu sevk ve idare eden Serdar Özdemiroğlu Osman Paşa, en öne darbzenleri yerleştirmiş, onların arkasına “saf saf” olacak şekilde yeniçeriler konuşlandırılarak ordunun merkezi çarpışmaya hazır hale getirilmişti. Burada dikkati çeken hususlardan en önemlisi, kaynakların da ifadesine göre, yeniçerilerin “kat ender kat” şeklinde saf saf durmaları keyfiyetidir. Bu diziliş bize göstermektedir ki, ateşli silah kullanan yeniçeriler saflar halinde ve sırayla tüfeklerini boşaltarak atışta bir süreklilik elde etmeye çalışmış, önceden beri bildikleri ve Mercidabık'ta²⁷⁸, Mohaç'ta²⁷⁹ yaptıkları “yaylın ateşi”ni bu muharebede de uygulamışlardı.

Merkezde olduğu gibi, birliklerin yerleşimi kanatlarda da “klasik nizam” göre yapılmış, süvari eyalet askerlerinden oluşan birlikler ordunun iki yanına yerleştirilmişti. Böylece elde edilmek istenen hareketli kanat kuvveti de sağlanmış oluyordu. Bu hareketli kanatlar sayesinde, geniş harp alanının sağladığı manevra imkânıyla da Osmanlı kuvvetleri, ikinci gün Safevi kanatlarına üstünlük sağlasa da havanın kararması kesin darbenin vurulmasına engel olmuştu. Üçüncü gün ise, Safevilerin artlarına sarkma girişimini fark eden Osmanlılar bu sızmayı bertaraf ederek, ilk muharebelerden beri uygulayageldikleri geri çekilme taktiğini devreye sokmuşlardı. Muharebenin dördüncü

²⁷⁸ Emecen, *Yavuz*, s. 222.

²⁷⁹ Emecen, *Savaş*, s. 191.

günü, ağırlıklarını yükleyen Osmanlı askerlerini gören Safeviler bunun bir geri çekilme hazırlığı olduğunu düşünmüş ve tüm güçleriyle Osmanlı kuvvetleri üzerine yürümüştü. Ancak tamamen bir muharebe hilesi olan bu taktik neticesinde Osmanlı kuvvetleri Safevilerin üzerine hücum etmişti. Ustalıkla yönetilen bu “kadim” taktik sayesinde Safeviler mevzilerinden çıkartılarak mağlup edilmişti. Bu taktikten ziyade farklı dinamiklerin Osmanlıların çarpışmaları kazanmasında etkili olduğunu ileri süren düşünceler olsa da²⁸⁰, Meşale Muharebesi’nde görülmektedir ki, Osmanlılar uygun şartlarda bu taktiği yaptıkları zaman başarılı da olmuşlardır.

Bir önceki bölümde “ana muharebeler” başlığı altında birlikte ele alınan ve Meşale Muharebesi gibi 1578-1590 Savaşı’nın genel seyrine doğrudan etki eden diğer çarpışmalar Çıldır ve Koyungeçidi’dir. Ancak bu iki çarpışmanın Meşale Muharebesi’ne göre oldukça farklı cereyan tarzları vardır. Öncelikle Çıldır ve Koyungeçidi Muharebeleri, Meşale Muharebesi’ne göre daha zor bir coğrafyada meydana gelmişlerdi. Çıldır Muharebesi, Çıldır Gölü’nün kuzeyindeki üç tarafı yükseltilerle çevrilmiş olan ve ortasından bir akarsuyun (Karaçay) geçtiği dar bir ovada cereyan etmişti [bkz.Ek-3]. Koyungeçidi Muharebesi ise, Kabur, Kanık ve Kür akarsularının birbirlerine en çok yaşlaştığı noktada, günümüzde Gürcistan sınırları içerisinde olan Vashlovani Milli Parkı’nın bulunduğu oldukça engebeli ve kurak bir arazide meydana geldi [bkz.Ek-4].

Çıldır ve Koyungeçidi Muharebeleri, gerçekleşmeleri bakımından kendi içlerinde bir benzerlik gösterebilirler de Meşale Muharebesi’nden farklı bir özelliğe sahiptirler. Bu iki muharebe de, Safevilerin Osmanlı kuvvetlerine baskın yapma

²⁸⁰ Finkel, “Büyük Meydan Muharebeleri”, s. 160-161.

amacıyla ani hücumları neticesinde vuku bulmuştur. Çıldır'da, Karaçay vadisinde bulunan Şeytankalesi'nin kuşatılması sırasında bölgeyi kontrol için ordudan ayrılan küçük bir Osmanlı birliği Safevilere rastladı ve daha sonra bu temas ordugâha haber verildi. Çarpışmanın başladığı sırada Serdar Lala Mustafa Paşa, topçu ve yeniçerilerle Şeytankalesi muhasarasında bulunduğundan muharebeye doğrudan müdahale edemedi, bunun yerine eyalet askerlerini Safevilerin üzerine sevk etti. Anlaşılabileceği üzere, Çıldır Muharebesi'nde "klasik Osmanlı muharebe nizamı" uygulanamadı. Çünkü o sırada muhasarada olan Osmanlı ordusu, Safevilerin baskınına uğramış ve ordunun merkez kuvveti olan kapıkulu askeri de kuşatmada olduğundan Osmanlı birlikleri ateşli silah desteğinden yoksun bir şekilde muharebeyi yürütmek zorunda kalmıştı. Bu nedenle kaynaklar bu muharebeyi "kılıç cengi" olarak nitelemiştir.²⁸¹ Çıldır Muharebesi'nin bu özelliği dönemin minyatürlerine de yansımıştır. Kaynaklardaki minyatürlerde iki taraf askerlerinin ok, mızrak ve kılıç gibi harp aletleriyle çarpıştıkları açıkça görülmektedir.²⁸²

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Çıldır ve Koyungeçidi muharebeleri çarpışmanın başlaması ve gelişimi açısından birbirlerine hayli benzemektedir. Çıldır'da olduğu gibi Koyungeçidi Muharebesi'nde de Safeviler, elverişsiz bir coğrafyada

²⁸¹ Her ne kadar kapıkulu askerleri çarpışmaya katılmamış olsalar da, özellikle paşaların kapısındaki bazı askerlerin veya bazı eyalet birliklerinin ateşli silah kullanmış olması da ihtimal dâhilindedir. Bazı kaynaklarda yoğun olmasa da tüfek kullanıldığına dair karineler mevcuttur. Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s. 20-22.

²⁸² Nusretnâme'nin farklı nüshalarındaki farklı nakkaşların elinden çıkmış minyatürler olsa da, hiçbirinde Çıldır Savaşı'nda ateşli silah kullanıldığına dair bir işaret görülmemiştir. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Resimli Bir Osmanlı Gazânâmesi: Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600) ve Nusretnâme'si (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi H.1365)*, haz. Pınar Koçyiğit (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2012, s. 320-321; Aynı şekilde Şecaatname adlı eserdeki Çıldır Muharebesi minyatüründe de, iki tarafın da atlı olduğu ve ok-yay, kılıç ve mızrakla çarpıştıkları görülmektedir. Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578-1585)*, 2. Baskı, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007), s. 31.

Osmanlılara baskın yaparak onları mağlup etmek istemişti. Safeviler, Şirvan’a ilerleyen Osmanlı birliklerini geçişleri zor, derin ve geniş akarsuların bulunduğu, oldukça engebeli ve kurak bir arazide yakalamıştı. İlk olarak, ordunun hayvanlarını yemleyen ve erzak aramak için ileri çıkmış olan at oğlanlarına saldıran Safeviler, daha sonra da asıl Osmanlı kuvvetleri üzerine yürüdüler. At oğlanlarına saldırı haberini alan Serdar Lala Mustafa Paşa, eyalet askerlerini derhal Safevilerin üzerine gönderdi, kendisi darbzenler, yeniçeriler ve ağırlıklarla birlikte geride ihtiyatta kaldı. Osmanlı ordusu askerinin erzak sıkıntısı yaşadığı bir zamanda çarpışmaya girmeye mecbur oldu. Ancak bütün bu olumsuz duruma rağmen yine hızlı bir reaksiyonla Safevi hücumuna karşılık verildi. Çıldır’da olduğu gibi muharebeyi sadece eyalet askerleriyle yürütüldü. Bunlar topçu ve tüfekli birliklerin merkezde muhafaza vazifesinde olmaları sebebiyle tamamen ateşli silah desteğinden mahrum bir şekilde çarpıştı. Muharebenin bu şekilde cereyan etmesinden dolayı da “klasik muharebe tertibi” uygulanamadı.²⁸³

Buraya kadar değerlendirdiğimiz muharebelerde dikkatimizi çeken bir başka husus, çarpışmaya katılan birliklerin muharebenin cereyan tarzına ve süresine önemli ölçüde etki ettikleridir. Bu konuda Clausewitz, “Bir süvari muharebesi, piyade muharebesinden daha çabuk sonuçlanır ve sırf piyadeyle yapılan bir muharebe, topçunun da katıldığı muharebeden daha çabuk biter” diyerek, askeri sınıfların çarpışmaların gelişimi ve süresini ne derece etkilediğini ortaya koymuştur.²⁸⁴ Bu açıdan bakıldığında, tamamen timarlı sipahilerle, yine baskın yapma amacıyla gelen Safevilerin süvari olan Türkmen savaşçılarına karşı girilen Çıldır ve Koyungeçidi

²⁸³ Savaşın ilgili minyatürleri için ve ateşli silahların olmadığına dair bkz. Âlî, *Bir Osmanlı Gazanamesi: Nusretname*, s. 325-326.

²⁸⁴ Clausewitz, *Savaş Üzerine*, s. 253.

Muharebeleri aynı gün içerisinde neticeye varmıştı. Ancak Osmanlılar adına piyadeler ile ateşli silahların da çarpışmaya dâhil olduğu ve iki tarafın muharebe tertiplerini aldıktan sonra çarpışmaya başladıkları Meşale Muharebesi, üç gece dört gün boyunca devam etmişti. Buradan da anlaşılacağı üzere, sadece süvariyle yapılan Çıldır ve Koyungeçidi Muharebeleri, piyade ve topçunun da dâhil olduğu Meşale Muharebesi'ne göre çok daha hızlı sonuçlanmıştı. Ayrıca bu muharebeler askeri sınıfların muharebe üzerindeki etkisinin ne denli önemli olduğunun da güzel bir göstergesidir.

Sonuçları itibariyle etkileri daha bölgesel ve geçici olan, “tali muharebeler” başlığı altında değerlendirdiğimiz Şemahı Muharebeleri, askeri açıdan 1578-1590 Savaşı'nda diğer çarpışmalara göre çok ayrı bir yer tutmaktadır. Bu durumun en temel sebebi ise, çarpışmalar sırasında birden farklı muharebe çeşidinin aynı anda vuku bulmuş olmasıdır. Şemahı'daki çarpışmaların ilki olan Aras Han Muharebesi'nde, Safevilerin şehrin önlerine gelmesi üzerine, Osmanlı kuvvetleri surları olmayan şehrin dışına çıkarak şehrin dışarısındaki mezarlıkta (günümüzde de Qəbiristanlıq) “klasik nizama” göre top ve tüfekli askerle destekli merkez ile eyalet askeri ve yerel beylerin kuvvetlerinden mürekkep kanatlarla muharebe pozisyonu almıştı [bkz. Ek-5]. Sonrasında ise açık araziden şehrin içine doğru kayan çarpışma ikinci gün dış mahallelerde devam etmişti. Çarpışmaların üçüncü günü Adil Giray komutasındaki Tatar askerlerinin gelişiyle rahatlayan Osmanlı kuvvetleri şehirden çıkarak çarpışmayı tekrar açık araziye taşıdı. Bu şekilde manevra üstünlüğünü elde eden Osmanlılar, merkezde piyadeler, kanatlarda eyalet askerleri ve ikiye ayrılarak sağ-sol cenahın en uç noktalarına yerleşen Kırım süvarileriyle “klasik tertiplerine” geçerek Safevilere hücum etti ve bu taarruz neticesinde Safeviler mağlup edildi. Bu anlatıdan da görüleceği üzere,

Aras Han kuvvetleriyle gerçekleşen çarpışmada meydan muharebesi-şehir çatışması-meydan muharebesi geçişi söz konusudur. Osmanlı birliklerinin, Kırım askerinin de desteğiyle, farklı taktiksel anlayış gerektiren bu durumu sorunsuz bir şekilde gerçekleştirebilmiş olması muharebeden zaferle ayrılmalarını sağlamıştır.

Aras Han Muharebesi'nden yaklaşık iki hafta sonra Şahoğlu Hamza Mirza komutasında olan bir Safevi ordusu tekrar Şemahı üzerine yönelmişti. Bu haberi alan Özdemiroğlu Osman Paşa, muhtemelen Tatarların akın için ileri gitmesi ve asker azlığı sebebiyle, bu defa şehirde kalarak müdafaa yapmayı uygun görmüştü. Bu nedenle, surları olmayan şehre köşebentler, barikatlar kurdurarak, hendekler kazdırarak sokak sokak savunma tedbirleri aldırdı. Askerler de sokaklara, çatılara yerleşerek Safevi ordusu beklenmeye başlandı. İlk günkü saldırıda Safeviler şehrin dış mahallelerine girdi. İkinci günde alınan tedbirlere rağmen ilerlemeye devam ederek şehrin içlerine kadar ilerledi. Ancak Kırım birliklerinin harekâtıyla Şemahı'daki birlikler rahatlamış ve Osmanlı askeri Derbent'e çekilebilmişti. Şemahı'da meydana gelen ikinci çarpışmada, Osmanlılar tamamen şehir ve sokak çatışmasını benimsemişlerdi. Bu tercihin yapılmasındaki en önemli etken ise, şehrin surlardan yoksun olmasıydı. Safevilerin sayıca üstünlüğüne rağmen Osmanlı askeri şehir içinde ciddi bir mukavemet göstermiş, ancak üst üste gelen hücumlar karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı. Kırım askerinin de mağlup olduğu haberlerinin gelmesi üzerine daha fazla bu şehirde tutunamamışlardı.

Safevi kuvvetlerinin üstünlüğüne rağmen, Şemahı Muharebeleri Osmanlı askerinin şehir-sokak çatışmasını da yapabildiğini gösterir. Burada gerçekleşen çarpışmalar Osmanlı ordusunun farklı tipteki muharebe çeşitlerini uygulayabildiğine,

bir çarpışma içerisinde birden fazla muharebe usulü arasında geçiş yaparak değişen koşullara da hızlıca reaksiyon gösterebildiğine iyi bir örnek teşkil eder. Fakat müdafaada olmanın avantajlarına sahip olmakla birlikte, Safevilerin sayıca üstünlüğü ve Osmanlı kuvvetlerinin lojistik sorunları onları geri çekilmeye mecbur bırakmıştı.

Tebriz Muharebeleri 1578-1590 Savaşı'nda Osmanlıları en zor durumda bırakan çarpışmalar silsilesi olmuştur. Osmanlılar tamamı meydan muharebesi şeklinde gerçekleşen beş muharebenin n kazanmış, fakat mağlup olunan çarpışmalarda kritik hatalar önemli kayıplara yol açmıştı. Elbette mağlubiyetlerin yaşanmasında bazı olaylar tetikleyici bir mahiyete sahipti. İlk olarak, Safevilerin Çaldıran'dan beri Osmanlılara karşı uyguladığı geri çekilerek onları lojistik merkezlerden uzaklaştırma ve ani baskınlar yaparak imha etme taktikleri Tebriz Muharebelerinde başarıyla uygulanmıştı. Ayrıca Serdar Özdemiroğlu Osman Paşa'nın sefer sırasında hastalanması ve vefat etmesi de ordunun sarsılmasında önemli bir etken olmuştu. Bununla birlikte, çarpışmaların ikisinde Osmanlı komuta kademesinin yaptığı taktiksel hatalar Neheng ve Fehusfenc Muharebelerinin kaybedilmesinde önemli rol oynadı. Osmanlı ordusu Tebriz bölgesinde zor arazi şartlarıyla da mücadele etmek zorunda kaldı, Safevilerin coğrafyanın avantajlarını iyi bir şekilde kullanması, Osmanlıları zaman zaman zor durumda bıraktı. Ancak iki çarpışmada mağlup olunması, önemli komutanların vefatı yahut esir düşmelerine rağmen Osmanlılar Tebriz şehrini ele geçirdi ve diğer paşaların itidalli duruşu ve gayreti neticesinde ordu Anadolu'ya geri dönebildi.

Yaklaşık bir ay zarfında, Tebriz çevresinde beş muharebe gerçekleşti. Bu çarpışmaların tamamı Safevilerin baskınları neticesinde meydana geldi. Bunlardan ilki olan Alvar Muharebesi'nde, Tebriz'e doğru ilerleyen Osmanlı ordusu şehre

yaklaştığında, “kadim usule” göre muharebe nizamına geçmiş ve o şekilde yürümeye devam etmişti. Bu sırada Hamza Mirza Osmanlıların yürüyüş yolu üzerine pusu kurmuş ve ordunun sol yanında saldırarak baskın yapmıştı. Ancak Osmanlıların muharebe pozisyonunda yürüyor olması, Osmanlıların baskına hızlıca cevap vermesi ve Safevilerin sayıca azlığı sebebiyle ordu baskından kurtularak yoluna devam edebilmişti. Tebriz’deki bu ilk karşılaşmada çatışma bütün saflara yayılmadan ve sadece ordunun solundaki kuvvetlerin çabasıyla Safevi kuvvetleri püskürtüldü.

Alvar’daki hücum başarılı olmasa da, Safeviler önce taarruz ederek bozma sonra da geri çekilme ve pusu taktiğini Tebriz Muharebeleri boyunca uygulamaya devam etti. Alvar’dan sonra, Tebriz’deki Osmanlı birliklerine küçük birliklerle baskın yapan Safeviler daha sonra, sarp arazinin de verdiği saklanma imkânından da faydalanarak Osmanlı kuvvetlerini pusu bölgesine çekmeyi başardı. Osman Paşa’nın hastalığı sebebiyle bu iki çarpışmada Osmanlı kuvvetlerini komuta eden Cigalazade Sinan Paşa, pusu ihtimalini göz ardı ederek baskın yapan küçük birlikleri takip etti. Bu ileri hareket Osmanlı askerini, muharebe sahasına yerleşmiş ve manevra avantajını elde etmiş olan Safevilerin karşısına çıkardı. Neheng’de Osmanlı komuta kademesince yapılan bu stratejik hata Osmanlıların bozularak geri çekilmesine sebep oldu. Bu şekilde bir stratejik hata da bir hafta sonraki Fehusfenc Muharebesi’nde gerçekleşti. İki ordunun karşılıklı mevzilenmesiyle başlayan bu çarpışmada, muharebe alanını belirleyen taraf yine Safeviler olmuştu. Bu stratejik üstünlüğü eline alan Safeviler, etkili olduğunu bildikleri Osmanlı topçusunun menzili dışında konuşlanarak onları saf dışı bırakmış daha muharebe başlamadan önemli bir başarı elde etmişti. Safevilerin yoğun taarruzları neticesinde Osmanlı safları bozuldu, fakat mücadele hava kararana kadar sürdü.

Havanın kararması Osmanlı birliklerini iyice karışmasına sebep olunca, Osmanlı komuta kademesi meşale yakılması emrini verdi. Bu emir zaten sarsılmış olan Osmanlı birliklerini Safevilere açık hedef haline getirdi ve Osmanlılar bozularak geri çekildi. Komuta kademesinin üst üste yapılan muharebede kritik hataları, stratejik ve coğrafik üstünlüğün Safevilerde olması muharebenin seyrini belirlemiştir. Hamza Mirza'nın bu taktiksel becerisi sayesinde ve Cigalazade Sinan Paşa'nın muharebenin seyrini yanlış okuması sebebiyle Safeviler Osmanlı birliklerini mağlup etmiştir.

Şenb-i Gazan'daki çarpışma, Safevilerin en önemli muharebe stratejisi olan, baskınla başlamıştı. Dönüş yolunda olan Osmanlı kuvvetleri, Safevilerin son iki çatışmada uyguladıkları bu taktiği anlamış olacak ki, bu defa yürüyüş sırasında sıkı tedbirler almışlardı. Safevi birliklerinin görülmesinin hemen ardından Sinan Paşa, telaşa kapılmadan arabalardan tabur kurulmasını emrederek ordunun muharebe nizamına geçmesini sağladı. Osmanlıların çarpışma tertibini almasıyla birlikte şiddetlenen çatışma dengelendi ve daha sonra Safevilerin taarruzları yavaşlayarak kesildi. Burada dikkatimizi çeken husus, Osmanlı askerlerinin son iki muharebede dağınık bir görüntü sergilemesine rağmen Şenb-i Gazan'daki çatışmada oldukça dirençli ve sakin olmalarıdır. Başta Cigalazade Sinan Paşa olmak üzere komuta kademesinin de sakin tutumları ile hızlı ve doğru karar almaları sayesinde Osmanlılar Safevilerin baskınını bertaraf etmeyi başardı. Baskının Safeviler adına başarısız olmasının en önemli etkenlerinden bir tanesi de Fehusfenc'de kullanılamayan Osmanlı toplarının burada başarılı atışlar yapmasıdır. Top atışları doludizgin hücum eden Safevi süvarilerinin bozulmasında baş amil oldu. Şenb-i Gazan'daki bu keyfiyet topların muharebenin sonucuna ne derece etki ettiğini göstermekte ve Fehusfenc'te görüldüğü üzere

kullanılmadığı takdirde de topların aslında çok büyük bir handicap yarattığını ortaya koymaktadır.

Tebriz Muharebelerinin, Muyan'da gerçekleşen, son çarpışmasında Safeviler, daha önce taktiklerinden farklı olarak, baskınlarla yıprattığı Osmanlı kuvvetlerini bu defa imha etmeye çalıştı. Osmanlı ordusunun yürüyüş yolu üzerindeki araziye su salarak bataklık haline getiren Safeviler, Osmanlıları buraya çekerek kesin bir zafer elde etmek istediler. Yine baskın olarak başlayan çarpışmanın ilk anlarında Safevi hücumları, Osmanlı ordusunun sağ kanadındaki eyalet askerlerini geriye atmayı başardı. Ancak ordunun merkezinde bulunan kapıkulu süvari ve piyadesinin, Safevi merkezine yaptığı hücum muharebenin seyrini değiştirdi. Beklenmedik bu hücum karşısında Safevilerin baskısı hafifledi ve kuvvetleri gerilemeye başladı. Bu çekiliş sırasında Safevi birlikleri, Osmanlılar için hazırladıkları bataklığın içine düşerek bütün manevra kabiliyetlerini yitirdiler. Osmanlıları imha etmek isterken kapıkullarının hücumu neticesinde açık hedef haline geldikleri gibi imha olma tehlikesiyle de karşı karşıya kaldılar. Muyan'da başarılı olması halinde savaşın dahi kaderini değiştirebilecek bir plan yapan Safeviler, büyük bir risk alarak çarpışma alanına su salmışlardı. Bu stratejik hata kendilerinin de manevra kabiliyetlerini bitiren bir hareket oldu ve Osmanlıların muharebeden galip ayrılmasını sağladı. Safevilerin stratejik hatasının yanı sıra bu çarpışma göstermektedir ki, Osmanlı ordusunun merkez kuvvetleri olan kapıkulu süvarisi ile piyadesi etkili taarruz güçleri ve ateşli silahlarla mücehhez olmaları hasebiyle XVI. yüzyılın sonunda dahi çarpışmanın seyrini değiştirebilecek kabiliyet ve dirayete sahipti. Muharebe nizamının merkezinde yer alan bu kuvvet, batı serhaddinde olduğu gibi doğudaki savaşlarda da seyir değiştirici bir güce sahip olduğunu kanıtlamış oluyordu.

3.2. Askeri Devrim ve 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı

XIV. yüzyılın başlarında, askeri teknoloji alanında, olağan siyasi ve askeri seyrini değiştirecek önemli gelişmeler yaşandı. Asya'nın en doğusunda, IX. yüzyıl gibi erken bir tarihte keşfedilen barut, zamanla geliştirildi ve silah olarak Çin ordularında kullanılmaya başlandı.²⁸⁵ Daha sonra barut ve silahlar çeşitli vesilelerle batıya doğru yayılmaya başladı. XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Avrupalılar tarafından bilinen ateşli silahlar, XV. yüzyılın başlarından sonra özellikle müstahkem mevkilere karşı kullanıldı. İlk zamanlarda kalelerin ahşap kapıları ve ev gibi nispeten zayıf olan hedeflere karşı başarılı olan bu silahlar, 1400'lü yılların ortalarına doğru etkinliklerini arttırdılar. Fransa'da Yüz Yıl Savaşları'nın son aşamasındaki kuşatmalar ve Osmanlıların İstanbul'u fethetmesi artık surların etkili top atışları karşısında gerekli direnci gösteremediğini gözler önüne serdi.²⁸⁶ Ortaçağ'dan kalma ince, yüksek ve dik duvarlı istihkâmların topların açtığı ateş karşısında dayanamamasının anlaşılması üzerine, bu güçlü silaha karşı İtalya'da farklı bir istihkâm şekli ortaya çıktı. XV. yüzyılın ikinci yarısında genel hatları ortaya konulan ve *trace italienne* olarak bilinen bu yeni mimari sistem ancak XVI. yüzyılın ortasından sonra yayılmaya başladı. Askeri mimarideki bu değişim XVIII. yüzyıla kadar gelişerek devam etti.²⁸⁷

Ateşli silahların gelişimi sadece istihkâmlar ve kuşatma muharebelerini etkilemedi. XIV. yüzyıl ortaya çıkan küçük kalibreli, elde ateşlenebilen silahlar –genel

²⁸⁵ *Cambridge Savaş Tarihi*, haz. Geoffrey Parker, çev. Füsun Tayanç, Tunç Tayanç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 112.

²⁸⁶ *Cambridge Savaş Tarihi*, s. 113; Jeremy Black, *Savaş ve Dünya: Askeri Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*, çev. Yeliz Özkan (Ankara: Dost Kitabevi, 2009), s. 40-41.

²⁸⁷ Geoffrey Parker, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, çev. Tuncay Zorlu (İstanbul: Küre Yayınları, 2006), s. 13-22.

adlarıyla tüfekler– meydan muharebelerinin seyrini büyük oranda değiştirdi. XV. yüzyıl ortalarına kadar hantal yapıları sebebiyle istenilen verimi veremeyen tüfekler XVI. yüzyıldan itibaren hızlı bir şekilde geliştirildi ve savaş meydanlarının hâkim silahı olmaya başladı. Ancak kullanımı her ne kadar artmış olsa da, tüfekler ateşlendikten sonra yeniden doldurulup hazır hale getirilmesi vakit aldığından, bu silahı kullanan askerler hızlı bir süvari hücumu karşısında hemen dağılabiliyorlardı.²⁸⁸ Bu ihtiyaca binaen, süvarilerin tüfekli askerler karşısındaki üstünlüğünü dengeleyecek bir yöntem geliştirildi. “Yaylım ateşi” adı verilen bu tertip sayesinde, tüfekli birlikler atışta bir süreklilik elde ederek muharebelerdeki etkinliklerini arttırdılar.²⁸⁹

Askeri teknolojiye yaşanan ilerlemeleri en başından itibaren takip eden Osmanlı Devleti, Balkanlar aracılığıyla elde ettikleri bilgi ve yöntemi sadece kullanmakla kalmamış geliştirerek ileriye de taşımıştır. Ateşli silahları geliştirmenin yanı sıra kendi doğusunda kalan bölgelere de yeni teknolojinin yayılmasını da sağlamıştır.²⁹⁰ Bu teknolojik yenilikleri kullanma hususunda da, Osmanlılar döneminin başı çeken devletlerinden olmuştur. XIV. asrın sonlarında, Avrupa’ya paralel bir şekilde toplardan haberdar olduklarından dolayı XV. yüzyılın ilk yıllarından itibaren bu silahı askeri yapıları içini entegre ettiler. Ateşli silahları hızlıca benimseyen Osmanlılar, daha önce de belirttiğimiz gibi, İstanbul’un fethinde yüksek Ortaçağ surlarını topraklarla yerle bir ederek bu yeni silahın etkileyici gücünün tüm dünya tarafından görülmesini sağladı.

²⁸⁸ Parker, *Askeri Devrim*, s. 23-25.

²⁸⁹ Avrupa askeri üstünlüğünün sağlanmasında önemli bir adım olduğu ileri sürülen “yaylım ateşi/volley fire” modern araştırmacılar arasında oldukça tartışmalı konu olmuştur. 1594 yılının sonlarında Nassaulu William Louis ve kuzeni Maurice tarafından geliştirildiği iddia edilmektedir. Bkz. Parker, *Askeri Devrim*, s. 26. Ancak daha sonra yapılan çalışmalar göstermektedir ki, 1594 tarihinden önceki yıllarda ve Avrupa dışındaki coğrafyalarda da bu atış sistemine benzer uygulamaları bulunmaktadır. Bkz. Emecen, *Savaş*, s. 59.

²⁹⁰ Osmanlıların teknoloji ihraç ettiği bölgeler ve ilgili literatür için bkz. Emecen, *Savaş*, s. 43.

Topu, Memlukler gibi, sadece kuşatmalarda ve kalelerde değil meydan muharebelerinde de başarıyla kullandılar. Topun yanı sıra tüfeğin de ortaya çıkmasıyla birlikte Osmanlı ordusu bu silahı da envanterine alarak teknolojik açıdan diğer devletlerle boy ölçüşebilecek bir konuma yükseldi.

Ancak sadece son teknoloji silahlara sahip olmak bir anlam ifade etmemekte, bu silahları etkili ve zekice kullanarak sahadaki düşmanı yenmek gerekmektedir. Bu minvalde, Osmanlılar son teknoloji silahlara sahip olmakla kalmamış, bunlardan en iyi şekilde istifade etmesini bilmişti. Fatih Sultan Mehmet zamanında Akkoyunlularla yapılan Otlukbeli Muharebesi, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye Muharebeleri ile Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki Mohaç Muharebesi ateşli silahların çarpışmanın seyrine etkisi ve Osmanlıların bu savaş aletlerini ne denli etkili kullandıklarına dair çok önemli veriler sunmaktadır. Özellikle de, bu savaşlarda ateşli silahlar bir disiplin içerisinde ve toplu olarak "yaylım ateşi" şeklinde kullanıldı.²⁹¹ Daha sonrasında ise bu taktik 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı'nda da uygulandı. Özellikle de Meşale Muharebesi'nde yeniçerilerin arka arkaya saflar halinde durarak muharebe tertibi aldıkları kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu anlatım, yaylım ateşi için konuşlanmış ve atışa hazır olan askerleri çok güzel bir şekilde tasvir etmektedir.

Ateşli silahların yayılmaya başlaması sadece piyade birliklerinin dönüşmesine vesile olmadı. Piyadelerin tüfeklerle teçhiz edilmesi mızraklı ve ağır zırhlı olan süvarilerin üstünlüklerini kaybetmelerine sebep oldu. Tüfekli askerlerin toplu olarak yaptıkları atışlar karşısında ağır süvarilerin hücumları erimekte ve bu savaş meydanındaki rolleri de ortadan kalkmaktaydı. Özellikle de 1525'teki Fransa ile

²⁹¹ Emecen, *Savaş*, s. 55-58.

Habsburglar arasındaki Pavia Muharebesi'nden sonra ağır zırhlı süvarilerin sayısı hızla düşmeye başladı.²⁹² Piyadelerin atlı askerlere karşı muharebe alanında üstünlüklerini arttırması süvarilerin değişimini tetikledi. XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ateşli silahlarla donatılmış süvari birlikleri düşünölmeye başlandı. İlk uygulamalar tüfeklerin hantal olması, atışa hazır hale getirilmesinin uzun süre alması ve bu işlem için iki elinde kullanılarak bir dizi hareketin hızlı bir şekilde peş peşe yapılması gerekliliği nedeniyle başarıya ulaşamadı.²⁹³ Ancak daha sonra fitilli tüfeklerin yanı sıra çarklı ateşleme mekanizmasına sahip silahların ortaya çıkması ve tüfek ebatlarındaki meydana gelen iyileşmeler sayesinde XVII. yüzyılın başlarından itibaren muharebe meydanında silahlı süvariler görölmeye başlandı.²⁹⁴

Avrupa'da atlı birliklerde yaşanan bu değişimler aynı zaman diliminde bir ölçüde onlardan bağımsız halde Osmanlılarda da görölmeye başlandı. Ağır mızraklı süvarilerin tüfekli piyadeler karşısındaki kesin bozgunu olan Pavia Muharebesi'nden bir yıl önce, 1524'te Kahire'ye giden Veziriazam Makbul İbrahim Paşa düzenlettiği Mısır Kanunnamesi'nde iyi binici olan Memluklerin bir kısmının tüfekle teçhiz edilerek bir birlik oluşturulması yer almaktadır.²⁹⁵ Aynı şekilde yine Kanuni Sultan Süleyman devrinde Rüstem Paşa'nın sadrazamlığı sırasında da böyle bir girişimde daha bulunulduğu görgü şahitleri tarafından ifade edilir.²⁹⁶ Ancak bu girişimlerin savaşlarda tatbiki hakkında açık verilere ulaşılammamaktadır.

²⁹² Parker, *Askeri Devrim*, s. 113; Christer Jörgensen vd., *Dünya Savaş Tarihi II: Erken Modern Çağ 1500-1736*, çev. Özgür Kolçak (İstanbul: Timaş, 2011), s. 70.

²⁹³ Jörgensen vd., *Dünya Savaş Tarihi II*, s. 71.

²⁹⁴ Jörgensen vd., *Dünya Savaş Tarihi II*, s. 75-77.

²⁹⁵ Emecen, *Savaş*, s. 44.

²⁹⁶ Ogier Ghislain de Busbecq, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, çev. Derin Türkömer (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), s. 134.

Rüstem Paşa'nın girişiminden sonra, tüfekli süvari birlikleri oluşturma çabalarının Osmanlı-Safevi Savaşı'ndan hemen önce yeniden başladığını görürüz. Safevilerle ilişkilerin koparak savaşın eşiğine gelinmesi üzerine sefer hazırlıklarına başlayan Osmanlılar, eyaletlerdeki beylere yapılması gerekenlerle ilgili pek çok hüküm göndermiştir. Bu hükümlerin önemli bir bölümü zahire çıkarılmasıyla birlikte hangi sancakların sefere katılacağıyla ilgilidir. Fakat Şark seferiyle ilgili Halep ve Zülkadriyye Beylerbeylerine gönderilen hükümlerden birinde, iki eyaletin sefer için görevli olduğu ve askerlerinin idmanlar yaparak "at üzerinde tüfenk atmağa tergib" edilmeleri emredilmiştir.²⁹⁷ Sefer başladıktan sonra ise, kronikler bize bu birliklerin seferde oldukları yönünde ciddi bilgiler sunmaktadır. İlk olarak, Çıldır Muharebesi'nden sonra karşımıza çıkan atlı tüfekçilerden iki yüz kişilik bir kısmı Tiflis'in alınmasının ardından burada muhafaza görevine bırakıldı.²⁹⁸ Savaşın ilerleyen döneminde, Revan'ın ele geçirilmesinden sonra bu şehre konulan muhafızlar arasında da atlı tüfekçi bulunmaktadır.²⁹⁹ Bu tüfekli süvarilerin merkez ordusuna mı, yoksa eyalet kuvvetlerine mi bağlı olduklarına dair herhangi bir bilgi yoktur. Fakat Koyungeçidi Muharebesi sırasında Şeki'nin alınması için bir kuvvet gönderilmiş ve bu birlik içerisinde "sipahioğlanlarından iki yüz nefer mikdarı tufeng-endaz" yer almıştır.³⁰⁰ Kapıkulu süvarilerinden olan sipahioğlanlarının tüfekle teçhiz edilmiş olması ve bu birliğin sefer

²⁹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri (MD)*, nr. 32, s. 73, hk. 152.

²⁹⁸ "Badehu üç yüz nefer dergâh-ı mualla Yeniçerileri ve yeni yazılanlardan yüz nefer fâris çeri ve Ulûfeciyan-ı yesârdan iki yüz nefer dilâverleri muhâfaza hizmetiçün alıkonoldı. Dizdâr ve iki yüz elli nefer merdümân-ı hisâr ve gönüllü nâmına üç yüz nefer zümre-i şecâ'at-âsâr ile yüz elli nefer Azab ve iki yüz nefer atlu tüfenkci yazıldı." Bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 292.

²⁹⁹ "Bin dört (yüz) nefer gönüllüyân-ı yemîn ve bir dahi bin bir nefer gönüllüyân-ı yesâr ve yine beş yüz nefer tufeng-endâzân-ı süvâri ve dört yüz bir nefer Çerâkise Bölügi nâmındaki zümre-i yarârı, husûsâ bin nefer Kul Karındaşı ve beş yüz nefer rüesâ-i Azebân ile iki yüz nefer Cebeci mukarrer olup..." Bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 453.

³⁰⁰ Âlî, *Nusret-nâme*, s. 140.

sırasında aktif olarak görev alması dikkat çekicidir. Osmanlıların eyalet askerlerinin yanı sıra merkez ordusundaki süvarilerin bir kısmını da ateşli silahlarla teçhiz etmeye başladığı ve bu birlikleri sefere götürerek onları etkin bir şekilde kullanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Buraya kadar anlatılanlar göstermektedir ki, Osmanlılar askeri teknolojideki gelişmeleri çok yakından takip etmiş, ulaştığı bilgiyi kullanmakla kalmayarak geliştirmiş ve farklı ülkelere de ihraç etmiştir. Burada dikkat çeken en önemli husus, Osmanlıların askeri teknolojiyi ve bilgiyi başarılı bir şekilde ve bazı noktalarda Avrupa'dan önce muharebe meydanına uygulamış olmasıdır. XVI. yüzyılın sonlarında yaygın ateşli fıkının ortaya çıkmaya başlamasından önce 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı ve daha öncesinde Osmanlıların bu sistemi başarıyla tatbik ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte, süvarilerin tüfikle donatılması ve savaş alanında kullanılmasında da, şu an ki verilere göre, Osmanlılar öncülük etmiştir. Dikkat çeken bir başka nokta ise, yaşanan bu gelişmelerin –ki özellikle tüfekli süvarilerin sefere katılmaları– Batı seferlerinde değil Doğu seferinde vuku bulmuş olmasıdır. Böylece Osmanlılardaki askeri değişim ve gelişimi incelenirken Doğu'ya yapmış olduğu seferlerin ne denli önemli olduğu da bu verilerle ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Kurulduğu günden bu yana, gerek doğuda ve gerek batıda çok önemli mücadeleler veren Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonuna kadar süreklilik arzeden iki büyük ve uzun savaşın tarafı olmuştur. Bunlardan ilki olan 1463-1479 Osmanlı-Venedik Savaşı'nda, taraflar Mora Yarımadası, Arnavutluk ve Bosna üzerinde birbirleriyle mücadele etmiştir. 16 yıl süren savaşta, genellikle daha küçük kuvvetlerle operasyonlar yapılmış ve ancak iki taraf arasında kayda değer bir meydan muharebesi gerçekleşmemiştir. Osmanlı akıncılarının büyük rol oynadığı bu savaş sonucunda Osmanlılar Arnavutluk'un büyük bir kısmını ele geçirmiştir. Osmanlılar bu savaşı, ordunun desteğine rağmen, daha çok sınır kuvvetleriyle sürdürmüştü. Ayrıca, yaklaşık olarak 165000-170000 km²'lik bir harekât alanında, düşük yoğunlukta cereyan etmiş olan 1463-1479 Savaşı, lojistik merkezlerine ve ana topraklarına yakınlığıyla da Osmanlıların lehine seyretmiştir.

Tezimizin konusu ve Osmanlı askeri tarihinin ikinci uzun soluklu savaşı olan 1578-1590 Osmanlı-Safevi mücadelesi, süre olarak Venedik Savaşı'yla yakınlık gösterse de, daha yoğun mücadelenin olduğu, Osmanlı ana ordusuyla yürütülen ve çok daha büyük ve zorlu bir coğrafyada gerçekleştirilmiş operasyonlar zümresinden oluşmaktadır. Bu savaş, kuruluşundan itibaren 1593 yılına kadar, Osmanlı Devleti'nin dâhil olduğu en yoğun ve yorucu mücadele olmuştur. Bu savaştan sonra sırasıyla 1593-1606 Osmanlı-Habsburg Uzun Savaşı, 1603-1612 Osmanlı-Safevi Savaşı vuku bulmuş ve Osmanlılar yaklaşık 35 yıllık bir sürede hem doğuda hem de batıda mücadele etmek zorunda kalmıştır. Peş peşe gelen bu uzun savaşlar Osmanlı Devleti'nde siyasi ve

ekonomik sebeplerle birlikte sosyal değişimlerin tetikleyici unsuru oldular.³⁰¹ Ancak, Osmanlı Devleti'nin bu çok hassas dönemi incelenirken genel olarak 1593-1606 Habsburg Savaşı dayanak noktası olarak kabul edilmektedir. Bu durum bazı yanlış yorumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Şöyle ki, 1593-1606 Savaşı'nda Osmanlıların askeri teknolojide Avrupalıların gerisinde kaldığı, onlarla baş edebilecek duruma gelmek için orduda yenilikler yapmaya başladıkları ve bu yeniliklerin, dünyadaki gelişmelerle birlikte, Osmanlı bütçesine büyük mali yük getirmesi sebebiyle devletin halktan yüksek vergiler almaya başladıkları ileri sürülmektedir.³⁰² Dünya çapındaki ekonomik gelişmeleri bir kenara bırakacak olursak, askeri gelişmelerle ilgili bu yorum batı merkezli ve oryantalist bir görüşü yansıtmaktadır. Yapılan son araştırmalar ve burada ortaya konmaya çalışılan tespitler, Osmanlıların XVI. yüzyılda birçok askeri konuda Avrupalı rakipleriyle ya baş başa gitmekte ya da onlardan bir adım önde bulunduğunun göstergesidir. 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı göz ardı edilmemiş ve Celâlî İsyanlarının tetikleyici faktörleri arasına katılmış olsaydı, Osmanlıların askerî anlamda geri kalmışlığından ve bu yüzden Habsburglar karşısında ilerlemesinin durduğundan bahsedilmezdi. Osmanlı ekonomisi askerî yenilik yaptığından değil, 1578'de Osmanlı-Safevi Savaşı'nın başlamasından itibaren 1611'e kadar uzun ve yorucu savaşlarla meşgul olduğundan sarsılmıştı. Bu savaşların uzun

³⁰¹ Mücteba İlgürel, "Celâlî İsyanları," *DİA* 7, s. 254.

³⁰² Pek çok Batılı görüşler yanında onlardan mülhem yaklaşım örneği için bkz. Fatma Acun, "Celâlî İsyanları (1591-1611)," *Türkler* 9, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 696-697.

sürmesi de askerî yetersizlikten çok coğrafi, lojistik ve psikolojik sebeplerle birlikte savaş anlayışının değişmesinden dolayıdır.³⁰³

1578-1590 Savaşı, Osmanlı Devleti'nin iç siyasetine yaptığı etkilerle siyasi tarih açısından önemli ve incelenmeye değer olmakla birlikte, askerî tarih açısından da dikkat çekici noktalara sahiptir. Osmanlı ordusunun, Safevi kuvvetleriyle karşı karşıya kaldığı bu savaşta, çok yönlü becerilere ve farklı unsurları uyum içerisinde bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Birden fazla farklı tipte muharebe çeşidini aynı çarpışma içerisinde uygulayabilen Osmanlı kuvvetleri, bu esnek ve farklı durumlara hızlı bir şekilde uyum sağlayabilen yapısıyla, XVI. yüzyılın sonlarında, muharebe meydanında etkili güç olmayı sürdürmüştü.

Osmanlı ordusunun esnek yapısını oluşturan en önemli unsur, okçu piyade, tüfekli piyade, topçu, süvari, istihkâm ve geri hizmet birlikleri gibi farklı karakterdeki kısımları çok iyi ve organize bir şekilde yönetebilmesiydi. Ateşli silahların yaygınlaşmaya başladığı erken modern dönemde bu organizasyonu sağlayabilmek çok önemliydi.³⁰⁴ İşte daha XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ateşli silahları bünyesine katan ve bunları bir bütün içerisinde çok iyi kullanabilen Osmanlı ordusu, 1578-1590 Savaşı'nda da bu kompakt yapısı sayesinde, ateşli silahların varlığından haberdar olmasına rağmen klasik Türkmen muharebe taktiğiyle çarpışmaya devam eden Safevi kuvvetlerine³⁰⁵ karşı büyük bir üstünlük sağladı.

³⁰³ XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da büyük meydan muharebeleri yerini kuşatma muharebelerine bırakmış, bu durum savaşların uzamasında önemli bir etken olmuştu. Finkel, "Büyük Meydan Muharebeleri", s. 162.

³⁰⁴ Black, *Savaş ve Dünya*, s. 46.

³⁰⁵ Black, *Savaş ve Dünya*, s. 46. Safeviler, Şah İsmail döneminde Çaldıran Muharebesi'nden sonra, ateşli silahlara sahip birlikler oluşturmaya başlamıştı. Ancak Safeviler bu silahları daha çok kale kuşatma ve savunmalarında kullanmıştı. Bkz. Rudi Matthee, "Firearms (History)," *Encyclopædia Iranica*

Sonuç olarak, bir konu incelenirken araştırmacının tek noktaya odaklanması mevzunun bağlantılarının gözden kaçmasına sebep olmaktadır. Osmanlı Devleti’nde önemli sosyo-politik ve ekonomik kırılmalara sebep olmuş olan Celâlî İsyanlarıyla, Osmanlıların yeni gelişmeleri takip edememesinden dolayı rakipleri karşısındaki üstünlüğünü yitirdiğinin kanıtı olarak ileri sürülen 1593-1606 Uzun Savaşı’nı daha doğru okumak ve anlayabilmek için, bu mevzuların odağını biraz genişletmek gerekmektedir. Bu nedenle, bir adım geriye giderek Osmanlı askerî tarihinin çok kritik bir dönemi olan 1578-1590 Savaşı’ndan itibaren olayları incelemeye başlamak, devam eden sürede meydana gelen vakalar hakkında daha doğru sonuçlara varmamıza vesile olacaktır.

vol. IX, ed. Ehsan Yarshater (New York: Bibliotheca Persica Press, 1999), s. 619. Fakat Safevi ordusunda büyük değişimlerin yaşandığı Şah I. Abbas döneminden itibaren Safeviler ciddi bir biçimde ateşli silah kullanmaya başladı. Bkz. Matthee, “Unwalled Cities,” s. 392; Cihat Aydoğmuşoğlu, “Şah Abbas ve Zamanı” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011), s. 5.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. *Mühimme Defteri (MD)*. Nr. 32.

İzgi, Şuayib. “986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri [s.201-400] Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi.” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

Şenlik, Songül. “232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme).” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014.

Kaynak Eserler

Âsafi Dal Mehmed Çelebi. *Şecaatname*. Haz. H. Mustafa Eravcı. İstanbul: MVT Yayıncılık, 2009.

Âsafi Dal Mehmed Çelebi. *Şecâ’atnâme: Özdemiroğlu Osman Paşa’nın Şark Seferleri (1578-1585)*. 2. Baskı. Haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007.

Gelibolulu Mustafa Âlî. *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü’l-Ahbâr’ında III. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri I-III*. Haz. Faris Çerçi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000.

Gelibolulu Mustafa Âlî. *Nusret-nâme*. Haz. H. Mustafa Eravcı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Gelibolulu Mustafa Âlî. *Resimli Bir Osmanlı Gazânâmesi: Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600) ve Nusretnâme’si (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi H.1365)*. Haz. Pınar Koçyiğit. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2012.

Hüseyin b. Mehmed. *Gazavat-ı Özdemiroğlu Osman Paşa*. İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları O. 118/2.

İsgəndər Bəy Münşi Türkman. *Tarix-i Aləmara-yi Abbasi (Abbasın Dünyanı Bəzəyən Tarixi)*. Oqtay Əfəndiyev, Namiq Musalı c. I. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A. Bakıxanov Adına Tarix İnstitutu, 2009

Mehmed b. Mehmed Er-Rumi. *Nuhbetü’l-Tevârih ve’l-Ahbâr’ı ve Târîh-i Âl-i Osman’ı (Metinler, Tahlilleri)*. Haz. Abdurrahman Sağırılı. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.

Niyazî. *Zafer-nâme-i Ali Paşa (Transkript ve Değerlendirme)*. Haz. Hamza Üzümcü. Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, 2008.

Ogier Ghislain de Busbecq, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*. Çev. Derin Türkömer. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.

Oruç Bey Bayat. *İlişkiler: Bir Şii/Katolik Oruç Bey Bayat/İranlı Don Juan*. Çev. Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.

Peçuyly İbrahim. *Peçevi Tarihi (184b-218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*. Haz. Kadir Akıllı. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

Rahîmîzade İbrahim Harîmî Çavuş. *Zafername-i Sultan Murad Han Adlı Eserin Transkripsiyonu*. Haz. Çetin Sungur. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 1998.

Rahîmîzade İbrahim Harîmî Çavuş. *Harimi'nin Zafername ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*. Haz. Mustafa Karanfil. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*. Haz. Mehmet İpşirli. c. II. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

Talîkîzâde Mehmed Subhî. *Tebriziyye (Metin Transkripsiyonu, Eser ve Bilgilerin Değerlendirilmesi, Yazar Hakkında İnceleme)*. Haz. Bülent Özkuzugüdenli. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.

Tarih-i Osman Paşa: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Fetihleri (H.986-988/M.1578-1580) ve Tebriz'in Fethi (H.993/1585). Haz. Yunus Zeyrek. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.

Araştırma Eserleri

Acun, Fatma. "Celâlî İsyanları (1591-1611)." *Türkler* 9. ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. s. 695-708.

Afyoncu, Erhan. *Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi*. 5. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013.

Ágoston, Gábor. *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*. Çev. Tanju Akad. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

Ágoston, Gábor. "Osmanlı Muharebe Taktikleri Üzerine Bazı Gözlemler." *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*. Haz. Kahraman Şakul. İstanbul: Timaş, 2013. s. 65-77.

Akkan, Erdoğan. "Irak (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)." *DİA*. 19. s. 83-85.

Aşurbeyli, Sara. "Şirvanşahlar." *DİA*. 39. s. 211-213.

Avcı, Sedat. "Romanya (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)." *DİA*. 35. s. 167-168.

Aydoğmuşoğlu, Cihat. "Şah Abbas ve Zamanı." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011.

Azimli, Dilaver. "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Safevi İlişkilerini Etkileyen Faktör: Volga-Hazar Ticaret Yolu." *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyumu Bildirileri (14-16 Nisan 2011)*. c. I. Uşak: Uşak İli Kalkınma Vakfı, 2011. s. 181-193.

Black, Jeremy. *Savaş ve Dünya: Askeri Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*. Çev. Yeliz Özkan. Ankara: Dost Kitabevi, 2009.

- Buniyatov, Ziya Musa. “Azerbaycan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya).” DİA. 4. s. 317-318.
- Cambridge Savaş Tarihi*. Haz. Geoffrey Parker. Çev. Füsun Tayanç, Tunç Tayanç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Clausewitz, Carl. *Savaş Üzerine*. Çev. Selma Koçak. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011.
- Dávid, Géza. “Macaristan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya).” DİA. 27. s. 286-287.
- Dursun, Davut. “Gürcistan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya).” DİA. 4. s. 310-311.
- Emecen, Feridun M., *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-I: Bayezid (II), Yavuz, Kanuni*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Emecen, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi. (1300-1600)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Emecen, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*. İstanbul: Timaş, 2010.
- Emecen, Feridun M., *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010.
- Finkel, Caroline. “XV ve XVI. Yüzyıllarda Büyük Meydan Muharebelerinde Uygulanan Strateji ve Taktikler.” *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*. Ed. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997. s. 155-164.
- Fodor, Pal. “Tabur.” DİA. 39. s. 335-336.
- Gümüş, Nebi. “XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri.” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2002.
- Hourcade, Bernard. “İran (Fiziki ve Beşeri Coğrafya).” DİA. 22. s. 392-394.
- İlgürel, Mücteba. “Celâlî İsyanları.” DİA. 7. s. 252-257.
- İnalcık, Halil. “Bursa: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar,” *Belleten* XXIV/93 (1960): s. 45-102.
- İnalcık, Halil. “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569).” *Belleten* 46 (ayrıbasım). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1948. s. 349-402.
- Jørgensen, Christer, Michael Pavkovic, Rob Rice, Frederick Schneid, Chris Scott. *Dünya Savaş Tarihi II: Erken Modern Çağ 1500-1736*. Çev. Özgür Kolçak. İstanbul: Timaş, 2011.
- Kılıç, Remzi. *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. *Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590)*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.

Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.

Küpeli, Özer. “Batıda Safevi Çalışmalarının Geldiği Aşama ve Son Yıla Dair Bir Bibliyografya Denemesi.” *Tarih Okulu* VIII (2010): s. 51-61.

Küpeli, Özer. “Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Hakkına Birkaç Not ve Bir Bibliyografya Denemesi.” *Tarih Okulu* VI (2010): s. 17-32.

Küpeli, Özer. “Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları (İngiliz Tacirlerinin İran Seyahatleri, 1562-1581).” *History Studies* IV/2 (2012): s. 373-385.

Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I 1578-1590*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1962.

Matthee, Rudi. “Unwalled Cities and Restless Nomads: Firearms and Artillery in Safavid Iran.” *Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society*. Ed. Charles Melville. London: I.B. Tauris & Co Ltd, 1996. s. 389-416.

Matthee, Rudi. “Firearms (History).” *Encyclopædia Iranica*. vol. IX. ed. Ehsan Yarshater. New York: Bibliotheca Persica Press, 1999. s. 619-628.

Mohammednejad, Hamidreza. “Osmanlı-Safevi İlişkileri (1501-1576).” Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.

Muhammedoğlu, Aliyev Salih. “Derbend.” *DİA*. 9. s. 164-166.

Parker, Geoffrey. *Askeri Devrim: Batı’nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*. Çev. Tuncay Zorlu. İstanbul: Küre Yayınları, 2006.

Schmidt, Jan (haz). *Catalogue of Turkish Manuscript: In the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands*. Vol. I. Leiden: Leiden University Library, 2000.

Sungur, Çetin. “Habeşistan’dan Kafkasya’ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa.” Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2012.

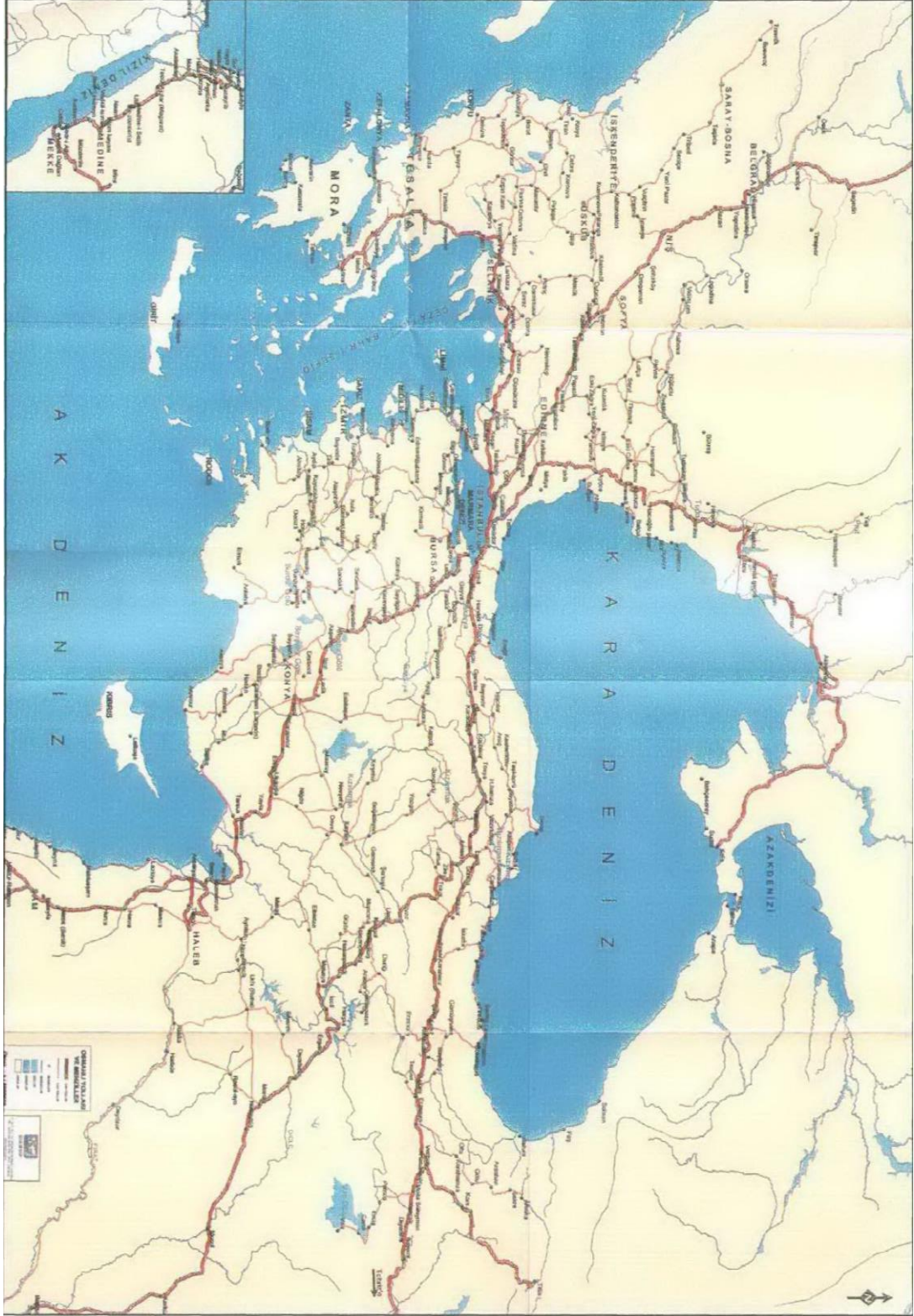
Şahin Allahverdi, Reyhan. “Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585).” Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2012.

Şakul, Kahraman. “Osmanlı Harbiyesi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* I/2 (2003): 529-571.

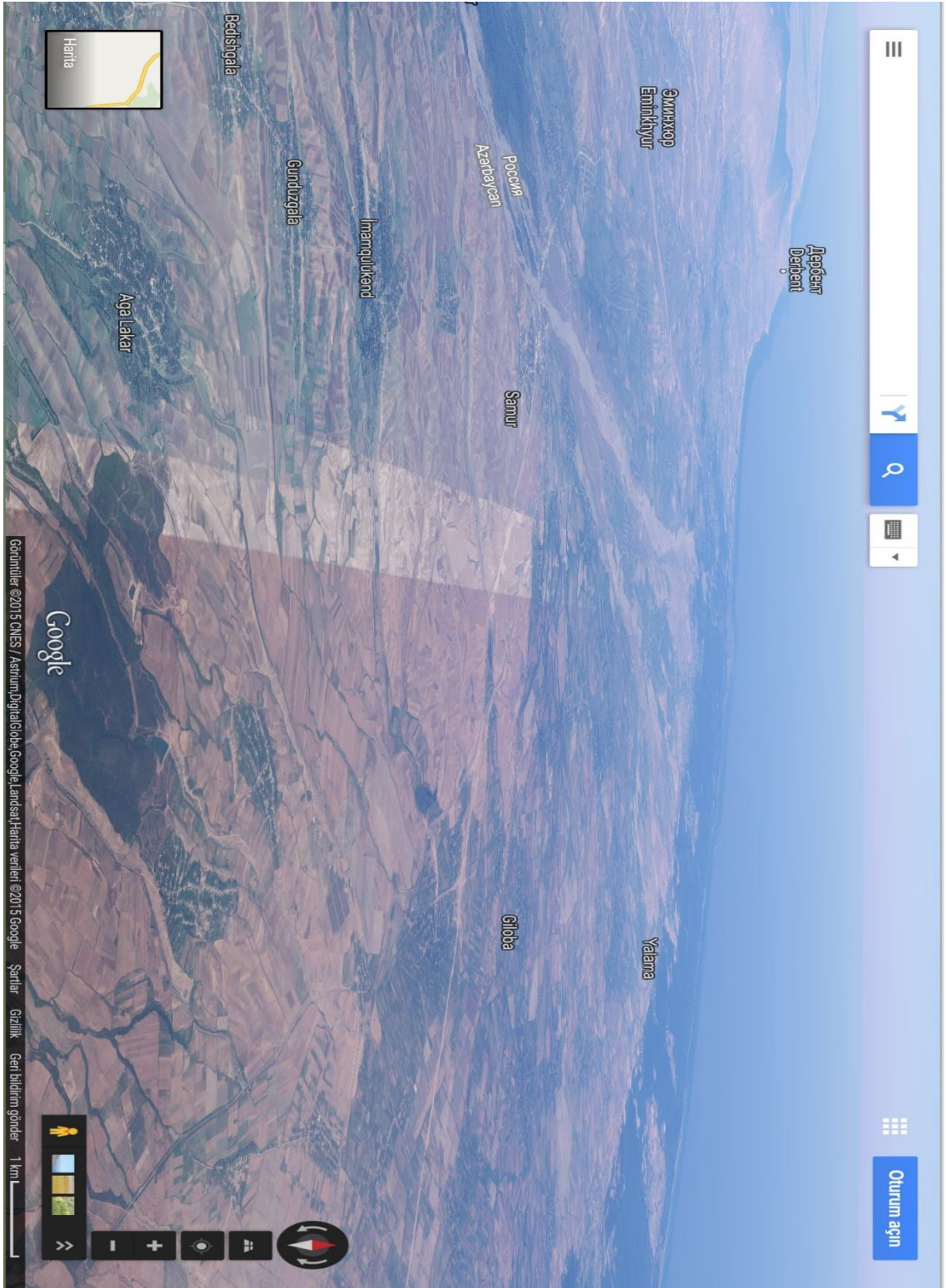
Tekindağ, Şehabettin M. C., “Yeni Kaynaklar ve Vesikalar Işığında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi.” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 22 (1968): s. 49-78.

Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler. Ed. Haydar Çakmak. Ankara: Platin, 2007.

EKLER

Ek-1: Osmanlı'daki ana ticari ve askeri güzergâhlar (Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)* (Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2002)

Ek-2: Meşale Muharebesi'nin gerçekleştiği saha.

(<https://www.google.com.tr/maps/@41.5479051,48.5014603,18971m/data=!3m1!1e3>) 29

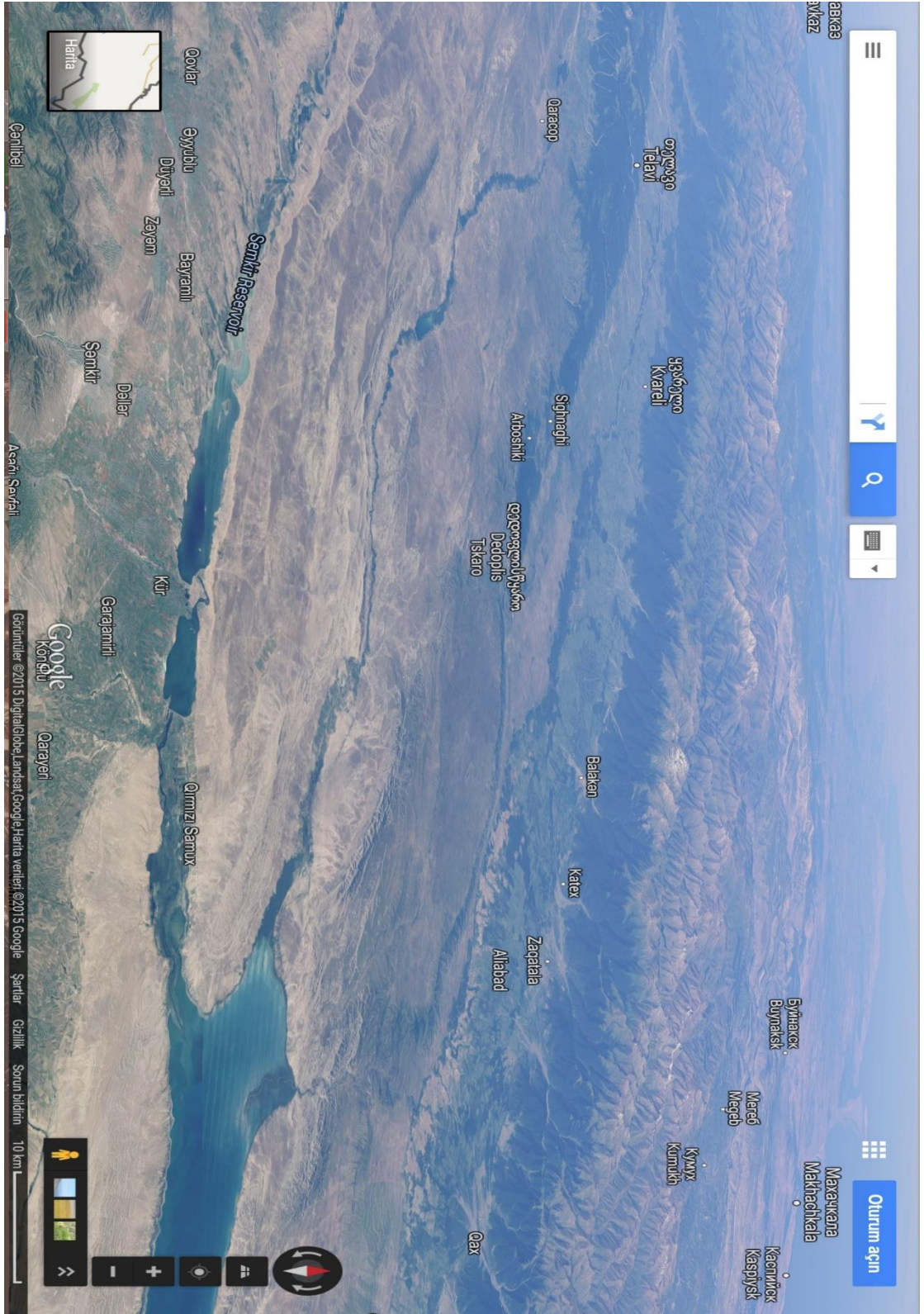
Ağustos 2015 tarihinde erişildi.

Ek-3: Çıldır Muharebesi'nin gerçekleştiği saha.

(<https://www.google.com.tr/maps/@41.124953,43.1462009,2387m/data=!3m1!1e3>) 11

Temmuz 2015 tarihinde erişildi.

Ek-4: Koyungeçidi Muharebesi'nin gerçekleştiği saha.

(<https://www.google.com.tr/maps/@41.0166956,46.1581006,38252m/data=!3m1!1e3>) 29

Ağustos 215 tarihinde erişildi.

Ek-5: Şemahı Şehri ve muharebelerin gerçekleştiği saha.

(<https://www.google.com.tr/maps/@40.6375247,48.6332339,4809m/data=!3m1!1e3>) 6

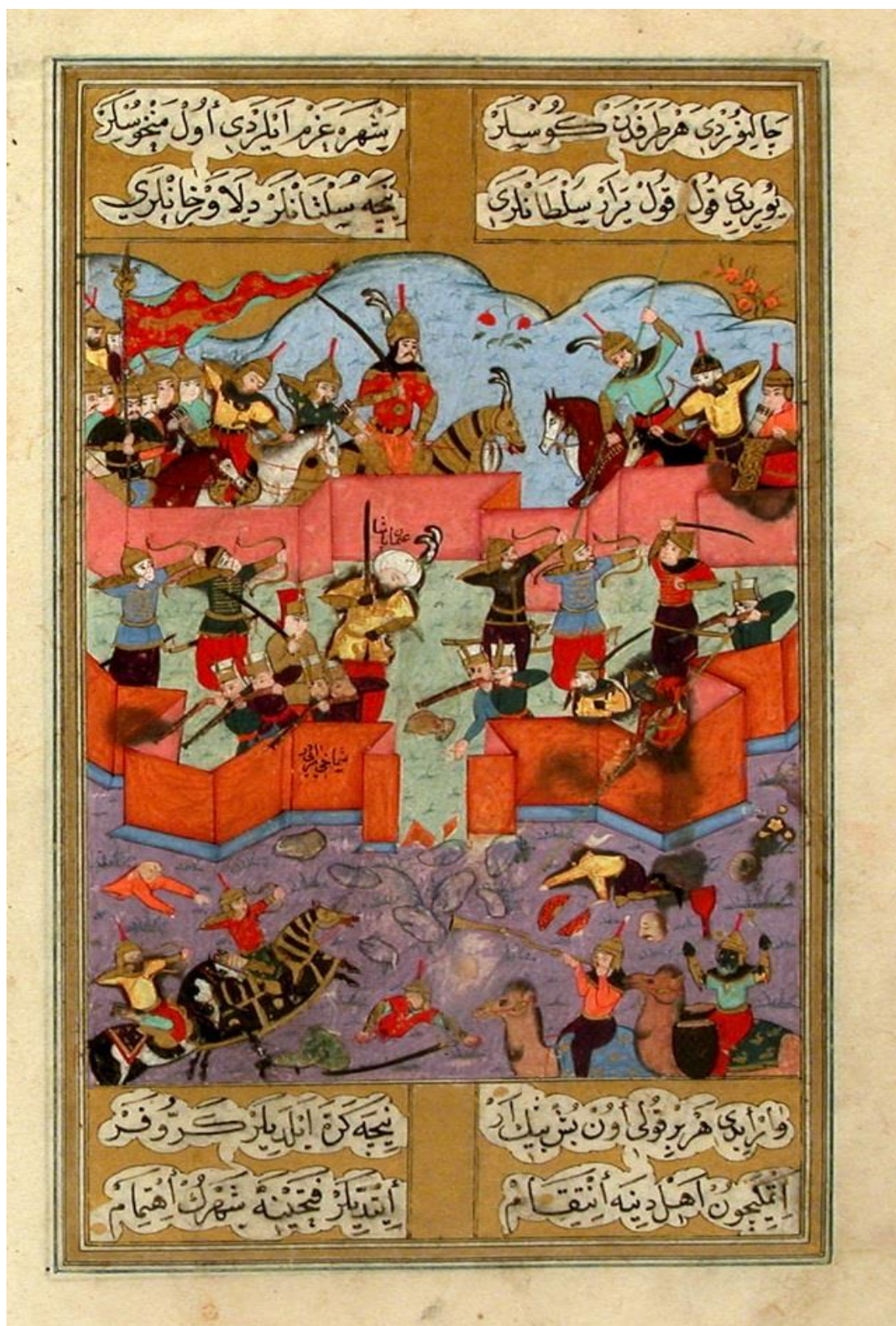
Kasım 2015 tarihinde erişildi.

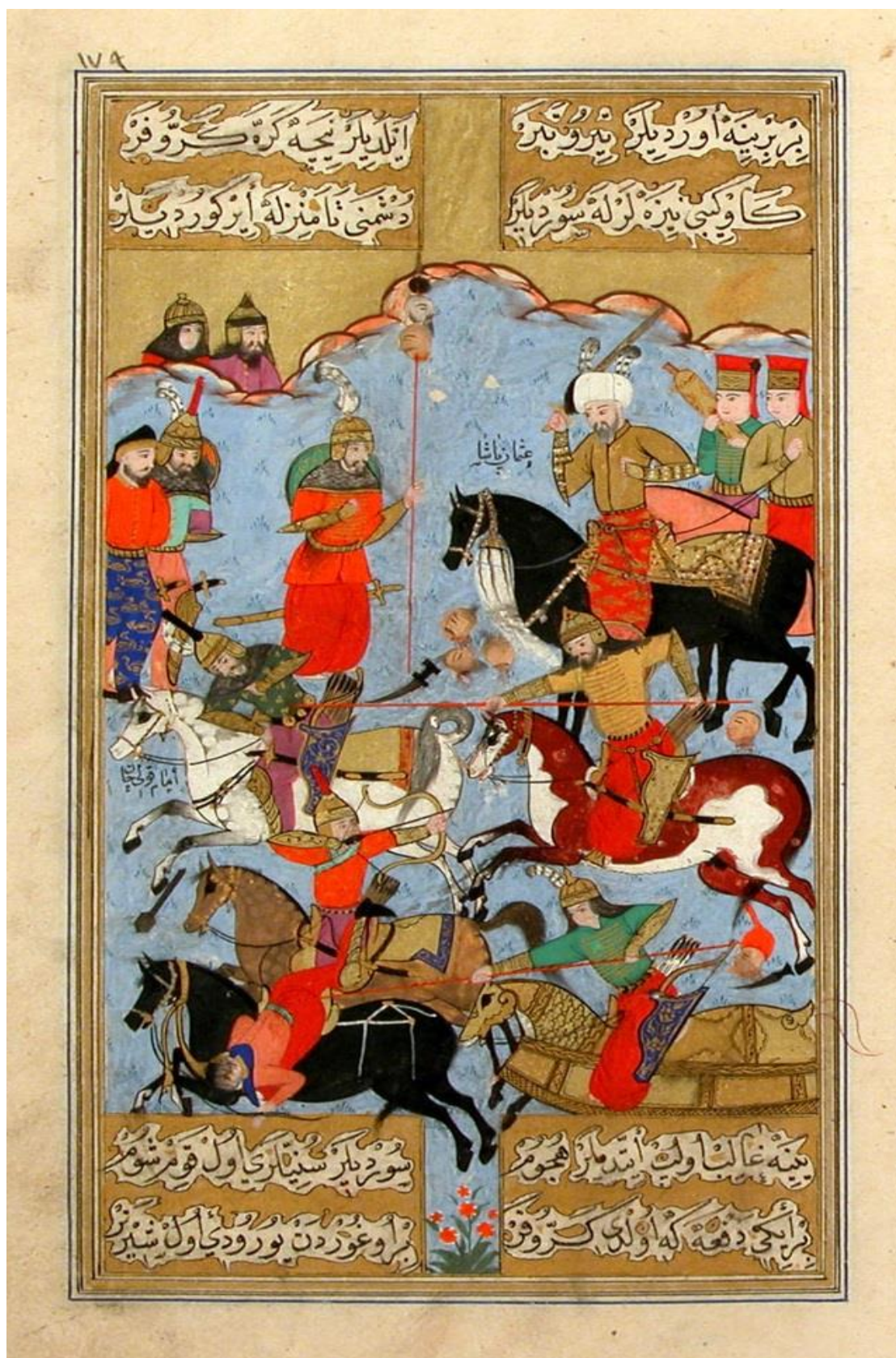
Ek-6: Çıldır Muharebesi (Şecaatname, vr. 16a)

Ek-7: Koyungeçidi Muharebesi (Resimli Bir Osmanlı Gazanamesi: Nusretname, s. 375.)

Ek-8: Şemahı Muharebesi (Şecaatname, vr. 71b)

Ek-9: Meşale Muharebesi (Şecaatname, vr. 179a)

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Turgay	Koçak
Doğum Yeri ve Yılı	Bakırköy	22.02.1991
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce	İyi
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2005	2009
	Bayrampaşa Sağmalcılar Lisesi	
Lisans	2009	2013
	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	
Yüksek Lisans	2013	2016
	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı	
Doktora		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	1-TÜBİTAK/İstanbul Bilgi Üniversitesi – Yeni Yöntemler ve Bakış Açıları Işığında Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e Türkiye Meslekler Tarihine Giriş (1840-1940) (Doç. Dr. M. Erdem Kabadayı başkanlığında) (2014-2015) 2-T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı/İstanbul Medeniyet Üniversitesi – Osmanlı İmparatorluğu’nda Çevre Şehircilik Anlayışının Araştırılması (Doç. Dr. Fehmi Yılmaz başkanlığında) (2015)	
Yayınlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):	turgaykocak.tarih@gmail.com	
Tarih		
İmza		
Adı Soyadı		